

ԲԱԳԻՆ
Pakine

ԾԳ. տարի, թիւ 4

Հոկտեմբեր / Նոյեմբեր / Դեկտեմբեր 2014

Գրականութիւն - Արուեստ - Իմացական Աշխարհ

Valentin

ՎԱՐԻՉ ԽՄԲԱԳԻՐ
Յակոբ Պալեան

ՕԳՆԱԿԱՆ ԽՄԲԱԳԻՐ
Նորա Բարսեղեան

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄ

Սարգիս	
Կիրակոսեան (Լիբանան)	
Մովսէս	
Հերկելեան	(Լիբանան)
Շուշիկ	
Տասնապետեան	(Լիբանան)
Յակոբ	
Տէր Ղուկասեան	(Լիբանան)
Զաքար	
Քէշիշեան	(Լիբանան)
Անուշ	
Թրումնց	(Հայաստան)
Արքմենիկ	
Նիկողոսեան	(Հայաստան)
Հրանդ	
Մարգարեան	(Մ. Նահանգներ)
Աւետիս	
Հաճեան	(Մ. Նահանգներ)
Յարութիւն	
Պէրպէրեան	(Գամատա)

Հասցէ՝
Պուրճ Համուտ
Շաղզոյեան կեդրոն
Բ. յարկ
E mail:
pakin@hamazkayin.com
Հեռ. 00961 1 241072

Տպագրութիւն՝
Համազգայինի
«Վահէ Սէթեան»
տպարանի

Յրուամի կեդրոն՝
Համազգայինի
Գրատարած,
Շաղզոյեան կեդրոն,
Պուրճ Համուտ
Հեռ. (01) 241263/4
Ֆաքս. (01)260329
Փոստարկդ. 80 1096 Պ. Համուտ
E-mail: imphamaz@inco.com.lh

 | Հրատարակութիւն՝
Համազգայինի
Կեդրոնական Վարչութեան

ԲԱԳԻՆ

Հոկտեմբեր / Նոյեմբեր / Դեկտեմբեր 2014
ԾԳ. ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 4

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

■ **ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ**
2015. ՅԻՇԵԼ ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆԸ ԵՒ ԼՈՒԹԵԱՆ ԴԱՏԱՊԱՐՏՈՒԾՆԵՐԸ — 2

■ **ԱՐՉԱԿ**
ԷԱԶԻՉ ԴԵՂԻՆԻ ՀԱՄԱՐ - Մարուշ Երամեան — 6
ՖԱԹՅԻԷ - Լալա Միլասեան — 10
ՄԿԻՒՌԻ ՀԵՏ ԶՐՈՅՑ՝ ՈՐՊԵՄՁԻ ՄԿԻՒՌԻ ՊԵՄ ՏԵՒԵՆՔ - Յ. Պալեան — 18
ԱՆԱՀԻՏԻ ԱՂԲԻՐԸ - Անահիտ Արփէն — 23
ԱՄԲԱՍՏԱՆԵԱԼԸ - Մալքի Քիւրքճեան — 27
ԲԵԿՈՐԸ - Յակոբ Միքայէլեան — 30
ՄԱՀԱՓՈՐՁ ՄԻ ՀԻՆ ՀԵՂԻՆԱԿԻ ՎՐԱՅ - Լեռ Կամսար — 35

■ **ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ**
ԳԱՃԱՃՆԵՐՈՒ ՀԱՅՐԵՆԻԹԻՆ ՄԷՋ - Խաչիկ Տետեան — 42
ԵՐԿՏՈՂ
ՆՈՃԻՆԵՐ - Փանոս Ճերանեան — 43
ՊԼՊՈՒԼՆ ՀԱՅՐԵՆԵԱՅ
ԿԱՐՕՏԻ ԵՐԳԵՐ
ՄՇՈՒՇԻՆ ՄԷՋԵՆ - Մանասէ Մեալկ — 44

■ **ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ**
ԳՐԱՊԱՅՔԱՐ - Միլվի Աբելեան — 47
ԱՆԱՍՏՈՒԾԱՎԱՅԵԼ ԶԵՂԾԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ - Պետիկ Հերկելեան — 52
ԱՆԴԵՆԱԿԱՆ ԶՐՈՅՑ - Թորոս Թորանեան — 54
ՎԱՃՅՈՒԹԻՒՆ - Թադէոս Խաչատրեան — 57
ԿՐԿԻՆ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ՄՏԱՀՈԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐ - Արմենակ Եղիայեան — 58

■ **ԹԱՐԳՄԱՆԱԿԱՆ**
«ՄԻՐԵԿԱՆԸ» (L'AMANT) ՎԵՊԻ ՀԱՅԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ,
ԸՍՏ ԱՌԱՐԿԱՅԱԿԱՆ ՉԱՓԱՆԻՇՆԵՐԻ - Աննա Յակոբեան — 62
ՆԱՏԻՆ ԿՈՐՏԻՄԵՐ՝
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԵԾԵՐԵՆ - Յակոբ Պալեան — 70

■ **ԱՐՈՒԽԵՍ**
ԿԱԼԵՆՑԻ ՏՈՒՆ-ԹԱՆԳԱՐԱՆԻՆ ՄԷՋ՝ ԺԱՄԱՆԱԿԻ ԵՏ-ԱՌԱՋ- Յ. Պալեան — 73

«Բագին» ամսագիր
Յարգարժան պարոն Յակոբ Պալեան,
Սիրով եւ ջերմութեամբ շնորհաւորում եմ Ձեզ եւ խմբագրակազմին Ամանորի
եւ Սուրբ Ծննդեան տօներին առթիւ: Մաղթում եմ, որ 2015 թուականը ձեզ համար
լինի խաղաղութեան, րնտանեկան երջանկութեան եւ ստեղծագործական նորա-
նոր նուաճումների տարի:
Ձեր կարեւոր աշխատանքով եւ նուիրումով դուք բարձր էք պահում հայ լրագ-
րողի անունն ու պատիւը, նպաստում հայ ինքնութեան ամրապնդմանն ու պահ-
պանմանը: Վստահ եմ, որ ձեր խմբագրակազմը 2015 թուականին առաւել
կազմակերպուած կը շարունակի հայ ժողովրդի վերածննդի, նրա երկու հանրա-
պետութիւնների զարգացման առաջընթացի ներկայացումը, ինչպէս նաեւ մեր
արդար դատի համար մղուող պայքարը՝ նպաստելով հային, Հայաստանը եւ հայ
ժողովրդին առաւել հասանելի դարձնելու աշխարհի չորս ծագերում:
Թող Տիրոջ Աջը հովանի լինի Ձեզ, զօրակցի Ձեր ազգանուէր ձեռնարկու-
մերին եւ Սուրբ Ծննդեան լոյսն առաջնորդի մեր աշխարհասփիւռ ժողովրդին՝
միասնութեան ու համազգային ձեռքբերումների ճանապարհին:

Յարգանքով՝
Հրանոյշ Յակոբեան (Սփիւռքի նախարար)

Կողքի նկար՝ Երեկոն մեր բակում. 1962
Գործ՝ Կալենցի

2015. ՅԻՇԵԼ ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆԸ ԵՒ ԼՈՌՈՒԹԵԱՆ ԴԱՏԱՊԱՐՏՈՒԱԾՆԵՐԸ

Հրաժեշտ

**Հա՛յր՝ արդ ես ալ ծիծեռնիկ,
Մեղայ պանդուխտ. քա՛ր Աստուած՝
Որ դառնայի ողջ, ուսած՝
Բունս հայրենի ջե՛րս, քաղցրի՛ կ:**

**Մնաս բարով, հա՛յր իմ,
Բաժանման գերին է
Որդիդ
Դանիել Գ. Չուպուզբեարեան**

Նահատակ բանաստեղծին ձեռագիրը կը դիտեն: Բանաստեղծը՝ Դանիել Վարուժան: Հայերէն ձեռագիր ունէինք, հայերէնի համար:

Լատինատառ հայերէն չէինք հնարած:

Բանաստեղծը երոպական համալսարան գացած էր, օտարաբարբառ չէր դարձած:

Հայ բանաստեղծ էր:

Կը դիտեն ինչպէս ինք դիտած էր Ալիշանի իրեն տուած բոլոր մը հայրենի հողը, ուրկէ թռիչք առած էին իր մտածումները:

Կրկին կարդալ բազմիցս լսուած «Կարմիր հողը», «եկած հոն՝ հայրենիքի դաշտերէն», զայն իրեն ձօնողը տուած էր իր սրտին հետ մատ սիրտը պապերուն: Հողին տիրութիւնը՝ ազգի գիտակցութիւն: Պապերու սիրտ: Արմատներ:

Հայերէնէ հրաժարածներուն եւ օտար աղբիւրներէ սնանողներուն ալ կրնաք թելադրել, որ «Կարմիր հողը» կարդան Լիւք-Անտրէ Մարսէլի վերժանումով, La Terre Rouge: Համազգայինի 1980-ին հրատարակած հատորը դեռ կարելի է գտնել պահեստի մէջ: Յիշեցում բոլոր

անոնց, որոնք յանկերգի վերածած են րսել՝ «ասոր ֆրանսերէնը կամ անգլերէնը չկա՞յ»...

Բանաստեղծին լուսանկարները եւ ձեռագիրով բացիկներու պատճենները հրատարակուած են Նիւ Եորքի մէջ, 2007-ին, գեղատիպ հատորիկով մը, անգլերէն, Չիպուքեարեաններու թոռնուհիին՝ Վերոնիքա Սաֆրասեանի խմբագրութեամբ:

Թարգմանուած են Արիս Սեւակի կողմէ: Կը դարձնեն էջերը: Անոնք վաւերագրական ժապաւենի կը վերածուին: Անտես նկարահանող մը կայ թաքնուած:

Փոքրիկն Դանիէլ հօր եւ մօր մէջտեղ կայնած:

Հօրը վերջին երկտողը ուղղուած իր զաւկին, գրուած է 1915-ին, ճակատագրական թուական: Տարին՝ 1915: Վերոնիքա Սաֆրասեան կ'ըսէ, «երբ ամէնքը լոտթեան դատապարտուեցան»: Այսինքն հայոց տաղանդները լոցուցին: Դար մը առաջ էր:

Մէկ դարու «լոտթիւնը» կը խզէ Դանիէլ Վարուժանի ձեռագիրը, որ կը խօսի, ինչպէս «Կարմիր հողը» խօսած էր իրեն: Մանրիկ, դասական, կանոնաւոր, ազնիւ հոգիի մը ձեռագիրը:

Կը գրէ՝ «Սիրելի մայր իմ»: Մեզմէ անոնք, որոնք պահած էին հայերէնի առաքինութիւնը, այդ մօր հանդիպած են «Կարօտի նամակ»ին մէջ, երբ գիրքէ եւ ընթերցումէ չէին խորթացած: Արդէն լուսնային տարիներէ ի վեր: Յիշել. «Կը գրէ մայրս. «Ո՛վ իմ որդեակս պանդուխտ»...

Կեանք մը եւ կեանքեր կան այդ բացիկներուն մէջ, ապրելու եւ ըլլալու հզօր տենչեր: Միաժամանակ համամարդկային երազանք, երբ երիտասարդ բանաստեղծը կը մաղթէ, որ *Տէրը նախ թող գրայ խեղճերուն, երբ չիւն կը տեղայ:*

Այդպէս էր այդ բանաստեղծը. յիշել «Բանուորուհին», որուն «կուսագեղ գլխուն վրայ կ'արտասուէ տերեւաթափ վարդենին», երբ ձմեռ է:

Յիշել «Պանդուխտը», որ լքուած խանի մը անկիւնը, «կը մեռնի խառին վրայ հոտեւան»... Պանդուխտը՝ հայր եւ հայրեր, Կալաթա, Հաւ-

Երիտասարդ Դանիէլ իր հօր, մօր եւ եղբօր հետ. չեռքին՝ Միսիթարեան հիմնարկէն ստացած իր վկայականը:

եւար հան, Կոստանդինուպլ... Բացիկին վրայ, Galata, Haviar han, Constantimople... որ Իսթանպուլ չէր: Նախերգանքը աղետին, զոր այսօր վերածած ենք քաղաքական յղացքի եւ կ'ըսենք՝ ցեղասպանութիւն, կարգախօսներ, որոնց ետին եղած էին մարդիկ, կեանքեր, հարստահարութիւններու զոհեր: Հարստահարութիւն բառը այլեւս մաս չի կազմեր մեր բառապաշարին, հարստահարութիւնները չկան, անոնք անհետացած են այնքան հոլովուող մէկուկէս միլիոնին հետ՝ այդ ցաւը տանելով իրենց հետ:

Կը խօսինք մահուան կարաւաններու մասին, ահաւոր ոճիրներու մասին:

Կը խօսինք հատուցումներու մասին:

Թերեւս օր մը կարելի կ'ըլլայ իրաւատէրերուն վերադարձնել հողաշերտերը, վերակառուցել տուները, բայց ինչպէ՞ս պիտի փոխարինուի երեսունմէկ տարեկան բանաստեղծը... Նաեւ միւսները, բանակ մը անուն՝ Ռուբէն Սեւակ, Թլկատինցի, Ռուբէն Զարդարեան, Գրիգոր Զօհրապ, Արտաշէս Յարութիւնեան, Կոմիտաս, Սիամանթօ...

Փաղանգը:

Ձեռագիրը կը դիտեմ: Մշակոյթի պայծառ դէմքերը անհետացան եւ անոնց ետին մնացած անապատը հարիւր տարի վերջ ալ չծաղկեցաւ, շարունակութիւն չեղաւ: Խորշակ անցած էր:

Աստեղային պահու մը, ազգի մը տաղանդ դարձած արգանդէն ծնած էր հոյլ մը, որ նախճիրի ամուլ աւազներուն վրայ չորցաւ, եղաւ անապատացում, որ այսօրուան հակամշակոյթ դարձող անդիմազի՞ծ զանգուածներուն անտարբերութեան դաշտն է, անհաւատարմութեամբ եւ շարունակութիւն չըլլալու վատութեամբ՝ չի մշակուիր, երբ գիրքը, հայերէն գիրքը, գրականութիւնը, չեն բնակիր հո-

գիներու մէջ, եւ անոնց տեղ կու գան Բաբելոնի աշտարակէն ժառանգուած լեզուներով գիրքեր, լեզուներ, հայը դարձնելով օտար եւ օտարման հեղեղին մէջ երջանկացող, որ կը հրաժարի իր հոգեմտաւոր ժառանգութենէն, ամէն օր քիչ մը աւելի ծագումով հայու նոր զսպաշապիկին մէջ մտնելով, կնքելով նախճիրին յաջողութիւնը: Աղէտ, զոր կը վարագործենք վասն մարդոքսութեան:

Յեղասպանութեամբ յատկանշուող ոճիրին մասին խօսքը որպէս բովանդակութիւն ունի՞ հոգեկան-ոգեկան կորուստի մըրկող գիտակցութիւնը:

Հոգեկան-ոգեկանը մշակոյթն է, որուն կրողներն էին սպաննուած մտաւորականները:

Կարգախօսային աղմուկը հոգեկան-ոգեկանը չի փոխարիներ: Երբ անհետացած հայ գրողները եւ բանաստեղծները մնայուն ներկայութիւն կ'ըլլան մեր գրադարաններուն մէջ, անոնց գիրքերը կը գտնուին մեր սեղանին վրայ կամ բարձին քով, կ'իմաստաւորուի մեր կեանքը եւ մեր վաղը: Եթէ նորեր ալ գան ու բնակին անոնց կողքին, որպէսզի ոգին պահուի, իսկական վերապրում կ'ըլլայ: Չմիտանք ձեւականութիւններու հարկատու ըլլալով, անորոշ նպատակներու սպասարկելով:

Դանիէլ Վարուժանի ձեռագիրը...

Ինչպէ՞ս կոտրեցին անոր գրիչը եւ լռեցուցին զինք: Ոչ միայն զինք: Ինչո՞ւ...

Հայրենահանումներու յետնորդները ամէնուրեք կը հասկնա՞ն, ինչպէ՞ս պիտի հասկնան, որ ազգային լեզուէն եւ մշակոյթէն հեռանալով կը դառնան առարկայական դաշնակիցը անոնց, որոնք այսօր ալ կը շարունակեն ցեղասպանութիւնը: Ֆրանսացի մտաւորականը կը խօսի «մեղմ գաղութացման» (colonisation douce, Dominique Noguèz) մասին, մեր բազմագոյն եւ բազմաշերտ սփիւռքները,

որոնք տալուան մէջ օր մը կը պոռան «ցեղասպանութիւնը ճանչնալ եւ դատապարտել», բան մը, որ հարիւր տարիէ ի վեր ոչ կ'ազնուանայ, ոչ կը քացխի, բայց այլեւս չեն բարբառիր Վարուժանի վառ բառերով: Ներքին թշնամի են բոլոր այն հայերը, որոնք հայերէնէ, հայ գիր-գրականութենէ կը հրաժարին, կը դառնան շարունակողները ցեղասպանութեան եւ հայրենահանումը իրականացնողներուն՝ հպարտութեամբ ընդառաջելով «մեղմ գաղութացման», հոգեկան-ոգեկան գաղութացում:

Մերաստիոյ Բրրգնիկ գիւղէն տղայ մը Եւրոպա գացեր էր լոյս ստանալու եւ լոյս բերելու համար:

Եւ լոյսեան դատապարտութեամբ:

Այդ վատ դատապարտութեան հատուցումը որմէ՞ եւ ինչպէ՞ս պահանջել: Դատաստանագիրքերուն մէջ այս մասին տող չկայ:

Երբ կը հեռանանք այդ լոյսեան դատապարտուածներու ստացած եւ կտակած ժառանգութենէն, ինչո՞ւ կ'աղմկենք, ինչպէ՞ս կը սահմանենք մեր գործը եւ ինքնութիւնը, ո՞ր հասնելու համար:

Բանաստեղծին ձեռագիրը...

Եթէ ան լոյսեան չդատապարտուէր, ապրէր նոր մահացած լիբանանցի բանաստեղծ Սայիտ Աքրին պէս հարիւր երկու տարի...

Վարուժանի ստեղծագործական տասը տարիները եթէ լիբանանցիին պէս լրլային, ուրով պիտի բազմապատկուէին, «Սարսուռներ»ը, «Յեղին ձայնը», «Հացին երգը», եւ պիտի գումարուէին մեր ինքնութիւնը կերտող ժառանգութեան վրայ:

Ձեռագիրը էջին վրայ է, բանաստեղծին ըսածին պէս, վառ երիտասարդի տաղանդը, որ տեսց ինչպէս «վարդը կ'ապրի առաւօտի մը տնողութեամբ» (Ronsard):

Բայց այդ ձեռագիրը հիմա կ'աճի եւ կը հարցնէ՝ ինձի, ինչո՞ւ պիտի գրէի, եթէ ընթերցողներն ալ պիտի բացակայէին՝ հնազանդելով դարավերջիկ լքումներու:

Ինչո՞ւ չենք խօսիր բանաստեղծին ձեռագիրին հետ, որպէսզի ըսենք, իրեն հետեւելով. «Եւ ես կ'երթամ դէպի աղբիւրը լոյսին»:

Մեր լոյսին աղբիւրը, զոր կը ցամքեցրենք թուամոռութեամբ:

Բանաստեղծին ձեռագիրէն եկող պատգամը երբ չի բնակիր աղմուկի եւ կարգախօսի մէջ, ինչո՞ւ աղմկել եւ ի՞նչ ընելու համար:

Գիր, գրականութիւն, մշակոյթ յուզիչ եւ շեփորտող հարիւրամեակի եւ այլ ամեակներու լոյսն են:

Լիցքը:

Ինչպէ՞ս համագգային իրաւութեամբ ընդունիլ այդ լոյսը:

Բանալ հայերէն մատենաները եւ գիրքերը, որպէսզի վերականգնուին դրոշմուի հարազատութեամբ, չլլայ փուչիկի գուարճութիւն:

Ափ մը հողին մէջ ինչե՞ր տեսած էր բանաստեղծը: Ինչո՞ւ չենք տեսներ մենք բանաստեղծին ձեռագիրին մէջ:

Եթէ տեսնենք, Պարոյր Սեւակի տեսիլքը կ'ունենանք եւ «կը տիրենք»: Տէր կ'լլանք մեր ճակատագիրին եւ չենք լլլար մշակոյթի ընկեցիկ՝ օտարներու դրան առջեւ սպողածներ...

Կարգախօս կը դարձնենք պատմութեան վկայութիւնը, որ կ'ըսէ, թէ իրաւ յեղափոխութիւնները եղած են գիրով ու գիրքով: Մեր ազատագրութիւնը պիտի գայ մեր գիրով ու գիրքով, կամ պիտի չգայ:

Ի՞նչ լիցք տալ հնչեղ ֆէթիշ հարիւրամեակին:

«ԲԱԳԻՆ»

ԷՍՔԻԶ ԴԵՂԻՆԻ ՀԱՄԱՐ

ՄԱՐՈՒՇ ԵՐԱՄԵԱՆ

2014, ԾԳ ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 4

Սիրոյ ամբողջ խոնջենքը ուսերուն, մեծ շալի մը տակ մերկութիւնը ծածկած կիներ կեցեր էր պատուհանին ետեւ ու կը դիտէր պարտէզը, ուր աշունը հասեր էր մեծաքայլ ու բազմեր թափած տերեւներուն վրայ:

Այդ տարի կարծես իր ալ կեանքի ծի-

րանին աշուն սկսեր էր ապրիլ. գեղեցիկ էին թափած տերեւները դեղինի այնպիսի երանգով մը, որ շատ անսովոր էր իրեն համար:

Աշնան հետ եկեր էր նաեւ խորունկ տխրութիւն մը, որ ոչ թէ կը վարագուրէր իր բնածին եռանդը, այլ հեռուէն հնչած

«կոնկ»ի մը պէս կը շեշտէր զայն՝ պատուանդան դարձած անոր:

Ճիշդ այդ պահուն սակայն կինը պատուհանին ետեւ կիսամերկ կեցած կը դիտէր իր կեանքին պարտէզը. շատ բան չէր մնացեր հոն՝ քանի մը ծառ, պարարտ հող ու վարդերու յոգնած, ծերացած թուփ մը:

Ամբողջ մարմինը կը թրթռար: Պաղ չէր: Բառեր կ'արձագանգէին էութեան մէջ ու մոռցուած լարեր կը շարժէին: Ամէնէն աւելի երկու բառեր կը սիրէր՝ երկու «նոր» բառեր, որոնց շեշտն ալ նոր էր իր ունկին, եւ թրթռը՝ տարբեր:

- Հրա՛շքս,- կ'ըսէր մարդը՝ այբին վրայ երկարելով ձայնը, որ հոն, ճիշդ այդ տառին վրայ կը բռնուէր ներքին ժայթքէ մը կարծես ու հագիւ կը զսպուէր ջրվիժումէն առաջ: Եւ հրաշք կը դառնար ինք, ներսէն դէպի դուրս ճառագայթող լոյսի պէս, զոր կը զգար բջիջներուն վրայ եւ կը ստիպուէր հաւատալ ... հրաշքին:

Նաեւ «պարգեւս» կ'ըսէր. եւ զարմանալի՛, հոն՝ այդ բառին մէջ, կը լսուէր կարծես մեղանշումը չգործուած մեղքերու, կը լսուէր անակնկալ ապրումը ստացուած մեծ ներումի մը, եւ հաւատք մը, որուն չէր հաւատար: Կարծես մարդը, որ կը մըմնջէր այդ բառը, նայուածքը նետած իր աչքերուն դեղնականաչ լիճին մէջ, չէր կրցած դուրս գալ խորունկ, զինք կարթած զարմանքէն՝ կ'երեւի ըրած բարիքներո՞ւս համար ստացեր եմ այս պարգեւը:

Կինը շատ կը սիրէր այս երկու բառերը, որոնք նոր էին այս աշխարհին մէջ՝ զուգահեռ աշխարհ մը, աւելի իրաւ, քան այն, որուն մէջ կ'ապրէին, պաշտօնական իրարու հանդէպ, իւրաքանչիւրը մինչեւ կոկորդը մխրճուած իր ցաւերուն ու մտահոգութիւններուն մէջ:

Պատուհանին ետեւ կիսամերկ կինը կը շարունակէր դիտել աշնանային պարտէզը, որ այս աշխարհին մէջ էր, կը շարունակէր դիտել յդի կնոջ մը որովայնին պէս դանդաղօրէն լայնցող իր տխրութիւնը, որ այս աշխարհին մէջ ըլլաւ, գեղեցիկ էր:

Բայց ինչո՞ւ տխրութիւն, ուրկէ՞ տխրութիւն. այս աշխարհը այնքա՛ն քիչ բան ունէր, որ տեղ պիտի չըլլար, պէտք չէր ըլլար տխրութեան:

Երկու տաք ափեր գրկեցին ուսերը եւ համբուրեցին.

- Հրա՛շքս ...

Իրա՞ւ:

Ըսա՞ւ բառը, թէ միայն մտածեց: Ցնցուեցաւ: Պաղը չէր: Ոչ ալ արթնցող կիրքը: Բայց բան մը արթնցաւ, սառնարին բան մը, ու դեփ-դեղին նայեցաւ իրեն՝ իրա՞ւ:

Կասկածը: Իրա՞ւ:

Ի՞նչը սակայն, բա՞ռը, որ բոլոր աշխարհներու բոլոր բառերուն պէս տաք տակ հանդերձ կրնար ունենալ, բայց չտալ քեզի իր մերկութիւնը, թէ՞ անոր տակ պահուածը՝ ապրո՞ւմ, զգայնութի՞ւն:

Ափերը դեռ գրկեր էին ուսերը: Տաք էին այդ ափերը: Անկեղծ էին այդ ափերը: Անոնց տաքութիւնը կը շեշտէր կասկածին սառոյցը:

Միտքը կ'ըսէր՝ իրա՞ւ: Միտքը արագ ու ճշգրիտ կատարեր էր պաշտօնը, ըսեր էր խօսքը՝ իրա՞ւ, ու քաշուէր էր:

Ուրեմն ո՞վ էր, որ անընդհատ, տէր ողորմեայի անհատնում հատիկներուն պէս կը կրկնէր ու, զարմանալի՛, կը խնդրէր՝ իրա՞ւ:

Կինը դարձաւ փափուկ շարժումով մը եւ գլուխը դրաւ մարդուն ուսին:

- Հրա՛շքս,- կրկնեց մարդը:

- Դու՛ն չե՞ս գիտեր, որ անկողինի՛ն մեջ ռուսաձմերու՛ն պէտք չէ հաւատք ընծայել:

Խօսքը կու գար միւս աշխարհէն, այն միւս, ասոր զուգահեռ ցաւի, տառապանքի, կասկածներու եւ խաբէութիւններու աշխարհէն, որուն դռները պէտք է փակ լլլային, ո՛չ, դռներ իսկ պէտք չէ լլլային ասոր վրայ բացուող: Բայց սպրդեր էր խօսքը հոնկէ ներս, բարբառեր էր կնոջ մէջ եւ լոեր: Ու հիմա այն քաղցր տխրութեան փոխարէն այս խօսքը կար, պաղ ու պարապ, օձի շապիկի պէս անվնաս արդէն, բայց անոր գոյութիւնը հաստա-

տող:

Ետ դարձաւ դէպի պատուհանը, աւելի անդին փոռած աշնանային գեղեցկութեան:

- Այս պահուն կը յիշեմ այդ փոքրիկ Ս. Պետրոս եկեղեցին, քովի ժայռոտ լեռը, կամուրջը, ուր կեցեր էինք միասին,- կ'ըսէր մարդը.- հարցնես՝ ինչո՞ւ ճիշդ ա՛յդ պահը կը յիշեմ հիմա:

- Ինչո՞ւ,- հարցուց կինը ժպիտով, որովհետեւ զգացեր էր, որ հոն, անոր նայուածքին ետեւ, միտքին թէ սրտին խոռոչներուն մէջ տեղ մը նոյն հարցադրումների կային, թէեւ հոն «օձ» չկար,

կասկած չկար:

Որքան պտրտեր էին միասին, հեռու, անծանօթ հնավայրեր, բնութեան մեջ թաքնուած գողտրիկ ճաշարաններ, գիւղական փոքր խանութներէ դեռ հող բուրդով լոլիկ գներ էին եւ լաւաշ կիսեր, նոյնիսկ միասին ապրեր էին խորունկ վախը արկածին, որմէ հազիւ փրկուեր էին:

Այս բոլորը առաջ էր ...

- Չեմ գիտեր,- քիչ մը շփոթած ըսաւ մարդը:

Եւ պահը, որ ինքզինք կը հաւաքէր մշուշէն դուրս գալու, պայծառանալու, ամբողջանալու համար, փլաւ: Փլաւ:

Կինը վերցուց նայուածքը եւ հանդարտօրէն հարցուց.

- Չե՞մք կրնար հոս՝ այս տան մէջ, միասին ապրիլ:

Գիւղական տուն մըն էր, քիչ մը լքուած, քիչ մը համեստ, քիչ մը պաղ, բայց տուն էր: Կնոջ մը շունչին կարօտ տուն:

Չէ՞ր գիտեր պատասխանը: Շատ լաւ գիտէր:

Իսկ մա՞րդը, մարդը չէ՞ր գիտեր, որ կինը գիտէ՝ պատասխանը, որ ամբողջովին այլ է հարցումը. հարցում չէ. սիրոյ խնդրանք է, խնդրանք, որ եթէ զգաս, ինք կու տայ քեզի պատասխանը՝ այո՛, կրնանք:

«Այո՛», որ զուգահեռ այս աշխարհին մէջ կը հնչէ, ամուր, հաստատուն, կաս-

Գործ՝ Յարութիւն Թորոսեանի

կած չվերցնող «այո» մը, որ երազ կը խտացնէ, փափաք կ'արտայայտէ, իղձ կը նշանակէ, կը ձգտի իրականութեան՝ միասին ապրիլ:

Կինը նոյն հանդարտութեամբ սպասեց: Չարաճճի նայուածքը վրիպեցաւ մարդէն, որ պահ մը տատանսեցաւ, ներաշխարհին մէջ փոթորկեցաւ, շատ արագ նժարի դրաւ «այո»ն եւ «ոչ»ը եւ զուգահեռ միւս աշխարհին մէջ որոշեց. յետոյ ըսաւ:

Ըսա՛ւ: Բայց կինը չլսեց, որովհետեւ գիտէր: Որովհետեւ պատասխանի չէր սպասեր: Որովհետեւ սպասածը այլ էր ...

Աշունը պատուհանէն դուրս հառաչեց: Ներսը կինը դողաց: Միս մինակ էր:

Մարդը ըսաւ.

- Պարզե՛ւս ...

31 Հոկտեմբեր, 2014

Երեսան

ՖԱԹՔԻԷ

Խոշորակազմ, մարմնեղ կին մըն էր Ֆաթիէ։ Ոտքերը, թանձր մարմնին ծանրութիւնը շալկելէն արդէն ապստամբած, դուրս թափեր էին կապտաւուն երակները, ուռեւորեր ու ծուլացեր։ Ըստ իրեն, երիտասարդութեան շատ ժիր ու յարաշարժ էր։ Այսօր ըսածին հաւատալու համար երեւակայութեան ուժով պէտք էր նախ անոր զանգուածը չտեսնել ու պատկերացնել նիհարիկ ու սլացիկ աղջնակը, երբ Լաթափայէն հարս եկած էր Քեսապ։

Նստած տեղէն կ'ելլէր ու կը շարժէր միայն անհրաժեշտաբար, մնացեալ գործերը՝ լուացք, արդուկ, կերակուր, կ'ընէր նուազագոյն շարժումով՝ խոհանոցին կից սենեակի իր թախտին բազմած։ Շուկայի գնումներուն համար դրացի մսավաճառը, որուն յաճախորդն էր ինք երեսուն տարիէ ի վեր, առաջարկած էր իր աշկերտ Ահմա-

տը: Ֆաթիհեն ակամայ վստահած էր անոր: Հոգին չէր հանգչեր այդ տղուն: Արաբին համար որքը սրբություն է, բայց չէր սիրուեր այդ տղան: Զիչ ու անյատակ խօսող, բնաւ աչքերուդ չնայող մարդու մթութիւնը ունէր, մինչդեռ երբ ներս մտնէր, առանց գլուխը բարձրացնելու՝ անօթի հայեացքով շուրջը կը դիտէր: Ֆաթիհեն, որ ինքզինք «մարդու տալ-լալ»⁽¹⁾ կը կարծէր, չկրցաւ անոր հոգին տեսնել: Ամէն պարագայի՝ կը խղճար որքին, անոր ալ սիրտը շահիլ կը ջանար ու ամէն գալուն անուշեղէն կը հրամցընէր, «բախշիշ»⁽²⁾ կու տար. տղան կ'առնէր քիթին մէջէն շնորհակալութեան բառեր մընալով ու կը հեռանար աճապարանքով: Ֆաթիհեն գիտէր ալ, թէ ան շահաբաժին կ'առնէր իրեն համար ըրած գնումներէն, սակայն ստիպուած էր, որ-րիշ ճար չունէր:

Անչար, հիւրընկալ ու կատակախօս էր, ինչպէս յաճախ կ'ըլլան գիրուկները, եւ այցելուներու պակաս չունէր, մանաւանդ որ տունը «շուկային» մէջ էր: Գնումի եկող բարեկամուհիներ կ'այցելէին ու գիտէին արդէն՝ պէտք է քաշել մետաղէ կեռիքէն, որուն մէկ ծայրը պարտէզի դռնակի սողնակին անցուած, իսկ պարանին ամրացուած միւս ծայրը, բալկին մէջէն ծուռ ու մուռ ճամբորդելէ ետք, կը հանգրուանէր Ֆաթիհէին քով: Հազիւ բակ կը մտնէիր, տարբեր ժամանակներու կառուցուած, խառն դասաւորուած ու անկանոն զանգուած մը կազմած սենեակներն էին, նաեւ՝ հաւնոցն ու բաւականին մեծ, սակայն միայն հայր

Ալլահի խնամքին ապաւինած պարտէզը:

Հոս մտնողին առաջին մղումը կ'ըլլար ետ դառնալ այդ աղտոտ խառնարանէն, որ ամէն կողմ թափուած հասուն պտուղներու վրայ իջած ճանճերու եւ մրջիններու թագաւորութիւնն էր, աղանիներու ու հաւերու գոյնգոյն ծիրտերով զարդարուած՝ գետինն ու աստիճանները: Յաջորդ փորձութիւնը անպայման երկու այտերուդ դրոշմուող համբոյրներն էին, որոնց ընթացքին կը վայելէր ծեր կնոջ մարմնէն տարածուող բոլոր հոտերը: Սակայն այցելուն անոր տունէն կ'ելլէր իր հոգիին ծանրութիւնը հոն ձգած, թեթեւ ու ժպտերես: Բոլոր այցելողներու հոգիներուն վրայ նստած ծանրութիւնները շալկած էր Ֆաթիհէ: Ինք ալ անկէ ազատիլ կը փորձէր, երբ հիւրերուն հետ «վրան բաց ու գոց» կատակներ կ'ընէր, անոնց անվերջանալի գանգատները կը լսէր, սուրճի գաւաթին մէջ անոնց յառաջիկայ մեծ յաջողութիւնները կը տեսնէր ու կը ցրուէր անոնց մռայլ միտքերը՝ ինք երբեք զանգատ չունենալով: «Համտուիլլա հ»⁽³⁾, տարիներ առաջ Մարգարէին քովը ելած ամուսինը իրեն ձգած էր այս տունը, ծայրը ծայրին հասցնել կարենալու չափ թոշակ, նաեւ՝ աղջիկ մը, որ ամուսնացած էր Լաթափա ու ամիսը մէկ կ'այցելէր մօրը: Ամէն այցին աղջիկը կը խնդրէր ու կը համոզէր մայրը՝ իր տունը փոխադրուիլ: Ֆաթիհեն անզլիացիի մը վճռականութեամբ համոզուած էր «Իմ տունս իմ ամբոցս է» ճշմարտութեան:

(1) Մունեւրիկ կամ միջնորդ

(2) Չեռաջիր

(3) Փառք Տիրոջ

Հիւրերուն կը հրամցներ իր ձեռքով պատրաստած «դուրապիէ»⁽⁴⁾ կամ քանձր օշարակ ծծած «նամմուրա»⁽⁵⁾: Անոնք չեղած ատեն, որ քիչ անգամ կը պատահէր, անպայման կ'ըլլար ռելե պտուղի անուշ, որմէ հրաժարիլ անկարելի էր, եթէ չէիր ուզեր վիրաւորել քեզ անպայման հիւրասիրելու համար տքտքալով շարժող այդ ժպտերես կիներ: Այլ ի՞նչ տեղն էր մտածել մատուցող պնակին կասկածելի մաքրութեան մասին:

Վերջինը «երթաք բարով»ի առաւել անուշահամ սուրճն էր, իսկ դուրս ելլելէ առաջ, քու ձեռքովդ (քանի որ ինք արդէն յոգնած՝ կը մնար նստած) սեղանիկին վրայ դրուած ապակեայ ամանէն գունաւոր շաքար մը պիտի առնէիր ու անուշցած հեռանայիր՝ իր օրհնանքին, կրկին գալու պահանջին տակ:

Երկրին մէջ պատերազմ սկսած էր, բայց տակաւին Քեսապն ու ծովափնեայ շրջանները դուրս էին թշնամիին հարուածներու շրջանակէն: Ան իր գոյութիւնը կը յիշեցներ հեռատեսիլի բոլոր կայաններէն Սուրիոյ գլխուն իջնող համակրական ու սաղորդ լուրերէն ու նաեւ այնքանով, որ Քեսապի հայերն ու ծովափի ալաուիները⁽⁵⁾ չմոռնային, թէ պատերազմ է երկրին մէջ: Կար վախը, բայց հեռաւոր էր ան: Արաբները՝ քնացած, իսկ հայ մարդիկ մանկապարտէզին մէջ սորված խաղը մոռցէ՛ր էին.

- Սագե՛ր, սագե՛ր, տո՛ւն եկէք:

- Ինչի՞ համար:
- Գայլը սարին ետեւն է...
- Մեզի ի՞նչ կ'ընէ՛:
- Կը բռնէ, կ'ուտէ՛...

Այո՛, թուրքը ակռաները կը սրէր սարին ետեւէն, սարին գագաթէն, սարին շուրջէն, ու Քեսապը՝ սարին տակ...

Մարտեան վաղ առաւօտ էր: Տակաւին խաղաղ քունի մէջ՝ Քեսապը վերջին, ամէնէն անուշ, եօթներորդ երազը կը տեսներ: Ֆաթիիէ արթնցաւ մղձաւանջէ մը: Բարեկամուհիներու սուրճի գաւաթներուն մէջ ամէնէն վտանգաւոր պատկերները տեսած էր: Կը փորձէր երազը ամբողջութեամբ վերյիշել, մեկնաբանել, բայց միայն կը յիշէր, թէ գոյգ մը ձեռքեր զինք ցեխաջուրի մէջ խեղդել կը փորձէին: Չէր յիշեր յաջողեցա՞ն, թէ ոչ: Մղձաւանջէն արթնցած ու անկողինին մէջ նստած յիշել կը փորձէր, երբ ահաւոր պայթիւնի մը ձայնէն ցնցուեցաւ: Անոր յաջորդեցին եւս քանի մը հզօր պայթիւններ, ապա հրասանդի ու հրթիռներու տարափ կը տեղար: Աւելի ուշ կրակոցներու ձայներ լսուեցան: Ֆաթիիէն հասկցաւ, որ կը կրակէին երկու կողմէն ալ:

Դուրսը խուճապ կար, մարդոց ու մեքենաներու խուլ ձայներ՝ պայթող արկերու եւ կրակոցներու մէջէն: Հաւերը կը թռվոյսային ու կ'աղմկէին՝ արգիլելով լսել մարդկային ձայները: Ելաւ անկողինէն, հագուիլ սկսաւ, մոռցած լոյսը միացնել: Պարտէզէն փողոց ելլել դժուար էր նոր արթնցած ծեր կնոջ համար, աստիճաններէ պէտք է ելլէր, իսկ բակէն ոչինչ կրնար տեսնել, ծառերը ծածկած էին

(4) Արեւելեան անուշեղէն

(5) Ալաուիները իսլամական կրօնական համայնք մը

Քեսապ, Մայիս 2014

տեսարանը: Կ'ոռնային հրթիռները, կը սուլէին հրասանդներն ու կը ֆշշացնէին արձակագէտներուն գնդակները: «Եկա՛ն». մէկ քառ կը դառնար Ֆաթիհի գլխուն մէջ: «Բայց ասոնք ետ կը մղեն, չեն ձգեր հոս հասնին», նկատի ունէր ոստիկան-զինուորները:

Անգոր ու ընելիքը չիմանալով՝ իր բազմոցին ինկած էր Ֆաթիհէն, երբ զանգակը հնչեց: «Եկա՛ն», անցաւ միտքէն, բայց յաջորդ վայրկեանին անդրադարձաւ, որ եկողները զանգ հնչեցնելու նեղութիւն չեն քաշեր: Քաշեց պարանը: Դրացիին տղան՝ Յակոբն էր:

- Ֆաթիհէ մօրքուր, շուտ ա՛ն ինչ որ առնելիք ես, քեզ պիտի տանիմ մեզի հետ փախչելու, Թուրքիայէն յարձակեցան, *թրաքքորս* հոս է:

- Դուք զացէ՛ք, տղա՛ս, ես հոս կը մնամ, ո՞ր պիտի երթամ:

- Ի՞նչ պիտի մնաս, Քեսապ մարդ չմնաց ալ, Լաքաքիա կ'երթանք, Սալուային տունը կը տանիմ քեզ:

- Չէ՛, տղա՛ս, ես կը մնամ, հիմա զօրքը

ատոնց ետ կը դրկէ...մէկը ինծի չի դաշիր, ի՞նչ պիտի ընեն ծեր կնկայ մը. իրենց կ'ըսեմ. «Առէ՛ք ինչ որ ունիմ, եղածը այս է», կ'առնեն կ'երթան...

- Ատոնք ծեր ու երիտասարդ չեն գիտեր, կրօնք ու հաւատ ալ չունին, քեզի չեն խնայեր,- կը փորձէր համոզել Յակոբ:

- Մի՛ վախճար, ես անոնց հետ լեզու կը գտնեմ:

Յակոբ չհամոզուեցաւ, սակայն կ'աճապարէր: Գնաց:

Ֆաթիհէն շուարած էր, ու միտքերը՝ շփոթ: Բարեկամուհիները երբ հաւաքուէին, կը խօսէին, թէ շուտով իրենց դաւանակից սիւննի թուրքերը կու գան, ալաուիներու իշխանութիւնը կը տապալի: Ֆաթիհէն գիտէր, որ սիւննիներէն շատեր անցած են թշնամիին կողմը, մանաւանդ պատերազմի առաջին տարիներուն, բայց չէր հասկնար, թէ ինչպէս թուրքը կրնայ նախընտրելի ըլլալ: Ինչո՞ւ այդչափ կարճ է մարդոց յիշողութիւնը. մոռցա՞ն թուրքին ըրածները: Սակայն չէր խօսեր, վստահ չէր, թէ իր ուզածը ինչ էր. իր հասկնալիքը չէր եղածը: Մինչդէռ հայ դրացիները կը սոսկային թուրքերուն գալէն: Ըստ իրեն, ամէն ինչ կը մնար առաջուան պէս, երբ ինք ու ամուսինը ամէն ինչի տէր եղան, զաւակները ուսանեցան, ու հիմա ալ ապահովուած է: Ո՞վ գիտէ, թէ գալիքը ինչ պիտի բերէ: Շփոթի մէջ էր, ու աղօթքը՝ ցրուած. բառեր կը շարէր, սակայն տազնապը կ'աճէր: Բաց պատուհանէն կը լսէր, թէ ինչպէս մարդիկ կը փախչէին՝ ինքնաշարժով ու ոտքով:

Յարձակումը Թուրքիոյ կողմէն էր ու անակնկալ՝ ե՛ւ պահապան ոստիկանութեան, ե՛ւ հայերուն համար. չէ՞ որ արդէն երրորդ տարին էր, որ պատերազմ կ'ըն-

թանար, ու սարին վրայէն Քեսապին հսկող թուրքը թշնամի կողմ էր.... Եւ անակնկալէն արթնցած հայերը տագնապահար, երբեմն տակաւին զիշերագգեստով, երբեմն բահը ծառի մը տակ հողը խրած, երբեմն լացող մանկան կաթը կրակին վրայ չտաքցած, նոյնիսկ փաստաթուղթեր առնել չհասցնելով՝ կը փախչէին: Ո՛վ աւելի լաւ, քան հայը կը ճանչնայ թուրք կործանիչ ու արիւնածարաւ տարերքը, բայց իրենց պապեմական հողերուն ու տուներուն, կին ու զաւկին փրկութեան գէնքը իրենց ձեռքը չէր, ու նոր Մուսա լեռ անկարելի էր... Եւ անոնք կը լքէին տուն ու պարտէզ, նաեւ՝ իրենց տուններէն հեռանալ մերժող քանի մը ծերունիներ ու կը փախչէին, հոգին՝ ետեւ դարձած հայեացքին մէջ:

Այդ տագնապին մէջ դրացիները յիշէ՛ր էին ծեր ու միայնակ կիներ: Ֆաթիհէն սիրտը ջերմացաւ: Սակայն ի՛նչ պիտի նեղութիւն տայ մարդոց, երբ *թրաք-թորին* մէջ երկու եղբայրներու ընտանիքները հազիւ կը բաւեն:

Ելաւ, շուարած շուրջը նայեցաւ, ապա գնաց բացաւ անկիւնը դրուած հին սնտուկը, որով իր օժիտը բերած էր հօր տունէն: Մուգ կարմիր փայտէ, վրան սատաֆով⁽⁶⁾ ու փորագրութիւններով զարդարուած սնտուկ էր: Հանեց կարգ մը լաթեր ու հագուիլ սկսաւ: Սովորաբար տունին մէջ աբայէ⁽⁷⁾ կը հագուէր, բայց հիմա ամբողջ տարազը դրած էր ու կը պատրաստուէր կատարեալ ծածկոյթով դիմաւորել եկողները: Թերեւս չղայնային իրեն՝ իբրեւ սիւննի կին, թէւ գիտէր, որ

անոնք ոչինչ ու ոչ ոքի կը խնայեն: Յոյսի ուստի մը փարած էր:

Դեռ առտուան ժամը եօթը չկար, Քեսապը պարպուած էր: Ֆաթիհէն տեղեակ չէր՝ ո՛վ գնաց ու ո՛վ մնաց: Եթէ կայ մեռնիլ, ինք իր տան մէջ պիտի մեռնի, ոչ ոքի բեռ պիտի ըլլայ. փա՛ռք Ալլահին, ութսունը անց է. իր ապրած վերջին տարիները արդէն Անոր նուէրն էին:

* * *

Քեսապը ինկաւ: Ամէն օր զինեալներու խումբ մը Ֆաթիհէին տունը կը խուժէր՝ ճաշելու: Առաջին զոհերը իր հաւնոցին հաւերը եղան, քանի Քեսապի մէջ ո՛չ ճաշարան, ո՛չ ալ բաց խանութ մնացեր էր: Բաց կամ գոց՝ կողոպտուած ու հրկիզուած էին: Ապա մսավաճառ թուրքմէն Հասանը մէջտեղ ելաւ ու Թուրքիայէն միս բերել սկսաւ: Ամէն առտու Ահմատին ձեռքով քանի մը քիլօ ընտիր միս կը դրկէր: Ֆաթիհէն իր ուռետրած ու ծռած ոտքերը հսկայական մարմնին տակ քաշքշելով՝ կերակուրներ կ'եփէր «ազատարար» տղոց համար: Այդ ամայութեան մէջ ծեր կնոջ ներկայութիւնը բարիք էր զինեալներուն: Կինը իրենց կերակուրը կը պատրաստէր, լաթերը կը լուար:

Գիւղերը պարպուած էին. ՏԱՀԵՇ⁽⁸⁾ զինեալները մնացած քանի մը հայ ծերերը Թուրքիա փոխադրած էին, իրենց մարդ ըլլալուն մասին աշխարհին ունեցած կասկածները ցրելու համար: Կային նաեւ քանի մը սիւննի ընտանիքներ,

(6) Սաթ

(7) Երկար հագուար - պարեգօր

(8) «Իսլամական պեյութեան» զինեալներ

որոնք հակառակորդին դրօշին տակ անցած ու փրկուած էին: Արդարացում կար ամէն պարագայի: Եթէ շրջանը այլեւս Թուրքիոյ պիտի անցնի, ճիշդը այս է, եթէ կառավարական զօրքը վերադառնայ՝ կ'արդարանան, թէ ստիպուած էին հնազանդիլ:

* * *

Օր մըն ալ, ինչպէս խուժած էին անակնկալ, նոյն ձեւով քաշուեցան: Թէ ի՞նչ խաղ կը դառնար կամ դարձաւ, Ֆաթիհէին հասկնալիքը չէր: Ան լուռ ու անկիւն քաշուած կը դիտէր իր կենտրոններուն (հիւրերուն) խուճապը: Կը ջանար սեղմուիլ, պզտիկնալ անոնց ուշադրութիւնը չգրաւելու համար: Սակայն աճապարանքի մէջ ոչ ոք ուշադրութիւն դարձուց իրեն:

Յաղթական բանակը Քեսապ մտաւ: Զինուորները հայոց պարպուած գիւղերուն մէջ աւարի իջած էին՝ համոզուած, թէ իրենց զոհողութեան դէմ ոչինչ էր փախած հայերու տուններէն իրենց ուժանցները առնելը: Ո՞վ կրնայ վստահեցընել, թէ անոնք պիտի վերադառնան: Անոնց հետ ու աւելի ներկայութիւն էին շրջակայ վայրերու թուրքմէնները: Խաղաղ օրերուն հայերու տուններուն եւ պարտէզներուն մէջ գործաւոր՝ անոնք լաւ ծանօթ էին անոնց ծակ ու ծուկին, ու հիմա առիթ էր բարեպաշտ իսլամի իրենց իրաւունքները առնելու անհաւատներէն: Անոնք հիմա ՏԱՀԵՇԻ զինեալներուն ու բանակի զինուորներուն ձգածը կը թալանէին, կը կողոպտէին, իրենց պէտք չեղածը կը ջարդէին, կը պատռտէին սուրերու ծայրերով: Յատկապէս չէին կրնար հանդուրժել հայերու տուններուն մէջ տարբեր ձեւերու տակ՝

խաչքար, ձեռագործ, գորգ եւ այլն եղող խաչերը ու կը կոտորտէին սուրով, հայ սպաննելու իրենց երկարամեայ ախորժակին հոն յագուրդ տալու մարմաջով: Կ'աղտոտէին, կ'այրէին՝ իրենց արդար իրաւունքը գործադրողի վստահութեամբ: Կողոպտուին մէջ ալ մըցում կար ու աճապարանք, թէ որո՞ւ պիտի հասնին առաւել շքեղ տունները: Ամբողջ կեանքը խեղճուկ տնակներու մէջ անցուցած այդ մարդանման էակներուն համար հայերու տուններուն մէջ գտնուած առարկաներէն շատեր անանուն էին ու անհասկնալի: Բայց կ'առնէին, կրնային ապագային ծախել նոյնինքն հայերուն կամ այլոց: Եթէ երբեք կային նաեւ աստուածավախ կամ զինք աշխատցուցած հայ տանտիրոջ հաւատարիմ մնալ ուզողներ՝ անոնք ծաղրի ու արհամարհանքի ենթակայ կը դառնային:

Բայց այս ամբողջ տենդագին թալանին, կողոպտուին ու պղծումին մէջ տարօրինակ ու անհասկնալի բան մը կար: Կողոպտուած գրեթէ իւրաքանչիւր տունի դրան կամ դուրսի պատին կը գրէին հոն առաջինը մտածի իրենց անունը, յայտնելով, թէ իրենց է տունը, ինչպէս որ իրենց նախնին արիւնոտ թաթը դրոշմած էր Կոստանդնուպոլսոյ Ս. Սոփիայի տաճարին... Ուրեմն՝ ինչո՞ւ էր ջարդելն ու կոկողանքով պատերը, պահարաններն ու ծալուած դասուած ճերմակեղէններու շերտերը «նախշելը», եթէ վստահ էին, թէ իրենց պիտի պատկանէր: Սեփական կենցաղի կնիքը կը հաստատէին, մաքրութիւնն ու կոկիկութիւնը խոտո՞ր էր աղտոտ գետնափորներու յիշատակը դեռ պահող, աւարառու յելուգակի իրենց էութեան, թէ՞ կը կասկածէին իրենց իրաւունքներուն:

Կը տանեին ընդհանրապես ելեկտրական, ելեկտրոնիք ու թանկարժեք այլ իրեր: Եթե հնարաւոր չէր մէկ անգամէն տուն մը պարպել (հայր՝ տուն...) ամէնէն արժեքաւոր առարկաները կը ժողվէին ցածրայարկերու մէջ՝ կրկին իրենց անունը կնքելով հոն: Բայց ինչո՞ւ տանիլ, երբ «ազնուական» անունդ դրոշմուած է պատերուն...

Ու հայաթափուած գիւղերուն մէջ, հրասանդներու աւերները ամբողջացնելով՝ օրերով կը շարունակուէր թալանը ու փախած Խաչիկներուն փոխարէն՝ խաչերուն ջարդը... Հեռուէն դիտողը պիտի տեսնէր մրջնանոցի եռուզեռ, երբ Քեսապ աւանը ու շրջակայ հայոց գիւղերը սանտրոդ իւրաքանչիւր աւարառու կը մտնէր տունէ տուն ու բեռ մը շալկած կ'ելլէր...

Ոչ մէկ տուն այցելութեան կարօտ մնաց:

Ֆաթիհէն գրեթէ վստահ էր, թէ հանգիստ պիտի ձգէին զինք, երբ առտու մը աղմուկով բացուեցաւ դուռը, ու շեմին երեւցաւ Ահմատը: Քանի մը օրուան մէջ շտկած էր իր ապագան, աղուոր տուն մըն ալ ընտրած ու որոշած էր վերջին անգամ այցելել «պառաւիճ»: Իր այցելէն մէկուն տեսած էր հին ու արժեքաւոր գորգ մը, գոր Ֆաթիհէն մաքրելի ու արեւին կախելի էր վերցնելէ առաջ: Ինչո՞ւ ուրիշը առնէ, երբ ինք անոր այդչափ ծառայած է: Մեծ դանակին կոթը կ'երեւէր գոգնոցին տակէն: Ֆաթիհէն նախ զարմացաւ. ան ինչո՞ւ եկած է. ինք բան մը չէ ապսպրած: Բայց երբ անոր նայեցաւ՝ վախ մը սողոսկեցեցաւ սիրտը: Երիտասարդին դէմքը այլալիւծ էր:

Քեսապ, Մայիս 2014

Փորձեց կատակել.

- Ի՞նչ է՝ դանակով եկեր ես, հաւերս չմնացին մորթելու, զի՞ս պիտի մորթես... իմ միսս բանի չի գար, տղա՛ս...

- Հանէ՛ ոսկիներդ, դրամներդ, շո՛ւտ, ժամանակ չունիմ,- ծանր ու խուլ ըսաւ տղան:

- Ի՞նչ դրամ, տղա՛ս, ինձի ուրկէ՞ դրամ:

- Հանէ՛, կ'ըսեմ, հետդ խաղալու չեմ եկած, անոնք քեզի տուարներ չտուի՞ն:

- Տղա՛ս, ի՞նչ տուար, ես խեղճ կիւն մըն եմ, զիս չսպաննեցին, որ իրենց ծառայեմ, ի՞նչ տուար, ի՞նչ բան...

Ֆաթիհէն յիշեց երազը: Կը ջանար սառնասիրտ մնալ, որ խօսքը համոզիչ ըլլայ:

- Անոնք իրենց կերակուրներուն համար դրամ կու տային, ես ալ քեզի կու տայի, որ գնում ընես, ինձի ուրկէ՞ դրամ...

Մինչ այդ տղան ծանր հեւոցով տունին իրերը կը դարձնէր, պահարաններուն դարակները կը թափէր վար: Դարակէ մը քանի մը հարիւր սուրիական

դրամ ինկաւ, ինչ որ աւելի գրգռեց անոր ախորժակը. շարունակեց քանդել, դարձնել ամէն ինչ: Անկողինին տակէն քաշեց հանեց գորգը, ծալեց ու դրաւ սեղանին: Այդ միջոցին Ֆաթիհէն կամացուկ հագուստին վեր հանած թեր կր փորձէր իջեցնել, բայց գիրուկ թելին վրայ հագուստին թեզանիքը չէր իջներ ու ոսկէ ապարանջանը չէր ծածկուեր: Տղուն աչքէն չփախաւ Ֆաթիհէին շարժումը. նկատեց ապարանջանը. ոսկի՝

- Հանէ՛,- հրամայեց: Բնաւ վեր չէր առներ նայուածքը:

Ֆաթիհէն կր դողար ու կր փորձէր հանել, թէւ գիտէր, թէ այդ ապարանջանը արդէն քսան տարի չէ ելած իր թելէն ու պիտի չեղէ ալ. գրեթէ միսին մէջ մտած էր:

Դուրսը ձայներ կը լսուէին, հաւանաբար աւարառուները կը զննէին շրջակայքը՝ դեռ մնացած բան գտնելու: Տղան տագնապեցաւ, սակայն ապարանջանը կը յամառէր չեղել: Բռնեց կնոջ թելէն ու ամբողջ ուժով քաշել փորձեց զարդը: Ֆաթիհէն հագիւ կը պահէր հաւասարակշռութիւնը: Պահ մը լուռ պայքարի մէջ էին, ապա տղան համոզուեցաւ, թէ ծեր կինը չէր ստեր, ու զարդը անկարելի էր հանել: Չէր նայեր իր զոհին դէմքին, երբ մտադործի մեծ դանակը մտցուց ծեր կնոջ փորը ու քաշեց, հանեց: Ֆաթիհէն խոր շունչ մը առաւ միայն, ծունկերը ծալուեցան, ու խոշոր մարմինը պարկի մը պէս իջաւ յատակին: Տղան կր դողար, բայց վարժ շարժումով, ինչպէս կովուն մարմինը կ'անդամահատէր, հարուածով մը կտրեց մեռնողին գետնին տարածուած բազուկը: Արիւնոտ ապարանջանը փութկոտ շարժումով խոթելով գրպանը, դէպի դուռը նետուեցաւ, բայց յիշեց, ետ դարձաւ, գորգը դրաւ թելին

տակ ու փախաւ, առանց ետին նայելու: Դանակէն կաթող արիւնը հետքեր կը ձգէր շեմին:

Յաջորդ այցելուն զինուոր մըն էր, որ ուտելիք բան մը կամ աւար գտնելու փոխարէն անդամահատուած ծեր կինը գտաւ:

* * *

Ապա ուրիշներ մտան ու ելան, եւ եկաւ ազատութեան օրը:

Յաջորդող օրերէն մէկուն, քաջալերուած զօրքին ներկայութենէն՝ դրացիները վերադարձած էին: Դրացուհին բաց գտաւ պարտէզին դռնակը, յառաջացաւ. տունին դուռը եւս բաց էր, ու զարշահոտ մը տարածուած էր: Զայլ մը ըրաւ դէպի ներս ու սոսկումի աղաղակով դուրս փախաւ: Հաւաքուեցան քանի մը հոգի: Ֆաթիհէին դիակը ինկած էր յատակին. քիչ մը անդին անոր ձախ բազուկն էր՝ լայն բացուած ու սեւցած մատներով:

Ոստիկան հրաւիրուեցաւ, դիակի մասին կարգադրութիւն ընելու, աղջկան լուր տալու մասին խօսեցան, բայց ամբողջ ժամանակը ներկաները կը փորձէին լուծել երկու առեղծուածային հարցեր՝ նախ սպաննեցին կինը, ապա՞ թեր կտրեցին ապարանջանը հանելու համար, թէ՞ նախ կտրեցին, ապա մեռաւ: Հարցը մնաց առկախ մինչեւ օրս: Միւս ու աւելի կարեւոր հարցը՝ ո՞վ սպաննեց ու կողոպտեց Ֆաթիհէն: Կասկածները շատ էին ու հակասական. ինչպէ՞ս չըլլային, երբ աւանի վրայէն անցեր էին եւ՝ ՏԱՀԵՇԻ թրքարիւն ոճրագործները, եւ շրջակայ գիւղերուն աւարառու թուրքմէնները, եւ... ազատարար զինուորները...

ԱՅՍ ԷԶԸ ՄՈՑԱՐԹԻ ՌԵԿՈՒԵՍԸ ԶԷ

ՍԿԻՒՌԻ ՇԵՏ ԶՐՈՅՑ՝ ՈՐՊԵՍՁԻ ՍԿԻՒՌԻ ՊԷՍ ՏԵՒԵՆՔ

*Ժիրայր Աթաբեկյանի, Պողոս Սնապեանի,
Արիս Սեւակի, Յակոբ և Ռուբեն Պարսումեանների...*

Արեւելեան եւ եւրոպական քաղաքներու մէջ մեր պատուիսանին առջեւի կամ փողոցի ծառերուն վրայ սկիւռներ չկան: Չեն գիտեր ինչո՞ւ: Կատուներ եւ շուներ կան տուններու եւ բակերու մէջ, ազատագորկ, խնամուած, պահպանուած, ամլացուած՝ ինչպէս ներքինիները: Չանձրոյթ փարատող շարժող գեղորներ: Յարաշարժ սկիւռը ձեր աչքերուն մէջ կը նայի, իր ըսելիքին գաղտնիքը կը պահէ եւ կ'անհետանայ:

Սկիւռները իրենց կայսրութիւնը հաստատած են ամերիկեան քաղաքներու մէջ, արեւելք եւ արեւմուտք, չեն հեռանար մարդոցմէ, բայց չեն ալ մօտենար, կատուներու եւ շնիկներու պէս չեն քծնիր, ազատ են, բնութենէն ստացուած իրաւունքով: Անոնք ամէն տեղ են, կեանքի գաղտնիքով ապրող արարածներ: Մտաւորականներն ալ սկիւռներու պէս են, ոճիր է զանոնք շնիկ կամ բազմոցի վրայ մրափող կատու դարձնել:

Յառաջացող աշնան այս առաւօտը

մեզ հիւրընկալած բարեկամուիիին սենեակին պատուիսանը ծածկած ստուերի նմանող ծառին վրայ, ճապուկ ոստումներով վար սահելով, վեր մագլցելով, սկիւռ մը զիս կը սեւեռէր, կ'ուզէր հասկնալ, թէ ո՞վ էր օտարականը՝ որ ես էի: Պահ մը զիս դիտեց, գնաց, եկաւ: Հաւանօրէն չկրցաւ իրեն ծանօթ դէմքերու շարքին տեղաւորել զիս եւ անհետացաւ: Այդ հանդարտ եւ լուռ տան մէջ խանգարիչ մըն էի:

Աւելի քան կէս դար առաջ ինքզինք սկիւռներու կայսրութիւն աքսորած Ժիրայր Աթաբեկյան Շիքակոյի մերձակայ Լա Կրանժ քաղաքին մէջ տառապած էր խօսակիցի պակասի հոգեկան ցաւէն: Մանաւանդ՝ հայերէն խօսող խօսակիցի: Մեծ ոստաններու մէջ ինչպէ՞ս հայը կրնայ չտառապիլ հայերէն խօսող խօսակիցի բացակայութեան ցաւէն: Շաւարշ Նարդունին ալ «Բարի լոյս» լսող եւ ըսող փնտռած էր Ֆրանսայի գաւառական քաղաքի հիւանդանոցին մէջ: Ժիրայր Աթաբեկյան

կր գրեր, թէ իր տան շուրջ գտնուող յարաշարժ սկիւռներուն հետ կը խօսէր, հայերէն կը խօսէր: Անոնց անուններ տուած էր, իր անցեալի խօսակիցներուն անունները: Ջրոյցի խաբկանք մը, խենթերու պէս ինքնախօսութեան մէջ չիյնալու համար: Ոչ շատ հեռու ժամանակ առաջ: Հոն լայն ու կանաչապատ փողոցները անապատ էին: Հաւանօրէն սկիւռները իր աչքերուն մէջ կը նայէին անհասկնալի բաներ ըսողի պէս:

Օրուան այդ ժամուն, երբ տան մէջ շարժում չկար, փողոցի դպրոցը կը քնանար եւ փեթակի չէր վերածուած, կեանքը ինքզինք կը յիշեցնէր սկիւռի ներկայութեամբ, որ արդէն նախաճաշ կը փնտռէր: Բնութեան անյեղի կարգով, սկիւռներու խօսակիցները կ'ապաւինէին անոր թելադրող յիշողութեան, մինչ իրենք կը մեկնէին իրենց

հետ տանելով անաւարտ երազներ, անարմատ մարդոց չսպիացած խոցեր, սերեր, որոնք երկրորդ գալստեան սպասումով պիտի հանգչէին տապա-նաքարի մը տակ:

Հոյամողէզի քաղաք է Նիւ Եորքը, ինք ալ հոյամողէզ, եւ հոն ապրող ազատ արարածները սկիւռներն են, ո՛չ ինքնաշարժ ունին, ոչ ալ բջիջային հեռաձայնի վերջին գերարդիականը, որոնք զիրենք կրնային բանտարկել իրենցմէ դուրս, ինչպէս մարդիկը, որոնք մայթերուն վրայ չեն տեսնուիր: Հաւանօրէն սկիւռները կը զարմանան՝ հարց տալով, թէ ի՞նչ բանի համար են ծառազարդ մայթերը: Ինքնաշարժները կ'երթան կու գան լարուած ժամացոյցի պէս:

Սկիւռներու յիշողութիւնը աւելի լաւ ըլլալու է:

Այդպես ալ յաւերժութիւն գացած են ամերիկեան այս քաղաքի գորշութեան մէջ, Մեծարենցի պէս մանուկի հոգի ունեցողներէն ոմանք, վերջինները, որոնք գիտէին անձնատուր ըլլալ երփնալուցկի վառելու խաղին հայերէն բառերով, հիմա այլեւս ո՛չ Մեծարենց ենք, եւ ոչ ալ երփնալուցկիով յուզուող: Առանց այդ երփնալուցկիի լոյսին, ալ անապատացող շրջապատն ալ չենք տեսներ:

Ամէն անգամ որ այս ասիերը կու գային կամ կու գայինք, շրջանակը կը կազմուէր, մեկնածները ներկայի պէս կ'ըլլային: Ժիրայրը, Արիս Սեւակը, Պօղոս Սնապեանը, Ռուբէնը, Յակոբ Կարապենցը, Հրանտը, Արան, բայց նաեւ Հիլտան, Ժանէթը, Աստղիկը, Արեւիկը, Դաւիթը եւ ուրիշներ, անոնք, որոնք չկան, անոնք, որոնք դեռ կան, Հայաստան մը կը ստեղծէին, Պէյրութ կը կենդանացնէին, կարօտներու բեմադրութիւն: Յուշերու մասին խօսելու համար լսողներ ալ պէտք են:

Այդ «տօներ»ուն ներկայ կ'ըլլային այդ անուններէն ոգեղինացածները, որոնք օր մը, օրեր, սեղանին շուրջ գտնուած էին, ինչպէս կ'ընեն ոգեհարցութեան արարողութեան մասնակցողները, ձեռք ձեռքի տալով, կեանքը մահէն անջատող մեր երեւակայական պատերը վերցնելով: Երբ մէկը կը մեկնի, շրջանակը կը սեղմուի, երբ նորեր չկան, երբ օղակները չեն նորանար: Սարսափ. երբ օղակները անհետանան, ինքնութիւն որոնող եւ պահող շղթան ալ կ'անհետանայ, շրջանակ չ'ըլլար: Ոգեհարցութիւնն ալ կանգ կ'առնէ:

Ռուբէն Պարսումեանի ինքնատիպ հիւրընկալ տունը, Ժիրայրի եւ Հիլտայի սեղանը... Նիւ Եորքի գրական տենչերու մանրանկար աշխարհը: Հիմա ո՛չ իրենք կան, ո՛չ Պօղոսը, ո՛չ Կարօ Փոլատեանը, ո՛չ Կարապենցը, ո՛չ Արիս Սեւակը, եւ ոչ ալ ուրիշներ: Մնացողներն ալ ամայութեան դիմաց անցեալ կը ծամեն ծամօնի պէս, յաճախ առանց ատամի, որպէսզի կարենային կճրտել: Ո՞վ կը յիշէ, որ հոս ալ, Փարիզի ՄԵՆՔԷն ետք, հայերէն գիր ու գիրք սիրողներն ալ ՄԵՆՔԷ հրատարակած էին, բայց կտակին տէրեր չկան: «Ճենոսայտ»ի գոհ հայրերու եւ մայրերու յիշատակ կ'ոգեկոչուի, այս անգամ «Ճենոսայտ»ի ենթարկելով գոհերու հազարամեակներու լեզուն, «Ճենոսայտ»ի հարիւրամեակի մասին խօսելով:

Կիսամութիւն մէջ ուստոստող սկիւռը միշտ հոն է, թէւ անտես, ան պէտք է յիշէ: Կը յիշէ իր տարերքի ներքին անխաղաղութիւնը: Յիշողութիւնը տետրութիւն է թէւ, բայց պակսող օղակները կը մղեն սկիւռը անգիտանալու բնագանգական հարցումները, ժառանգութեան մտմտութիւն: Ան կ'ապրի: Դեռ ձեռք ձեռքի ինքնատիպ ոգեհարցութիւն վերջին խաղացողները ինքնութեան ոգեհարցութիւն կը խաղան գիր ու գիրքով:

Պատուհանէն գիւս դիտած այսօրուան սկիւռը Լա Կրանժի Ժիրայրին սկիւռն է, թէ՞ տարբեր: Յաւցնող եւ յուզող բնագանգական հարցում: Ա՞ն է, որ ինծի անուն պիտի տայ, թէ՞ կը յիշէ իրեն տրուած անունը:

Երջանիկ սկիւռ, որ ոչ երէկի եւ ոչ վաղուան, ինքնութեան եւ կամ գեղեցի-

կի նուաճման մղձաւանջը ունի:

Երջանիկ սկիւռ, որ ինքնիրմով կը տնէ, իր տնողութեան անգիտակից:

Իսկ ոգեհարցութեան շղթային մասնակիցները, անոնք, որոնք դեռ կան, շղթան վերստին կազմելու անկարութեան ցաւը ունին: Օղակները չեն նորոգուիր: Այլ օղակներ կան, նոյն մետաղէն չեն անոնք: Կը վերակազմուի՞ շղթան: Ինչպէ՞ս պիտի վերակազմուին շղթաները, հոս եւ այլուր, բարձրախօսներու աղմուկին եւ բեմերու ջահերու լոյսին տակ, օտարաբարբառ եւ անվաղորդայն, որոնք շարունակութիւն չեն, նորի մը սկիզբ:

Կ'ըսենք. մեկնողներուն տեղ եկողներ չկան: Մեկնողները հայ էին, իսկ ծագումով հայերով շղթան կը կազմուի: Ինչպիսի՞ շղթայ կը կազմուի:

Պատուհանին առջեւի ծառին վրայ սկիւռը պիտի մնայ: Չ'երեւիր: Հոն է:

Սկիւռ, գիտե՞ս, երբ մեր ոսկեղինիկը թրթռացնող մը կ'անհետանայ, նորը չի գար: Եթէ հայերը սկիւռ ըլլային, սկիւռն ալ մեր ոսկեղինիկը... Դուն քու յաւերժութիւնդ կը խաղաս: Ո՞վ եւ ինչպէ՞ս պիտի խաղայ մեր յաւերժութիւնը Ատլանտեանի դիմաց կամ Նոր Զելանտա: Սկիւռ, գիտե՞ս, քու տարերքիդ ուժովդ դուն տէր պիտի մնաս պատուհանի դիմացի ծառին, Ամերիկայի ծառերուն: Հոս, ոգեհարցութեան շղթային օղակները կը պակսին, Հայաստանէն հայ սկիւռները կը մեկնին եւ ծառերը տէր պիտի չունենան: Հոս արդէն աստորական են ծագում յիշելով բաւարարուել առաջ եւ վերջ, ուրկէ որ ալ եկած ըլլան: Ինչ արկածով ալ եկած ըլլան: Աքսորը վերջ պիտի գտնէ, երբ իրենք ալ վերջ գտնեն: Այլեւս պիտի չը-

սեն ստապատիր հպարտութեամբ՝ թէ ամէն տեղ հայ կայ...

Սկիւռ, վաղը հոգեհանգիստ պիտի կարդանք մեկնողին համար: Մնացողները հոգեհանգիստի պէտք չունին, անոնց հոգիները եւ մարմինները հանգիստ են, քու անտարբերութեանդ օրինակով, կ'արտադրեն եւ կը սպառեն, ինչպէս դուն կ'ընես, կը քաղես եւ կը սպառես, նոյնը պիտի ընեն բոլոր սկիւռները, որ պիտի գան, կու գան հեռանալով, հրաժարումներով, բայց անոնք ոչ աղուէս պիտի ըլլան, ոչ նապաստակ, պիտի կորսնցնեն իրենց հոգիի կայսրութիւնը, երբ դուն կը պահես քու կայսրութիւնդ:

Սկիւռ, Ժիրայրին խօսակից հայանուն սկիւռ, ոչ որ քեզի հայու անուն պիտի տայ, քանի որ հայու անուն տալու համար հայու անուն պէտք է ունենալ, հայաբարբառ ըլլալ, ժառանգած ըլլալ: Անուն, դրոշմ: Նոր անուններով անանուններ, որոնք սկիւռ իսկ պիտի չփնտռեն:

Վաղը հոգեհանգիստ՝ կորսուած շղթայի մէկ օղակին համար: Միւսներն ալ յիշենք: Յիշելով շարունակել կեանք է, թէ՞ մահ: Յիշել կը վերակազմէ՞ ոգեհարցութեան խաղին անձնատուր վերջիններու շղթան:

Հոգեհանգիստ նաեւ օղակի գիտակցութիւն ըլլալու գիտակցութենէն զուրկ բազմութիւններուն համար, որոնք ծագումով հայեր են դեռ եւ օր մը այդքանն ալ պիտի չըլլան: Աւագի հատիկներու պէս: Թերեւս օր մըն ալ ըլլալէ ետք նոր օրերու մարգարէին նախատեսած թուանշան դարձած մարդը:

Թէեւ բանաստեղծը ըսած է, որ «դեռ կայ հրաշքը»...

Սկիւռ, որպէսզի յաւերժին հետ
հաշտուին հաւատաւոր ոգեղինացած-
ները, ըլլալու եւ տեսելու հրաշքը, ծա-
ռէն իջի՛ր եւ բե՛ր հրաշքը մեր տուները,
քանզի՛ պատերը հոգիներու խլացած...
ի Հայաստան եւ սփիւռս աշխարհի,
Նարդունիի ոսկեղինիկը, որ դեռ կը յա-
մառի ըլլալ «տունն հայուն՝ աշխարհի
չորս ծագերուն»։ Բանաստեղծը՝ շղթա-
յի օղակ։

Հոգեհանգիստներ...

Սկիւռ զուարթուն, դուն հոգեհան-
գիստ չես կարդար, բայց կը մնաս...
Զուարթուններու պէս։

Ոսկեղինիկի հոգեհանգիստէն ետք
ո՞վ կը մնայ, ո՞վ կը տեսէ, ի՞նչ ընելու
համար։

Կամարներու տակ անհասկնալի
դարձած «գղաճնացողիս գաղաչանս»
պատերուն պիտի քսուին եւ տիեզեր-
նայնանան։

Սիամիտներ պիտի ըսեն՝ «ափ-
տ՛ս»...

Խելացիներ ալ պիտի ըսեն՝ «ինչե՛ր
կը բարբառին» խենթերը...

Այսպէս կ'ընթանայ ՄԵՐ կեանքը։

Թէեւ դեռ կայ հրաշքը...

«Ամէն տեղ հայ կայ» շարականը
կ'արձագանգէր երէկ։

Պիտի արձագանգէ՞ վաղը։

«Ծագումով հայեր»ու թաղիքէ հոգի-
ները ինչպէ՞ս պիտի արձագանգեն։

Ոսկի Հորթին երկրպագող նոր քուր-
մերը, կամարներու տակ անգամ օտա-
րաբարբառ դարձած, հարց պիտի
տան. «Ինչո՞ւ պէտք է արձագանգել...»

Ռեկուիէմ մնացողներո՞ւն, թէ՞ մեկ-
նողներուն համար։

Շէքսպիր ըսած էր՝ «բառեր, բառեր,

բառեր»... words, words, words...

Ի՞նչ բանի համար են բառերը, երբ
խլացածները կը նստին գրոյցի։

Ամէն բան Օ քէ՞յ է... Օ քէյ է...

Հիմա՝ հոգեճաշ։

Սկիւռները մեզ պիտի դիտեն։ Պիտի
դատե՞ն լուսնի խաւարման օրերուն
բարձրախօսէն հոսող եւ հնչող թիթեղ-
ներու կշռոյթին անձնատուր գինովցող
կուշտերու «Նահանջը», որ աւելի յու-
զիչ է, երբ ոսկեղինիկի դահիճները չեն
երգեր, երգը որպէս *փլաստիլո* սրսկելով
մեր շիջող աշխարհներուն, շաբաթա-
վերջի ձանձրոյթ փարատող կարգա-
խօսային աղմուկին մէջ։

Ոգեհարցութեան շղթան ալ պիտի
չկարենանք կազմել, լսելու համար հա-
յու հոգին։

Ո՞ր կը ծախեն հայու հոգին, երբ
ամէն բան կը վաճառուի։ Բանաստեղ-
ծը հասցէ չէր ճշդած։ Փակուած թերթե-
րը եւ դպրոցները հասցէ չունին։ Արա-
բատն ալ պիտի կորսնցնէ ծագումով
հայերու հասցէն։

Մպառողական ընկերութեան գինով-
ները կրնան ըսել, հին օրերու իմաստու-
նին պէս, երբ իրենք այդպէս չեն.
Vanitas vanitatum, omnia est vanitas: Մեր
գրաբարով ալ գեղեցիկ են բառերը. *ու-
նայնութիւն ունայնութեանց...*

Նոր Ժիրայրները պիտի չխօսին
սկիւռներու հետ, անոնց հայու անուն
պիտի չտան, պիտի գտնուի՞ն իրենց
հայու անուն տուողներ... Նման հար-
ցում ընողը պատասխանի կը սպասէ՞...

6-12 Նոյեմբեր 2014
Քուինզ, Նիւ Եորք

ԱՆԱՀԻՏԻ ԱՂԲԻՒՐԸ

*(Մամուլի տակ եղող արցախեան ազապամարտիկն
նուիրուած վէպէն հապրուած)*

ԿՐԶԱԿ

Երբ վաղորդայնի լուսումնոթին կռինչ լսուեց, դիրքերում ոչ մի շարժում չեղաւ: Թեւատրը մի պտոյտ գործեց դիակների վերելում ու սլացաւ սարի գագաթ, այնտեղից խփուեց հանդիպակած անտառին ու ռմբակոծութիւններից վիրաւոր սաղարթների միջով ետ սուրաց ներքեւ, Անահիտի աղբիւր՝ Մայր Աստուածուհուն լուր տանելու իր արծիւների մասին: Հացիի ու հացեցիների

նոր օրուայ միակ ժամապահները Քրիստոսի չարչարանքներ կրած Հրանտն ու դիւցազնագարն Աբելն էին: Նրանց հոգիները չէին խաղաղուի, մինչեւ մարտական ընկերները չվերադառնային խրամատներ: Աբելն իր պահակակէտում էր մենակ մնացել, իսկ Հրանտը՝ թշնամացածների մէջ: Երկուսն էլ «թշնամու հետ չափուելուց

առաջ իրենց հոգում կառուցել էին «յաղթանակի շէնքը», կռուել անձնուրաց ու, թէւ գոհուած, բայց յաղթել էին:

Լոյսը բացուելու կողմերը Աւոն եկաւ, մտաւ զօրանոց, իմացաւ, որ գոհեր կան, երկու վիրաւորների անյոյս տարել են Ստեփանակերտ, եւ որ կենտրոնական խրամատը թշնամին գրաւել է:

- Ինչո՞ւ եք թողել դիրքերը,- գոռաց

զայրացած:- Ինչո՞ւ ձեր պահակատեղը ձգեր, փախեր էք:

- Դէ բա՛, կռիւ եղաւ, չկարողացանք պահենք,- կմկմաց Վանիկը:

- Հրաման չկար...- փորձեց բացատրութիւն գտնել մէկ ուրիշը:

Ձայրոյթը խեղդեց Աւոյին, նա սեւեռուն նայեց արդարանալ փորձող զինուորին:

- Էշ ես դուն, է՛շ: Չկրցա՞ր ինքզինքիդ ըսել, որ դուն զինուոր ես, պիտ կռուիս:- Յետոյ նայեց միւսներին:- Դուք չէ՞ք գիտեր, որ դիրքերը ձգել կարելի չէ:

Գիտէին: Աշանում էլ էր նման դէպք եղել, բայց Աւոն ծնկի էր իջել ժողովրդի առաջ, խնդրել էր, որ կանայք ու երեխաները չգնան:

- Երեխադ, կինդ որ երթան, դուն ալ կռիւ չես ըներ,- ասել էր զինուորներին:

Տասներկու-տասներեք տարեկան տղաներն իջել էին մեքենաներից: Ու ոչ ոք չէր հեռացել գիւղից: Նոյնն էր տեղի ունեցել Բերդաշէնում: Անհանգստանալով, թէ ամէն բոլոր թշնամին կարող է գիւղ մտնել, արդէն մեքենաները բարձել էին, որ կանանց ու երեխաներին ճանապարհեն, բայց Աւոն հասել էր ու ժամանակին կանխել:

- Մինչեւ կռուին իրավիճակը չկայունանայ, ոչ մէկ կին, ոչ մէկ երեխայ պիտի չելնայ: Եթէ զինուորը յետետում կին ու երեխայ չունի, ինչո՞ւ պիտ կանգնի խրամատում,- ասել էր:

Ու էդ օրը չէր թողել, որ գնան: Երեք օր յետոյ մինչեւ տասը տարեկան երեխաներին մայրերի հետ ուղարկել էին Աւետարանոց գիւղ:

Հացեցիք հասկանում էին, որ եթէ Աւոն իրենց գիւղում էլ լինէր, նոյն կերպ

էր վարուելու, բայց էլի երկիւղել էին...

- Բոլորդ դէպի դիրք, դիրք: Ալ պիտի ետ առնինք,- կտրուկ կարգադրեց Աւոն:- Հոս է մեր տուն, ոչ մէկ տեղ երթալու չենք: Մէկ մարդ մնա՛ զոհուածներուն քովը, միւսները բոլորը՝ դէպի դիրք: Յառա՛ջ:

Ոչ ոք Աւոյին չէր հակաճառում: Նման դէպքերում ով Աւոյին տեսնում, փախչում էր, որ նրա ցասումի տակ չընկնի, բայց եւ Աւոյի հրամանը հրաման էր, կատարում էին յօժարակամ: Ասե՛լ էր՝ դէպի դիրքեր, ուրեմն բոլորը գնում էին դիրքեր: Ասե՛լ էր՝ ետ պիտի վերցնէք, ուրեմն գնում էին՝ թշնամու գրաւած խրամատները ետ վերցնեն: Լուսանում էր: Արեւը ծագեց՝ սովորականի պէս շերտ-շերտ բացելով գիւղն ու անտառը: Շղթայ կազմած, թումբ առ թումբ, ցորենի արտով մօտեցան: Խրամատներում լռութիւն էր: Կենտրոնականի հէնց սկզբում Հրանտն էր ընկած. դաշոյնի պատեանը դեռ վրան, դաշոյնը կողքը գցած, իսկ քիչ հեռւում ակնոցն էր: Մնացածը թշնամու դիակներ էին. խրամատում ու խրամատից դուրս... վիրաւոր քարշ տալով կամ մեռակ... Եօթ հոգի մի տեղ զոհուել էին արկի պայթիւնից, մի քանիսն աւելի հեռւում էին ընկած:

Արելի խրամատի շուրջը եղած ծառերն ամբողջովին թրատուած էին, գետինը ծածկուած էր կրակուած պարկուճներով, իսկ թշնամու նահանջի արահետը լեցուն էր արիւնոտ վիրախածուծներով, տեղ տեղ արիւնոտ կօշիկներ ու պատռտած շորի կտորտանք կային թողած, իսկ վիրաւորներին քաշել տանելուց տրորուած խոտերին

արիւնաշերտ յետագիծ էր մնացել:

- Մօտեցողին խփել ա,- ասացին:

- Մենակ չըլներ, հնարաւոր չէր՝ խփէին,- ասացին:

Աւոն խոնարհուեց Աբելի վրայ, որն ընկած էր դէմքով դէպի վեր, վճիտ հայեացքը երկնքին յառած, ատոմատը (ինքնագործ զենքը) դեռ ձեռքին պինդ պահած՝ երիցս ի ապացոյց, որ մարտադաշտում մէկն էլ զինուոր է: Կողքը թափուած էին ինքնաձիգի հինգ վեց պահումակ: Մոնթէն մէկ մէկ ստուգեց, բոլորը դատարկ էին. տղան մինչեւ վերջին փամփուշտը կրակել էր:

Մղկտաց Աւոն: Մի ոտքը դրած վերելի, միւսը՝ ներքեւի խրամատի ուղղութեամբ՝ տարածեց բազուկները, ասես գրկում էր երկու զոհուած կորիւններին, որոնցից մէկը ստեփանակերտցի էր ու նրա համար Արցախն էր, իսկ միւսը, որ արմաւիրցի էր՝ Մայր Հայաստանը: Հայաստանցիների համար Մոնթէ, արցախցիների համար Աւօ առաջնորդի սիրտը սեղմուեց, կուչ եկաւ, ներսը ոռնաց... Նա նայեց շուրջը, թէ ծուռատի ոտխին, բայց առջեւը «թիրախ» չկար, ու զայրագին մռնչաց:

- Ատ տղան ձեզի օգնութեան կ'աճապարէր... Մի լուր տայիք, որ փախեր էք, աս մէկուն հասներ...

Մոնթէն ոտքերը միացրեց, որ կարողանայ քայլ անել:

- Չկրցա՞ք մտածիլ այն ատեն: Այդչափ խելամիտ չեղա՞ք, ինչպէ՞ս հանդուրժեցիք, որ երկուքն ալ միս միմակ կռուին թուրքերուն դէմ:

Ձինուորները փորձեցին պատասխանել:

- Մինչեւ եկանք...

- Հնարաւոր չէր...

- Եթէ պէտք ըլլայ խելայեղ քայլ ընել, պիտ ընես: Եթէ պէտք ըլլայ, պիտ զոհես ինքզինքդ: Հնարաւոր չէր: Ի՞նչը հնարաւոր չէր: Հապա ինչպէ՞ս մէկ հոգով հնարաւոր դարձուցին ատ տղաքը: Անոնք զինուոր չէին իրենց տեղին մէջ, ուրիշ բան էին: Դուք ալ զինուորութիւն ընէիք: Բայց դուք զինուոր չեղաք ձեր զիւղին համար: Չեր ընտանիքներուն համար: Ո՞ր էր դրկել անոնց, կրնա՞ք ըսիլ: Ալ ո՞ւմ պիտի պաշտպանէիք: Հարկաւ, որ ոչ մէկուն:

Մոնթէի պարանոցի մկանները պրկուել էին, երակները դուրս պրծել...

Հրանտի դանակը հացեցի Արմէնը վերցրեց, յետոյ նկատեց թշնամունք: Մոնթէն այնպէս շեշտակի նայեց Արմէնին, որ վերջինս քարացաւ տեղում:

- Դիակները տարէք, թաղէք,- կարգադրեց Մոնթէն:

Գիւղի տղաներից մէկը, որ շատ կարիքաւոր էր, խրամատում զոհուած թշնամու շորեր էր հագել, նոր հագուստով, լաւ կօշիկներով, կեպին (զինուորական գդակ) էլ դրել, երջանկացած կանգնել էր հենց նրա գլխավերեւում: Բայց երբ դիակները տանելու եկած զինուորները խնդրեցին օգնել իրենց, ասաց, որ ինքը մեռելից վախենում է ու խրտնեց, փախաւ:

Աւոյի հետ Մարտունուց եկած տղերքը բոլորի հետ նստեցին, զրուցեցին Աբելի մասին: Հրանտի վրայ թուրքի ձեռագիրն ակնյայտ էր, իսկ Աբելին ձեռք չէին տուել, եւ դա բոլորին շատ տարօրինակ էր թւում: Պարզեւ ստանալու համար աղբրեջանցիները սպանուածներից մարմնի մաս էին

տանում. ձեռքը պարտադիր, եթե դաշոյնով էր կռուել, ակամջները, եթե չէր ենթարկուել եւ այն, ինչը որ կարող էր ապացուցել հայի պատկանելու մասին:

- Արեւի խրամատ չեն մտել...

- Նման օպերացիայի (գործողութեան) փորձառուներն են գնում, բայց դէ թուրքը մնում ա թուրք... Մոնէին, անպայման մի գազանութիւն կ'անէին...

- Ռազմավարն հաւաքէք, բոլորը տանում ենք,- կարգադրեց Աւոն՝ հասկանալով, որ արդէն եղածն եղած է: Ապա շրջուեց դէպի Վիգէնը:- Ինքնաձիգը եւ դիպուկահարին հրացանը բեր,- ասաց առանց նախաբանի:

Վիգէնը, նախքան Աւոյի կարգադրութեամբ ամբողջը կը հաւաքէին, յաջողացրել էր մի հինգ-վեց ինքնաձիգ, մի նռնականետ, մի հրացան տանել աչքից հեռու տեղ: Կոմիտասը համագիտացուն աչքով ունքով հասկացրեց, որ Աւոն տեսել է, աւելի լաւ է՝ գնայ բերի: Վիգէնը ստիպուած դժգոհ դժգոհ բերեց, բոլորը լցրեց Աւոյի առաջ: Աւոն զենքերի միջից երկու ինքնաձիգ հանեց, շուռումուռ տուեց, երկուսից լաւն ընտրեց, ասաց.

- Ասիկա տար հոսպիտալ (հիւանդանոց), տուր Արայիկին:

Վիգէնը քթի տակ խնդալով նայեց նրա յետեւից եւ գոհ մնաց, Մոնթեն աւելորդ շռայլութիւններ թոյլ չէր տալիս: Ո՛չ իրեն, ո՛չ զինուորներին: Մոնթեից ինքնաձիգ ստանալը ազատամարտիկի համար մեղալի (շքանշան) արժանանալուց բարձր խրախուսանք էր:

Երեւան, 2014

Անահիտ Արփէն. Արձակագիր (ծն.1964-ին, Ապարան, Հայաստան): Խմբագրած է շարք մը գիրքեր եւ ժապաւեններ: Իր գիրքերէն յիշենք՝ «Խաղալիքների անվերջանալի հեքիաթ (պատմուածքներ վիպակներ) Երեւան, 2008: «Պատմուածքներ» գիրքի համար արժանացած է Գրողներու միութեան եւ «Գարբինեան» հիմնադրամի «Լաւագոյն առաջին գիրք» մրցանակի:

Ծանօթ: Հարուածի սկզբնական բնագիրին մէջ գտնուող օտար բառերուն մեծ մասը, «Բագին»ի խնդրանքով, հայացուած են հեղինակին կողմէ:

ԱՄՔԱՍՏԱՆԵԱԼԸ

Վաղոյին համար նորություն չէր առաւօտեան իր աճապարանքը. քարտեզի պէս գծուած էին ընելիքները՝ լոգանք, սենեակէ-սենեակ վազվզուք, պատահ մը հաց, բանալի, համակարգիչ ու... դրան շրխկոց. դրացիներն անգամ վարժուած էին անոր բարեւի կրճատուած ձեւին, երբ կատակի համար երբեմն կը լսուէր անոնց ձայնը. «Չես ուշացած...»:

Վաղոյին սովորութիւնն էր կարծես այսպիսի յանկերգով ուղղուիլ գործատեղի, ուր սակայն ուրիշ մարդ կը դառնար ինք՝ հանդարտ, լրջախոհ, ծանրաքայլ ու պատասխանատուութեան գիտակցութեամբ պայծառատես անձնատրութիւն. այլ խօսքով, փնտռուած պաշտօնեայ՝ հանրածանօթ հաստատութեան մը վաճառաշահ արտադրութեանց:

Հակառակ նրբամարմին իր կազմուածքին, ունէր մտային բարձրաթիչ կարողութիւն, որուն համար իր մտերիմները կը կանչէին անունին միայն առաջին վանկով, այն տրամաբանութեամբ, որ անոր միտքը մարմնէն առաջ ծնած ըլլար:

Արշալոյսին բարեւով, ցրուիչը կանգնած էր Վաղոյին դիմաց եւ անոր ձեռքին կար նամակ մը: Վաղոն անմիջապէս կռահեց, որ իրենց հաստատութեան բարձր մարմինին կողմէ առաքուած «պաշտօնական» բան մը ըլլալու էր. հետեւելով ցրուիչին քայլերուն, ան տեսաւ, որ ցրուիչը կանգ կ'առնէ կարգ մը պաշ-

Վան Կոկ, «Քաֆիթերիա»

տօնեաներու դիմաց եւ ժպտերես դէմքով միեւնոյն ծրարէն կը յանձնէ անոնց: Տատամսումի առիթ չկար. արգիլուած էր գէշ մտորումներ ունենալ. անպայման ժողովի մը հրաւերը պիտի ըլլար, երբ Վաղոն ուրիշներու պէս ինքն ալ կարենոր դերով մասնակից էր այս հաստատութեան վերելքին:

Հեռաձայնը կը հնչէր, սակայն Վաղոն զբաղած էր նամակի ընթերցումով: Երեսին վրայ կարծես ժպիտ մը ուրուագծուեցաւ, երբ հասաւ այն բաժինին, որ հաս-

տատութեան կողմէ իր-
րէ վարչական պատաս-
խանատու կ'առաջարկ-
ուէր մասնակցիլ Եւրո-
պայի մէջ կայանալիք
եռօրեայ խորհրդաժողո-
վին: Չարմանքը բնակա-
նաբար մեծ պիտի ըլլար,
երբ տարբեր առիթներու
կատարած իր ճամբոր-
դութիւնները նոր համ ու
բոյր պիտի ստանային
այս անգամ իր անունին հետ կրկնուելով
հաստատութեան անունը, հայազգի գա-
ւակ ըլլալը, նաեւ «լոյսի տակ բերելու»
համալսարանէն թէ աշխատանոցէն իր
բոլոր գիտելիքներն ու փորձառութիւննե-
րը: Պահ մը վերադարձաւ իր պատանու-
թեան օրերուն, երբ հատուկտոր պատ-
կերներու մէջ երեւցաւ իր մայրը, որ շա-
րունակ կը կրկնէր հետեւեալը. «Տղա՛ս,
առիթէն միշտ օգտուէ. կեանքի դպրո-
ցին մէջ լաւ առիթները կը յաղթահարեն
բոլոր դժուարութիւնները...»: Վաղոյին
աչքերը լեցուեցան, մինչեւ այդ պահը
բնաւ ետդարձ չէր կատարած, յամառ-
օրէն պայքարած էր չար հոսանքին դէմ,
ինքզինք առաջ քշած էր եւ իր ծնողքին
մահէն ետք այլեւս չորցած էր իր ար-
ցունքը, յոյզերն ու ապրումները միայն
հորիզոնը կը դիտէին: Չէր ջնջած անցեա-
լը իր յիշողութենէն, բայց կարծէք հաւա-
քած էր ամէն ինչ որ կը պատկանէր անց-
եալին ու ձեռնայարկի մը մէջ լաւապէս
կղպած՝ փոշիներու մէջ փտելու վտանգին
ենթարկած: Հիմա, այդ թուղթի կտորը
ձեռքին, անցեալի ժպիտով կը նորոգէր իր
հոգին, տնօրէնին գրասենեակը այցելելէ
ու շնորհակալութիւն յայտնելէ առաջ...

Հինգշաբթի, առաւօտեան ժամը չոր-
սին Վաղոն կազմ ու պատրաստ օդակա-
յանն է. անոր կողքին կանգնած են իր

պաշտօնակիցներէն երեքը, որոնք նոյն-
պէս վայելչագեղ տեսք մը ունին՝ հաստա-
տութեան նշանը կրող կապտականաչ
փողկապներով: Օդանաւի ուշացում
չկայ, բայց ճամբորդները անհամբեր
դարձած են ժամացոյցի դանդաղած
սլաքներուն ի տես:

Վաղոն սուրճի ըմպանակը ձեռքին
աչք կը պտտցնէ գիտական պարբերա-
թերթերու վրայ, ենթագիտակիցին մէջ
փայփայելով վաղուան ժողովին մանրա-
մասնութիւնները, մամլոյ հաղորդագրու-
թիւնները, հարցազրոյցներն ու բարձ-
րաստիճան մարդոց հետ հանդիպումնե-
րը...

«Եռօրեայ ժողով». բառակապակցու-
թիւն մը, որ շատերուն պիտի թուէր եր-
կա՛ր ու ձանձրացուցիչ, բայց Վաղոն
տրամադիր էր իր յոգնութիւնն ու անքնու-
թիւնը յագեցնել օդանաւին մէջ, կազդուր-
ուիլ պայծառատես իր մտայղացումնե-
րէն ու վերադառնալ հարուստ մտապա-
շարով:

Օդանաւին դրան առջեւ կանգնած էին
օդաչուն եւ երկու նաժիշտները, որոնք
բարի ճանապարհ կը մաղթէին ներս
մտնողներուն: Վաղոյին ընկերներէն մէ-
կը, որ չէր կրնար հրաժարիլ մանկամարդ
աղջկան գեղեցկութիւնը գովերգելէ, բա-
րեւին հետ քանի մը բառ ալ սպրդեցուց,
իր կարծիքով յաջողած էր կանացի զգա-

ցումի ջիղը գրգռել՝ ամօթխածութեան նայուածք մը քաղելէ ետք...

Վաղոն անմիջապէս գրաւեց իր տեղը ու սպասեց:

«Հանգստաւէտ պայմաններ ու ապահով թռիչք». հետեւեալ մտածումը վստահաբար քանի մը անգամ կրկնուեցաւ Վաղոյին միտքին մէջ, երբ աչքերը ուշադիր եւ խորը թափանցող տպաւորութիւն մը կը ձգէր շուրջիններուն վրայ: Իր պաշտօնակիցները խանդավառութեան զագաթնակետին հասած ըլլալով, կը փորձէին կատակել Վաղոյին հետ, որ սակայն կը մնար անժպիտ ու անդդուելի. աւելին, Վաղոյին անջատումը ներկայէն յոգնութեամբ, վախի՞, յուզումի՞, թէ՞ մտահոգութենէ բռնկած մըմունջներ էին...

Օդանաւը կը սուրար. ճամբորդները անհամբեր էին հասնելու իրենց տեղերը. վստահաբար դիմաւորողներ պիտի ըլլային. շատեր ծաղիկներով ժամանած պիտի ըլլային օդակայան, ուրիշներ պիտի լային՝ չդիմանալով սիրելիներու երկաթի բացակայութեան առթած կարօտին: Վաղոն կը շարունակէր քննալ, իսկ ընկերները կը փորձէին պատուհանի բացուածքէն տեսնել փայլփլող աշխարհը...

Իւրաքանչիւրը իր կտրօնին համաձայն կը վերցնէր պայուսակը. անդին ուստիկանապետը ստուգումը կատարելէ ետք «Բարի եկար» կ'ըսէր ու հիւրընկալ ժպիտով անցագիրը կը յանձնէր ճամբորդին: Կարգը հասած էր Վաղոյին. ուստիկանապետը քննեց իր կտրօնն ու պայուսակը, ապա խիստ նայուածքով կտրօնը երկարեց Վաղոյին ու պատուիրեց, որ երթայ եւ ի՞ր պայուսակը բերէ: Վաղօն զարմացած այս եղածէն, իր կարգին ակնարկ մը նետեց կտրօնին վրայ ու անդրադարձաւ իր սխալին: Ամօթի զգացումով վերադարձաւ հոն, ուր քիչ առաջ պայուսակներ կը ցուցադրուէին, բայց հիմա՞...

ո՛չ մէկ պայուսակ...

Վաղօն մնացած էր առանձին, անծանօթի մը պայուսակով:

Յանկարծ լսուեցաւ աճապարանօք քալուածքի մը թխկոցը. ուստիկանապետն էր. անոր ընկերացող կինը կարծես պայուսակին տէրը ըլլար: Այնպիսի խէթ նայուածքով կը մօտենային Վաղոյին, կարծես ոճրագործ մը ըլլար: Վաղօն կը մնար շուարած, կը փնտռէր իր ընկերները, որոնք թերեւս մոռցած էին իր ներկայութիւնը, հասած էին պանդոկ ու կը պատրաստուէին յաջորդ օրուան, մինչդեռ ինք՝ օգնութեան փութացող բառերու շարանը խեղդելով իր կոկորդին մէջ, անարձագանգ արտայայտութեամբ կը փորձէր բացատրել եղելութիւնը: Ուստիկաններ եկան ու շրջապատեցին զինք, անցագիրը կնքեցին եւ ստիպեցին, որ միանայ իրենց: Ո՞ր պիտի տանէին զինք այդպէս քաշքշելով. պայուսակի մը համար կ'արժէ՞ր այսքան տակնուվրայութիւն, խայտառակութիւն. մեղաւոր էր ինք, եթէ իր պայուսակին նման ուրիշ մըն ալ կար այդտեղ. հապա իր պայուսակը ո՞ր էր. ինչո՞ւ մէջտեղ չկար. ո՞վ պիտի հաւատար իր անմեղութեան...

Վաղօն հլու-հնազանդ կ'ողորուէր ուստիկաններուն հետ, երբ կնոջ մօտէն անցած ժամանակ հովանոցի հարուած մը ստացաւ գլուխէն:

- Ա՛հ ահա՛ խ,- պոռաց Վաղօն՝ ձեռքը տանելով գլուխին, երբ օդանաւին մէջ իր ձայնը արձագանգեց այնպիսի ուժգնութեամբ, որ ակնթարթի մէջ երազը փարատեցաւ օդին մէջ...

Դեկտեմբեր 2014
Այնճար

ԲԵԿՈՐԸ

Ճակատիս վրայի լիցքաւորուած լամբը արդէն մարելու վրայ է, սպառած է լիցքը, սպառած եմ նաեւ ես: Ամբողջ օրը տան մէջ փակուած, միայն կարդացեր եմ. ինչո՞վ զբաղիմ, երբ ելեկտրականութիւն չկայ: Փառք անոր, որ գիրքը ստեղծեց, թէ ոչ այս անտանելի կացութեան մէջ միայն խենթանալ կարելի է:

Մոմ, մոմեր... մոմերու պաշարս ալ սպառելու վրայ է. առաջին առիթով պէտք է փողոց իջնեմ եւ մոմ ապահովեմ: Մութը անմարմին բան մըն է, անշօշափելի, բայց ահաւոր թշնամի,

հսկայածաւալ հրէշի պէս սրտիդ վրայ ճնշող, հոգիդ աքցանող:

Օրեր առաջ արդէն մարդիկ կը նախատեսէին, որ Ապրիլի 17-ին՝ Սուրիոյ անկախութեան տարեդարձի օրը, կացութիւնը պիտի վատթարանայ, Հալէպը շրջափակող ընդդիմադիր կոչուած ծայրայեղականները պիտի սաստկացնէին իրենց ռմբահարութիւններն ու հրացանաձգութիւնները՝ «խրօրինակ» ձեւով տօնը շնորհաւորելու, կարծես ֆրանսական գրաւումէն ազատիլն ու անկախանալը՝ 64 տարի առաջ, կապուած ըլլար ներկայ իշխանութեան,

որուն դեմ կը պայքարեին:

Արդէն արձակուրդ է, եւ խելացի բան կ'ըլլայ տունէն չելլելը: Եւ չելայ. փակուած չորս պատերուն մէջ, աչքս գիրքին, իսկ ականջս դուրսի զարկերուն ու պայթումներու ձայներուն. նոյնիսկ հետաքրքրութեան համար պատշգամ չելայ. շեղած փամփուշտներ կամ ռումբի բեկորներ ե՞րբ եւ ո՞ր կը գտնեն իրենց զոհը, մարդ չի գիտնար:

Չեռքիս գիրքը մէկ կողմ կը դնեմ, վերջին մոմն ալ կը վառեմ ու աչքերս՝ պատի ժամացոյցի սլաքներուն, կը սպասեմ, որ իմ գիշերս սկսի ու անկողին մտնեմ: Անցեալին, այս ժամերուն նոր դուրս կու գայինք մեր տուներէն, խրախճանքի մը, կամ հաճելի ժամանցի նպատակով, հիմա, երեկոյեան ժամը եօթնէն մարդիկ կը քաշուին իրենց տուները: Դուրսը, ամայութիւն ու դեզերող մահահոտ սարսափ:

Անտանելի բան է, երբ կը գրկուիս կենցաղային, տարրական գրեթէ ամէն ինչէ. ելեկտրականութիւն, հոսող ջուր, հեռախօս, համացանց... Ակամայ ստեղծուած բանտ մը, որուն պատերը ամէն օր քիչ մը աւելի կը նեղնան ու կը ճնշեն:

Մինակ եմ: Նոր չէ, տարիներէ ի վեր մինակ մնացած եմ ու մինակ կ'ապրիմ: Ահաւոր բան է, երբ խօսակից մը չունիս: Գիրքը լաւ բարեկամ է, բայց միակողմանի է յարաբերութիւնը, ան կը խօսի, դուն մտիկ կ'ընես, բայց չես կրնար պահը երկխօսութեան վերածել, նոյնիսկ եթէ ըսելիք ունիս. կա՛մ մէջդ կը մնայ ըսելիքդ, կա՛մ ալ կարդացած էջիդ լուսանցքին վրայ կ'արձանագրես:

Հիմա ի՞նչ ընեմ. աչքերս փակեմ ու փորձեմ քնանալ. դեռ ժամը տասն է.

հիմա քնանամ, առաւօտ վեցին պիտի արթննամ: Ես, որ միշտ կանուխ արթնցող եղած եմ, հիմա սկսած եմ չսիրել առաւօտները, որովհետեւ դարձեալ դիմացդ պիտի բացուի 15-16 ժամնոց ցերեկ կոչուած վիճը, որ անգթօրէն կը խորանայ ու կը խորանայ, մասնաւորաբար երբ գործ չունիս ու արձակուրդի մէջ ես: Որքան պիտի փափաքեի, որ դպրոց ըլլար ամէ՛ն օր, միակ փրկութեան լաստս, ուր կը մոռնամ դուրսի աշխարհը ու աշակերտներուս հետ կը վարագործեմ ամէն դառնութիւն:

Քունը բնութեան անփոխարինելի պարգեւն է մարդուն: Առօրեայ մտահոգութիւններէ ու վազվզուքներէ յոգնած, այն բաղձալի անդորրն է, որ իսկական ապահով ապաստարան է, եթէ անշուշտ «զարդարուած» չըլլայ մղձաւանջներով:

Քլիշէ դարձած ամէնօրեայ աղօթքս կը մըմնջեմ ու աւարտին չեմ մոռնար զայն համեմել անձնական խնդրանքներով, որոնք անպայման կ'աւարտին՝ «Թող այս պատերազմը վերջ գտնէ ու խաղաղութիւն տիրէ»ով: Երկու տարի է, ամէն գիշեր կը կրկնեմ, առանց օրուան մը բացթողումի, բայց պատերազմը վերջանալու փոխարէն, աւելի կը սաստկանայ, ու Հալէպի շուրջ օդակը աւելի կը սեղմուի:

Գիտեմ, տասը-տասնհինգ վայրկեան մը պէտք է, որ իյնամ Մորփէոսի գիրկը, թէեւ ոչ որ կրնայ գիտնալ արթնութենէ քունի անցնելու ճշգրիտ ժամանակը. ու մինչեւ հասնի այդ բաղձալի պահը, արագ քննարկութենէ անցընելէ ետք օրուան անցուդարձերը, կ'անցնին իմ նախասիրած «գործ»իս, երեւակայութեամբ դիպաշարեր կը

յղանամ, ճիշդ ժապա-
ւէններու պէս, ուր կը յարձա-
կիմ ու բնաջինջ կ'ընեն
թշնամիները... Յետոյ կ'ամչը-
նամ այս մանկունակ խաղէն
ու կը վերադառնամ իրակա-
նութեան:

Փամփուշտ, ռումբ, հրա-
սանդ, հրթիռ, թնդանօթ,
հրասայլ... հասկցանք, այս
բոլորին ծանօթացանք ու ձե-
ւով մը ընտելացանք, նոյ-
նիսկ ականջով կրնանք զա-
տորոշել զարկին կամ պայ-
թումին ձայներն ու անոնց
տեսակները, բայց, այս բոլո-
րէն անդին, մէկ բան չեմ
կրնար միւսներուն նման նե-
տել յիշողութեանս սեւ սեւ-
եակը, մարդ մորթելն է ատի-
կա:

Մարդ մորթե՞լ: Բառն իսկ
սոսկում կը պատճառէ, կ'ար-
ձագանգէ ուղեղիս մէջ ու
անոր հետ մարդ մորթելու
տեսարան մը, զոր ականայ տեսած էի
հեռատեսիլէն ու որքան փորձած զայն
վանել, լըի ջնջել մտապաստառէս,
բայց ի զուր, երբեմն յաճախանքի
նման կը փայլատակէ ու տրամադրու-
թեանս բաց վերքին վրայ աղ ու պղպեղ
կը ցանէ: Ետիս գնա՛, սատանայ:

Ես ոչ միայն աքլոր չեմ կրնար մոր-
թել, այլ չեմ կրնար դիտել, երբ ուրիշը
կը մորթէ, բան մը, որ սովորական է մեր
քաղաքին մէջ յաճախ տեսնել, աքլոր,
կամ ոչխար, չարխափան արիւնը հո-
սեցնելու հարսին ոտքին, կամ նոր տան
մը կամ խանութի մը բացման առթիւ,
ուր ձեռք մը անպայման կը թաթխուի

տաք արիւնին մէջ ու կը դըռշմուի առ որ
անկ է:

Հեթանոսութիւն: Ու դեռ 1700 տարի-
ներէ ի վեր, իբրեւ աւանդոյթ, անդին
չենք նետած կամ մոռացութեան
տուած:

Աստուածները միմիայն արիւնով կը
յագենան...ի՛նչ ախորժակ...

Ո՞ր ուղեղը ստեղծագործեր է այս
սարսափելի ծէսը:

Հինէն եկած շատ բաներ անհետ
կերպով ջնջուեցան, սակայն այս մէկը
դեռ կը շարունակուի: Մատաղ... ոչ
միայն աստուածները, այլեւ մարդիկ ալ
երեւի արեան տեսքով կը գինովնան:

Աստուածները... մեր Աստուածն ալ: Ուղեղս կ'ընդդիմանայ, չ'ուզեր ըմբռնել, որ մարդ մը կրնայ ամենայն պաղարհւնութեամբ ուրիշ մարդու մը վիզը կտրել ու գլուխը անջատելով, մազերէն բռնած, ցուցադրել յաղթական կեցուածքով:

Կը յիշեմ մանկութեանս, կրօնի դասագիրքին մէջ, թէ այլուր տեսած նոյնանման պատկեր մը, ուր Դաւիթ Գողիաթին կտրուած գլուխը ձեռքին բռնած էր. (շատ բաներ սորված են մարդիկ Ս. Գիրքէն, այս ալ մէկը չէ՞. մարդասպանութեան հիմնադիրը չեղա՞ւ Կայէնը):

Դեռ քուն չմտած սկսան մղձաւանջները: Ջղայնութեամբ մը պառկած դիրքս կը փոխեմ, միւս կողքիս վրայ դառնալով: Չէ՛, լաւ բան չեմ նախատե-

սեր այս մտատանջանքէս ետք: Արդէն նախապաշարումներով տարուող մէկն եմ ու հիմա... Մոռնամ այս բոլորը եւ ուրախ բանի մը մասին մտածեմ. ուրախ բան, ուրախ բան...

* * *

Առաւօտուն դեռ անկողնիս մէջ, ականջս կը լարեմ. համատարած լռութիւն, ոչ իսկ ճանճի տզզոց: Երեկուան պատերազմական մթնոլորտէն ետք այս լռութիւնը աւելի ճնշող է, քան հրացանաձգութեանց ու ռմբակոծումներու ձայները, նոյնիսկ սարսափազդու, կարծես գալիք չար բանի մը կանխագուշակը ըլլայ: Տեսած երազներուս ծուէնները դեռ կախուած են թարթիչնե-

րես: Կը տրորեն աչքերս, կը նստիմ մահճակալիս եզերքը, գլուխս կախ, թեւերս վար ու քանի մը երկվայրկեանի պէտք ունիմ սթափելու համար: Յնցումով մը կը թօթափեմ թմրութիւնս ու կը խաչակնքեմ, փառք Աստուծոյ, այսօր ալ ողջ, առողջ արթնցայ: Ով գիտէ երէկուան ահաւոր զարկերէն քանի հոգի զոհուեցաւ, քանի տուն փլաւ:

Ափ մը ջուրով կը թրջեմ դէմքս: Ջուրը ծայրայեղ խնայողութեամբ կը գործածեմ. տանիքի ջրամբարիս մէջ շատ քիչ մնացած է, ուշադիր ըլլալու եմ, որ կրկին փողոցները չիյնամ ջուր ճարելու համար: Ամէն օրուան պէս մեքենաբար կ'ուղղուիմ պատշգամ, դուռը կամացուկ մը կը բանամ ու աչքս կը պտտեցնեմ դուրսը: Ամէն ինչ լուռ ու հանդարտ է, միայն խանձածի հոտ մը դեռ կը յամենայ օդին մէջ: Այնքան փամփուշտ ու հրասանդ տեղացուցին, անշուշտ օղը պիտի ապականի: Կան ըսողներ, որ այդ հոտերը խանձուած միսի հոտեր են, կ'ըսեն սպաննուած զինեալներուն դիակները գիշերը իրարու վրայ կը կուտակեն ու կ'այրեն եւ ճենճերահոտը կը տարածուի ամէն կողմ:

Թաղարներուս մէջի բոյսերը երկու օր է ջուր չեն տեսած, կը ցաւիմ, երբ կը տեսնեմ անոնց չորցած, ճաքճաք հողը: Կը նայիմ անոնց մէկ մէկ, մատովս կը սրբեմ տերեւներուն փոշիները ու երբ կը մօտենամ անկիւնի թաղարին, կը տեսնեմ, որ անոր կերպընկալ նիւթ պատրաստուած պատեանը ճաքած է ու ճեղքուած վերէն վար, իսկ մէջի հողը դուրս թափած: Չեմ հասկնար, ինչո՞ւ, ինչէ՞ն է արդեօք: Բոյսին տերեւները մէկ կողմ կ'ընեն ու սեփ սեւ երկաթի կտոր մը կը նկատեն քարին վրայ: Ակըն-

թարթ մը կ'այլալիմ, ապա ձեռքս կ'առնեմ զայն ու անմիջապէս կը հասկնամ, որ ձեռքիս տձեւ, սուր վերջոյթներով պողպատի այս կտորը ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ հրասանդի բեկոր մը: Աչքերս վեր կ'ուղղեմ ու ամպիովանի վարագոյրին վրայ կը նկատեմ ճեղքը, ուրկէ անցեր է ռումբին բեկորը: Կողքի պատշգամներուն կը նայիմ մէկն ու մէկը տեսնելու յոյսով, բայց մարդ չեմ նկատեր, որ անոր հետ կիսեմ անակնկալը, ցոյց տամ երկաթի կտորը, կարծես պատերազմէն շահուած վերք ըլլար. կամ աւար, որով մարդ կրնայ հպարտանալ:

Ծանր ու թեթեւ կ'ընեն ձեռքս եղածը, երկու հարիւր կրամ մը կրնայ կշռել. կը դարձնեմ ափիս մէջ, ո՛չ, հրասանդի պատեանի բեկոր չէ, ձեւէն յայտնի է, ասիկա ռումբին մէջի լիցքերէն է. չէ՞ որ չգոհանալով սովորական հրասանդին պատճառած աւերէն, սկսած են մէջը երկաթի կտորտանքներ լեցնել, որ երբ պայթի, աւելի մեծ ըլլայ վնասը, աւելի շատ մահ սփռէ շուրջբոլորը:

Շիկացած մետաղեայ լար մը կ'անցնի կարծես ողնայարիս երկայնքին: Հապա՞ եթէ հոն ըլլայի այդ վայրկեանին: Չէ՞ որ ամէն օր այդ անկիւնը կը կենամ ու կը ջրեմ բոյսերս:

Կամացուկ մը բեկորը կը զետեղեն գրասեղանիս վրայ, տանիքէն հաւաքած փամփուշտներուս քով: Այս ալ իմ բաժին մահուան սուրհանդակն է, որ բարեբախտաբար հասցէատէրը չէ գտած:

Այսօր սուրիական պատերազմին 1128-րդ օրն է:

Երեւան, Սեպտ. 2014

ԼԵՌ ԿԱՄՍԱՐ

ՄԱՀԱՓՈՐՉ ՄԻ ՀԻՆ ՀԵՂԻՆԱԿԻ ՎՐԱՅ
(Տրագիկ կոմեդիա (ողբերգական կատարակերպին) 3 պարկերով)

14 Հոկտեմբեր 1957. թ. Երևան

Սա ինքնակենսագրական պիես է, դերերն անտիպ:
Համաներումից չեմոյ, արտոյից վերադարձած Լեռ Կամսարը գիրք հրապարակելու
համար նիւթեր է գտնիս հրապարակչութեան:
Քրականագէտներ Ադո Ադոյեանը, Թամրազեանը եւ էլի ինչ-որ մէկը գտնիս են
դրուարական գնահատական: Քրքի տպագրումը տապալում է Վազգէն Ամիրբեկեանը՝
յայտարարելով, որ Լեռ Կամսարի գրական ծառանգութիւնը պէտք է զցել կօշկակարի
աղբի զամբիւղը՝ պահպանելով միայն մի քանի հակադաշնակցական ֆելիեպոններ...
ՎԱՆՈՒՀԻ
(Լեռ Կամսարի դուտը)

ԳՈՐԾՈՂ ԱՆՁԻՆՔ
Լեռ Կամսար - 70 տարեկան
Հայ ժողովուրդ - 2000 տարեկան
Վ. Ամիրբեկեան - չգիտեմ քանի տարեկան
Սի սկսնակ գրող
Գրողներ

ԳԷԱՐՐ պատահում է էս երկու օրս
Երեւանում:

ՏԵՍԻՆ Ա.

Բեմը ներկայացնում է գրական աս-
պարէզ: Նստած են սովետական գրող-
ներ, գրում եւ տալիս են Պետհրատի
հրատարակելու: Հրապարակում տի-
րաբար ման է գալիս Վ. Ամիրբեկեանը՝
քննադատի ատրճանակը կողքին:

Մտնում է Լեռ Կամսարը մի մեծ կա-
պոց թելի տակ եւ ուզում է գնալ Պետհի-
րատ:

Վ. ԱՄԻՐԲԵԿԵԱՆ.- (Հեռուից) Է՛յ,
ծերունի՛, այդ ո՞ւր ես գնում եւ ի՞նչ է թե-
լիդ տակը:

ԼԵՌ ԿԱՄՍԱՐ.- Հէ՛չ, իմ 45 տար-
ուայ գրական վաստակս է, տանում եմ
Պետհրատ, տպագրելու:

Վ. ԱՄԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Էստե՛ղ արի:

ԼԵՌ ԿԱՄՍԱՐ.- Ինչո՞ւ: Դու ո՞վ ես,
որ ինձ հրամայում ես:

Վ. ԱՄԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Դու էստե՛ղ արի՛
յետոյ կ'իմանաս ես ով եմ: (Լեռ Կամ-
սարը վախվխելէն մօտենում է Վ. Ամիր-
բեկեանին):

Վ. ԱՄԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Անունդ ի՞նչ է, ծերուկ:

ԼԵՌ ԿԱՍՍԱՐ.- Լեռ Կամսար...

Վ. ԱՄԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Ա՛, ուրեմն դո՞ւ ես եղել այդ Լեռ Կամսարը: Ես քեզ գիշերով էի ման գալիս՝ ցերեկով ես պատահել: Հապա ի՛նձ տուր քո «վաստակը»:

ԼԵՌ ԿԱՍՍԱՐ.- Առնում ես, որ ի՞նչ ամեն...

Վ. ԱՄԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Առնում եմ՝ մի 7 հատ հակադաշնակցական ֆելիետոն վերցնեմ, մնացածը կօշկակարի աղբի արկղը նետեմ, որպես արատաւոր գիրք:

ԼԵՌ ԿԱՍՍԱՐ.- Առանց կարդալու ինչպե՞ս իմացար, որ արատաւոր է գիրքս:

Վ. ԱՄԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Հը՛մ... Բոստանչին անպայման ձմերուկը պիտի կտրի՞ իմանալու համար, որ խակ է: Ես գրքի շապիկին նայելով՝ գիտեմ մէջը ի՛նչ կայ:

ԼԵՌ ԿԱՍՍԱՐ.- Բան չեմ ասում, ընկեր ջան, բայց շատ քանձր ես կեղեւում իմ «ձմերուկը»: Այդպես կեղեւում եմ այն կովատէրերը, որոնք կով ունեն իրենց տանը ու կերի պակասութիւն եմ զգում, իսկ դու, ինչքան ինձ յայտնի է՝ կով չես պահում:

Վ. ԱՄԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Ո՛չ մի խօսք: Գիրքդ կը թողնես այնտեղ, որ ես, որպէս արատաւոր՝ կօշկակարի աղբարկղը նետեմ, ինքդ էլ անմիջապէս կը հեռանաս գրական ասպարէզից: Քեզ 24 ժամ ժամանակ:

ԼԵՌ ԿԱՍՍԱՐ.- Բայց... Բայց... Բայց...

Վ. ԱՄԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Ո՛չ մի բայց. հեռացի՛ր անմիջապէս:

Լեռ Կամսարը երկու քայլ հեռանալով նորից վերադառնում է:

ԼԵՌ ԿԱՍՍԱՐ.- Իսկ ... Ընկե՛ր պետ, ինչպե՞ս պիտի վերաբերուես իմ այն ընթերցողների հետ, որոնք ամբողջ 45 տարի կլանել են իմ գրուածքները, նրա՞նց էլ կօշկակարի...

Վ. ԱՄԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Քո գրուածքները ինչքան էլ խորը կլանած լինեն քո ընթերցողը, իմ ռեցենզիան (*հաւանութիւնը՝ քննելէ ետք*) կարդալիս սիրտը ետ կը տայ: Դու անհոգ կաց:

Լեռ Կամսարը հեռանում է երեք քայլ եւ էլի մի բան մտածելով, վերադառնում է:

ԼԵՌ ԿԱՍՍԱՐ.- Ներողութիւն... Իսկ չե՞ր կարելի վճիռ տալուց առաջ մի կարդայիք գիրքս:

Վ. ԱՄԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Ուզում ես՝ կը կարդամ, բայց ես որ մի բան կարծեցի՝ կարծեցի: Ինձ մօտ կարծիք փոխել չկայ:

ԼԵՌ ԿԱՍՍԱՐ.- Բան չեմ ասում, Աստուած ձեզ էլ աւելի հաստատական դարձնի... Բայց մի անգամ կարդացէք:

Վ. ԱՄԻՐԲԵԿԵԱՆ.- (Դնելով սեւ ակնոցը) Կարդա՞մ, շատ աղէկ, կարդամ:

ԼԵՌ ԿԱՍՍԱՐ.- Իսկ... սպիտակ ակնոց չունե՞ք:

Վ. ԱՄԻՐԲԵԿԵԱՆ.- (Սրտնեղած) Հիմա էլ ակնոց. ծերունի, իմացիր, ինչ ակնոցով էլ նայիմ, քո գործը արատաւոր պիտի տեսնեմ: (Ակնոցը վար առնելով եւ գրքի վրայ դնելով): Սպասիր ինձ

այստեղ, ես հինգ բույսերից կը վերադառնամ: Բայց չլինի իմ բացակայութեանը տանես Պետհրատ տպել տաս, հա, վերջը վատ կը լինի (զնուն է):

ԼԵՌ ԿԱՄՍԱՐ.- (Առանձին) - Բախտավար... Գիրքս հինգ տարի քաշքշեց չտպեց՝ այս հինգ բույսի մէջ պիտի տպի Պետհրատը: Այնքան խնդրեցի, աղաչեցի՝ ա՛յ Պետհրատ, տպում ես, տպիր, չես տպում մի՛ տպիր. ի՞նչ ես դրել սեղանիդ, որ ամէն ներս մտնող քննադատ գայ քջուջ անի: Չլսեց ու չլսեց՝ մինչեւ այսօր այդ դժբախտութիւնը բերեց գլխիս: Մարդը պարզ ասում է՝ դու գրող չես, ելնեմ ինքնագլուխ գրող դառնամ...

Մտնում է Վ. Ամիրբեկեանը ձեռները շփելով:

Վ. ԱՄԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Այս բույսիս, ծերունի, կարդամ գիրքդ: (Կարդում է):

Պաուզա (դադար):

Ես վերջացրի քո գիրքը, ծերուկ, մօտ եկ մէկ-մէկ թուեմ նրա արատները: - Նախ: Դու ինչո՞ւ ընտրութիւն չես կատարել եւ տպել ես տուել բոլորը:

ԼԵՌ ԿԱՄՍԱՐ.- Տպել եմ տուել բոլորը, որ Պետհրատը լայն ընտրութիւն կատարի:

Վ. ԱՄԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Իսկ ինչո՞ւ ժամանակագրական կարգը չի պահպանուած:

ԼԵՌ ԿԱՄՍԱՐ.- Որովհետեւ ես այն կարծիքին եմ եղել, որ ճշմարտութիւնները ետ ու առաջ ասուելով իրենց արժեքները չեն կորցնում:

Վ. ԱՄԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Դու գրել ես ժամանակին սովետական այնպիսի հիմնարկների մասին, որոնք ներկա-

յումս գոյութիւն չունեն: Ի՞նչ միտք ունի նորից տպելը:

ԼԵՌ ԿԱՄՍԱՐ.- Հոմերոսը գրել է այնպիսի «հիմնարկների» մասին, որոնք իր ժամանակն էլ գոյութիւն չեն ունեցել: Գոյութիւն չեն ունեցել Ուիլյամսի աստուածները, Աքիլլէսը, Ոդիսէսը եւ միւս բոլոր առասպելական անձինք, եւ սակայն մենք Հոմերոսի գործերը սրբութեամբ ենք պահում մեր գրադարաններում: Պարոնեանի «Ազգային ջոջերը» նոյնպէս մեռել են, բայց այսօր Պետհրատը վերահրատարակում է: Գոգոլ եւ Եւգենիւս ենք փնտռում, մինչդեռ նրանց ժամանակուան «հիմնարկներից» եւ ոչ մէկը չկայ ներկայումս: Ի՞նչն է պատճառը. պատճառն այն է, որ երբ որեւէ գրող իր ապրած էպոխան (*ժամանակաշրջան*) պատկերում է գեղարուեստօրէն՝ նրա գործը դառնում է անմեռ եւ անցնում է սերնդէ-սերունդ:

Վ. ԱՄԻՐԲԵԿԵԱՆ.- (Բարձր) Դասախօսութիւն ես կարդում գլխիս:

ԼԵՌ ԿԱՄՍԱՐ.- Քաւ լիցի: Ես գիտցածս եմ կրկնում, որ չմոռանամ:

Վ. ԱՄԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Իսկ դու ինչո՞ւ քո գրուածքի մէջ շարունակ «Թուրքիա», «Հայաստան», «Անգլիա», «Ֆրանսա» եւ գործածում եւ թոյլ ես տալիս քո «ճանճերին» գնալ-թառել Ամերիկայի կոնակի վրայ: Դու չգիտե՞ս, որ իւրաքանչիւր պետութիւն բաղկացած է բանութրական ու բուրժուական դասակարգերից:

ԼԵՌ ԿԱՄՍԱՐ.- Իսկ դուք հալի ածածին ինչո՞ւ «ձու» անուն էք տալիս, չէ՞ որ ձուն բաղկացած է դեղնուցից ու սպիտակուցից: Իսկ գալով «ճանճերին»՝ ես ի՞նչ մեղաւոր եմ, դասակար-

գային հասկացողություն չունի՝ ինչ կռնակ պատահի, վրան կը նստի: Եւ վերջապէս, խեղճ կենդանուց ինչպէ՞ս կարելի է պահանջել, որ մի շնչով ողջ Խաղաղականը անցնելուց յետոյ, դեռ ուժ ունենայ վրան՝ դասակարգային կռնակ փնտռելու:

Վ. ԱՍԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Այս բոլորը եկ մէկ կողմը թողնենք.- Դու ինչպէ՞ս ես համարձակուել սովետական մեծ պոետ Չարենցին գռեկաբանել, փողոցային յիշոցներ ու հայկոյանքներ տալ: Այնպիսի բառեր ես գործածում, որ կարդալիս մարդու սիրտն է խառնում: Ի՞նչ է նշանակում «իշարար շարուած ողորմի, որ Չարենցը թքի վրան», ինչ է նշանակում գործածել «թուք», «խլինք», «մէզ» եւ այլ գարշելի բառեր եւ կեղտոտել հայ գրականութիւնը:

ԼԵՌ ԿԱՄՍԱՐ.- Ի՞նչ ասեմ... Ես Չեզ էն գլխից խոնարհաբար նկատեցի, որ այդ ակնոցով չի կարելի քննադատել: - Ես իմ ողջ կեանքում մի վատ խօսք չեմ ասել Չարենցի մասին: Այդ վատ խօսքերը, որ դուք բերում էք, դրանք անխտիր բոլորն էլ Չարենցինն են, որ նա գրել է իր ֆուտուրիստական (*ապագայապաշտական*) շրջանում: Չարենցը իր կենդանութեան ժամանակ կարդալով իմ ֆելիետոնը, ոչ միայն չբողոքեց իմ դէմ, այլ ընդունեց իր սխալը եւ հետագայ իր հրատարակութիւնից հանեց այդ ձեր բառերով ասած՝ «փողոցային յիշոցները», «հայկոյանքները» եւ միւս «սիրտ խառնող» բաները...

Ասացէք խնդրեմ, ե՞ս օգտակար եղայ Չարենցին իմ սրտցաւ քննադատութեամբ, թէ՞ դուք՝ ձեր կոյր պաշտպանութեամբ: Դուք Չարենցի անունով

խօսում էք, առանց Չարենցին կարդացած լինելու: Վայել է ձեր պոստը (*պաշտօնը*) գրաւած մարդուն:

Վ. ԱՍԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Նու, լա՛ւ, վերջ տանք: Լսիր վերջնական եզրակացութիւնս:

- Քո բոլոր հերքումներից յետոյ էլ, քո գիրքը մնում է արատաւոր: Ժողովածուիդ մէջ կան միայն եօթ հատ հակադաշնակցական ֆելիետոններ, որոնք կարելի է տպել միայն լրջօրէն մշակելուց յետոյ: Իսկ լրջօրէն մշակումից յետոյ էլ այդ ֆելիետոնները ոչնչով չեն յիշեցնի, ի հարկէ, բնագիրը, որով դու չունենալով ոչ մի գրական վաստակ կարող ես ազատ կերպով հեռանալ գրական ասպարէզից: Մարշ:

Լեռ Կամսարը հեռանում է՝ մէկ, երկու, երեք, յետոյ էլի մի բան մտածելով, դէպի ետ՝ դարձ է կատարում:

ԼԵՌ ԿԱՄՍԱՐ.- Մի վերջին խնդրանք...

Վ. ԱՍԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Լսում եմ:

ԼԵՌ ԿԱՄՍԱՐ.- Չեզանից լաւը չլինեն, բազմաթիւ հեղինակաւոր մարդիկ այլ կարծիքի են եղել իմ մասին. Չերդ քննադատական մեծութիւնը չի՞ կամենում արդեօք ունկնդրել այդ կարծիքները (պաուզա- *դադար*): Թուե՞մ:

Վ. ԱՍԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Թուիր:

ԼԵՌ ԿԱՄՍԱՐ.- Զննադատիս ասեմ՝ ես սկսնակ գրող չեմ եղել. իմ առաջին ֆելիետոնը մի շաբաթ ամբողջ ծիծաղեցրեց Վանի ողջ բնակչութիւնը:

1915 թուականի գաղթին, երբ Կովկաս փոխադրուեցի եւ սկսեցի հանդէս գալ կովկասեան թերթերում, գոյութիւն ունեցող բոլոր ֆելիետոնիստները

իրենց գրիչները վար դրին ու հրապարակից քաշուեցին: Ու տարուայ վերջի իր գրական տեսութիւնում, Պաքուի «Արեւ» թերթը գրեց իմ մասին.

- Իրականութեան մէջ շատերն են փորձել ֆելիետոն գրել, բայց մեր կարծիքով դրանցից միակ օժտուածը Լեո Կամսարն է...

Դաշնակցական տիրապետութեան ամենաթեժ ժամանակը, երբ ես ու սովետահայ մեծանուն բանաստեղծ Եղիշէ Չարենցը նստած զօսայգու նստարանին, խօսում էինք մտերմաբար, նա մատով ցոյց տուեց անցնող մի խմբապետի ու ասաց.

- Դու պետք է սրանց մասին քո «Դոն Զիշտոր» գրես:

Առարկեցի՝

- «Դոն Զիշտոր» միայն Սերվանտեսը կարող է գրել:

Պնդեց՝

- Ի զուր համեստութիւն մի՛ փորձիր, եթէ կամենաս՝ գլուխ կը բերես...

1921 թուականին, Թաւրիզում, հայ անուանի գիտնական Հրաչեայ Աճառեանը ասաց ինձ.

- Դու Պարոնեանի արժանատի ժառանգն ես, այս ու այն թերթերում լոյս տեսած ֆելիետոններդ ի մի հաւաքիր խնամքով, դրանք գրական արժէքներ են...

Իմ աշխատակցութիւնը անհրաժեշտ համարելով իր միակ օրաթերթին, նոյն թուականին Սովետական կառավարութիւնն ինձ Հայաստան հրաւիրեց եւ ես ամբողջ 15 տարի դարձայ «Խորհրդային Հայաստանի» միակ ֆելիետոնիստը...

Երեսնական թուականներին ամենայն հայոց բանաստեղծ Աւետիք Իսահակեանը գրում էր ինձ Փարիզից.

- Դու արտասահմանում կարդացող միակ հեղինակն ես. «Խորհրդային Հայաստանում» տպուած ֆելիետոններդ անմիջապէս արտատպւում են արտասահմանի բոլոր հայ թերթերի կողմից եւ ձեռքէ ձեռք անցնում...

Նոյն Իսահակեանին, երբ Հայաստան գալուց յետոյ կարդացի իմ մի քանի անտիպները՝ ասաց.

- Սիայն քո այս գրուածքները կարդալու համար արժէր Հայաստան գալ...

Սի այլ անգամ, երբ 4-5 գրողներ հաւաքուել էինք «Սովետական Հայաստանի» խմբագրատանը եւ խրաքանչիւրը նրանցից պատմում էր իմ 30 տարի առաջ գրած ֆելիետոնների բովանդակութիւնը նոյնութեամբ, այդ նոյն Իսահակեանը գլուխը տարութերելով ասաց.

- Միայն տաղանդաւոր գրողի գրուածքի բովանդակութիւնը կարելի է չնոռանալ 30 երկար տարիների ընթացքում...

1939 թուին, երբ արտոյից վերադառնալով՝ «Սովետական Հայաստան»ի խմբագրութիւնը մտայ աշխատակցութիւնս շարունակելու հնարաւորութիւնները փորձելու համար, խմբագիր Յովհաննէս Մամիկոնեան ասաց.

- Ես չեմ պատկերացնում որեւէ օրաթերթ՝ առանց Լեո Կամսարի: Պիտի աշխատեմ քո գրելու իրաւունքը ամէն կերպ վերականգնել:

Նոյն Մամիկոնեանը, 1950 թուականին հեռագրով ինձ Բասարգեչարից

(ուր վտարուած էի) կանչեց ու ասաց.

- Շատերն են փորձել սովետական կոմեդիա գրել, բայց անյաջող: Այդ դժուարին գործը դու միայն կարող ես գլուխ բերել...

«Ոգնու» հրատարակութիւնից առաջ փողոցում Հրաչեայ Քոչարը ինձ հանդիպելով, ասաց.

- Ինձ կամենում են «Ոգնու» խմբագիր նշանակել, բայց ես պայման եմ դրել, որ խմբագիր կը լինեմ՝ եթէ թոյլ տրուի Լեռ Կամսարին աշխատակցիլ թերթին...

«Ոգնու» ներկայ խմբագիր Գիգին ասում է.

- Ամէն կողմից հեռախօսով ռմբակոծում են խմբագրութիւնը՝ թէ ինչո՞ւ Լեռ Կամսարին տեղ չէք տալիս: Չգիտեմ ի՞նչ պատասխանեմ...

Սովետահայ քննադատ Հրանդ Թամրազեանը Պետհրատին ներկայացրած իր ռեցեզիայում այնքան է բարձրացնում ինձ դէպի վեր, որ մինչեւ օրս չեմ կարողացել համապատասխան սանդուխք ճարել՝ վար իջնելու համար: Ապա Թամրազեանը ցաւով աւելացնում է.

- Բա էս տեսակ գրողին մարդ 20 տարի լռութեան կը դատապարտի՞...

Իսկ Համլետը, որին տուել է Պետհրատը իմ ժողովածուն խմբագրել, այնքան է հաւանել, որ չգիտէ ո՞րը ընտրել, ո՞րը թողնել:

Էլ չեմ խօսում իմ անհատ ընթերցողների մասին, որոնք իմ 20 լռութեան տարիներին կաթոգին ձեռքս սեղմելուց յետոյ ասում էին՝

- Ա՛խ, մի անգամ էլ քո ֆելիետոնները կարդայինք, նո՛ր մեռնէինք...

Այստեղ ես վերջակէտ եմ դնում իմ ինքնագովութեանը, ո՛վ քննադատ Վ. Ամիրբեկեան: Ես ոտի տակ տուի համեստութեան բոլոր նորմաները ո՛չ թէ նրա համար, որ իմ մեծութիւնը ցոյց տամ, այլ ցոյց տամ այն անարդար վերաբերմունքի մրցութիւնը, որ դուք ցոյց էք տալիս իմ հանդէպ:

Չէ՞ որ ես այս բոլոր հիացմունքները եւ գովասանքները ձեռք եմ բերել իմ այն վաստակի համար, որ դուք այսօր յայտարարում էք «արատաւոր» եւ գցում էք կօշկակարի աղբարկղ, որպէսզի մագնիսի օգնութեամբ այնտեղից մի եօթ «լուջ մշակման» ենթակայ, հակադաշնակցական ֆելիետոն դուրս բերէք Պետհրատի համար:

Այդ ձեր վերաբերմունքը միաժամանակ անարգանք չէ՞ այն անվիճելի մեծութիւնների հասցէին, որոնք բարձր գնահատական են տուել ինձ իրենց ժամանակին: Բա ամօթ չէ՞:

Վ. ԱՄԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Ի՞նչ է, դու բարկանո՞ւմ ես վրաս:

ԼԵՌ ԿԱՄՍԱՐ.- Քաւ լիցի: Ես ինձ եմ ամօթանք տալիս:

ՏԵՍԻՆ Բ.

Նոյնք եւ հայ ժողովուրդ:

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ.- (Երկիւղածութեամբ ներս է մտնում, ձեռքը իր երկու հազարամեայ մօրութիւն տանում եւ դառնալով Վ. Ամիրբեկեանին՝ ձայնում աղաչական) - Ո՛վ մեծդ քննադատ,

ողորմած եղիր: Ես ընդամենը երեք երգիծաբան եմ ունեցել, որոնցից մեկին դու այսօր Պետհրատի պատին սեղմում անողորմաբար խեղդում ես: Լեռ Կամսարը լաւ, թէ վատ՝ վերջապէս ներկայիս միակ երգիծաբանն է, որը համարեա ամբողջ կէս դար իր ֆելիետոններով ուրախացրել է մեզ: Գէթ մի ուրիշ փոխարինող գտիր՝ նոր սպանիր խեղճին: Բա էսպէս զուլում կը լինի՞, որ բերում ես իմ գլխին: Զո արածը ջահելութիւն է. ո՞ւմ տղան ես, ասա՝ գնամ հօրդ հետ խօսեմ, նա ինձ կը հասկանայ: Թէ հայր չունես՝ արի՛ Լեռ Կամսարի գործերը ինձ բաշխիր:

Վ. ԱՍԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Նրա գործերը ես արատաւոր եմ համարել, ախրր:

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ.- Բանի ետեւից ես... քո գրած արա՞տն ինչ պիտի լինի. փչեմ՝ թռնի:

Վ. ԱՍԻՐԲԵԿԵԱՆ.-Ո՞ւմ անունից էք խօսում դուք:

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ.- Հայ ժողովրդի:

Վ. ԱՍԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Ես ժողովրդական քննադատ չեմ: (Լսում է հեռախօսի կանչ, քննադատը վերցնում է լսափողը): Ճիշդ ես ասում, էդ բռալէիս գամ, ջանիկս: Հը՞, մօտս, չէ՛, մի երկու անպէտք ծերունիներ են, ես է, խոիկ կը տամ, կը գամ. (Դառնալով հայ ժողովրդին)՝ նախ եւ առաջ բանիդ գնա եւ իմ գործերին մի՛ խառնուիր: (Դառնալով Լեռ Կամսարին, խիստ) Իսկ դու անմիջապէս կը հեռանաս գրական ասպարէզից: Այնպէս արա, որ վերադարձիս քեզ այլեւս այստեղ չտեսնեմ, հասկացա՞ր (զլխարկը ծածկում եւ գնում է):

(Վարագոյր)

ՏԵՍԻԼ Գ.

Լեռ Կամսարը սգաւոր, մայր Հայաստանի դիրքով նստել է գրական ասպարէզի դրանը, չիմանալով ո՞ւր գնալ եւ ի՞նչ անել: Այդ միջոցին մի սկսնակ գրող շտապ քայլերով գալիս է եւ ուզում է գրական ասպարէզ մտնել:

ԼԵՌ. ԿԱՄՍԱՐ.- Ո՞ւր, բալա ջան:

ՍԿՄՆԱԿ ԳՐՈՂ.- Ուզում եմ գրական ասպարէզ մտնել:

ԼԵՌ. ԿԱՄՍԱՐ.- Վ. Ամիրբեկեանի թոյլատուութիւնն ունե՞ս այդ բանի համար:

ՍԿՄՆԱԿ ԳՐՈՂ.- Չէ՛, Ամիրբեկեանն ո՞վ է, որ:

ԼԵՌ. ԿԱՄՍԱՐ.- Սի մարդ է, առանց որի թոյլատուութեան ոչ ոք չի կարող գրող համարել իրեն:

ՍԿՄՆԱԿ ԳՐՈՂ.- Ինչպէ՛ս... ես որ գրական շնորհք ունենամ, ընթերցողներ ունենամ, ո՞վ կարող է ինձ արգիլել, որ գրող դառնամ:

ԼԵՌ. ԿԱՄՍԱՐ.- Ա՛խ, միամիտ բալա ջան, ինձանից ատելի շնորհք ունեցող չլինէր, ինձնից ատելի ընթերցող ունեցող չլինէր, բայց տեսնո՞ւմ ես ինչպէս տուեց շլնքիս, դուրս արաւ: Չե՞ս լսել այն առածը, որ ասում է. «Գրելու համար տաղանդ է պէտք, իսկ գրուածքը լոյս աշխարհի հանելու համար՝ հանճար»: Եթէ ունես այդ հանճարը՝ յաճախ առանց գրիչ շարժելու էլ գրող ես...

ԳԱՃԱՃՆԵՐՈՒ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՆ ՄԷՋ

Գաճաճներու հայրենիքին մէջ,
Ուր ապրեցան մեզմէ շատեր,
Չկային զօրավարներ ու իշխաններ,
Կային բազում երեւելիներ.
Հերոսներ չգտնուեցան հոն, բացի անոնցմէ՝
Որոնք սուտ պատերազմներ հրահրելով,
Հրշէջի դերը ինքնակոչ ստանձնած՝
Փորձեցին մոլորեցնել ամբոխը անգոր,
Իրենց չքնաղ նուաճումներուն համար:

Գաճաճները հերոսներ չեն ծնիր, ո՛չ ալ՝ իշխաններ,
Հայելիներու դիմաց, անոնց հասակը չ'աճիր,
Ո՛չ ալ բեմերու վրայ, ինչքան ալ գոռան ու պռոշտան,
Թէկուզ հնչուն ոսկիներ փռեն՝
Մուտքն իրենց դղեակներուն, ու
Կաշառքով կորզեն քուէներ անհաշիւ:

Գաճաճներու հայրենիքին մէջ,
Պարթեւները հազուագիւտ էին.
- Դարու հիւանդութիւնն էր ու պահանջը երեւի:
Ոմանք, այլանդակ էին, շատեր՝ ձաղկուած,
Ուրիշներ, կը յաւակնէին ըլլալ անփոխարինելի...
Ուրեմն, պարտին փարիլ բեհեզեայ գահին
Ու տիրել թշուառին, տգէտին ու անիմացին,
Բայց աւա՛ղ, հերոսներ չեղան երբեք,
Քանզի գաճաճներու հայրենիքին մէջ
Աքիլէսներ չեն ծնիր,
Ո՛չ ալ՝ *Հերակլներ* իրաւամբ.
Հերոսները կը ծնին հսկաներու փաղանգէն սոսկ,
Իրենց նմաններուն շարքերէն միայն:

Գաճաճներու հայրենիքին մէջ,
Ուր ապրեցան մեզմէ շատեր,
Չկային զօրավարներ, իշխաններ՝ խիզախ,
Կային շրջուն փերեզակներ, կոմսեր ինքնակոչ,
Եւ ընչաքաղց կրեստներ անկասկած.

Այդ ալ դարուս ողբերգութիւնն է երեւի...:

ՓԱՆՈՍ ՃԵՐԱՆԵԱՆ

ԵՐԿՏՈՂԸ

Ուզեցի
Երկտող մը ուղարկել քեզի
Աշնան
Երամ-երամ գաղթող թռչուններու նման
Շարահիստուած բառերով:
Կը յիշե՞ս,
Մեր տան շեմին
Այն մութ-կանաչ փեշիդ գոյնով
Բարտիի ծառը
Ան եւս մօտս կանգնած
Կը դիտէր թռչուններու գաղթը
Լուռ ու մունջ,
Ու կը փորձէր անընդհատ,
Յուզաբաթաւ իր ստուերով
Արձանագրել
Երկրորդ տողը
Տողերուս...

Թիթեռի նման
Թեթեւ կը զգայինք
Երբ հողը մեզ կը մղէր
Մեր ճանապարհին:

Ճամբեզրին
Յօղումները եւս՝
Հովու շոյանքէն տարուած,
Մեր քայլերուն զուգահեռ՝
Կը թեքէին:

Հիմա,
Փոթորիկներ կը խաչաձեւեն մեզ
Մեր ճանապարհին.
Հոգիս, նմանի՛ր այն թեւաւորին,
Որ թռչիլ գիտէ:

2014

ՆՈՃԻՆԵՐ

Գրչեղբորս՝ քանասրեղծ
Յակոբ Մանուկեանի յիշատակին

Նոճիները
Շիրմաքարերու կողքին
Գրիչներ են նրբագեղ
Ո՞վ իմանայ,
Թէ անոնք ի՞նչ-ի՞նչ տողեր
Կ'արձանագրեն
Կէս մութ կէս լոյս երկնակամարին...
Վա՛րը,
Գրչեղբոր մը շիրիմին վրայ
Շիթ շիթ կաթող անձրեւի
Բառերն անգիր եւ գիտեմ:

ՀԱՐԻՒՐԱՄԵԱԿ, ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ, ՀԱՅՐԵՆԱՀԱՆՈՒԱԾՆԵՐ

Կը խօսինք եւ կը գրենք ցեղասպանութեան զոհերուն մասին: Հայրենահանուածներ հազուադէպ պարագաներու մեր ուշադրութեան առարկայ կ'ըլլան, մինչդեռ անոնք եղան ոճիրին տրուած կեանքի պատասխանը, քանի որ երաշխաւորեցին տեւելու, տոկալու, շարունակութիւն ըլլալու կամքը եւ գիտակցութիւնը: Անոնցմէ էր փրոֆ. Մանասէ Սեւակ (1895-1967), որ վերապրող մըն է եւ Նոր Աշխարհին մէջ նուաճած է իր փրկողը: Այս հայը, խորշակէն առաջ, բոլոր հայ տղոց պէս, հայերէն սիրած է, բանաստեղծութիւն գրած է 1914-ին՝ նախնիներէն առաջ: Ի՞նչ պիտի ըլլար Մանասէ Սեւակ, եթէ մնար Երկրին մէջ:

Փրոֆ. Մանասէ Սեւակի արխիւը մեզի տրամադրած է իր որդիին՝ Արիս Սեւակի այրին, Աստղիկ Սեւակ (Նիւ Եորք): Թուղթեր, էջեր, բանաստեղծութիւններ, վաղ խորհրդային շրջանին Հայաստան այցելած ճամբորդի նօթեր: Արիսի՝ զոր պէտք է պեղել, պահել, արժեւորել:

«ԲԱԳԻՆ»-ի այս թիւով կը հրատարակենք երեք բանաստեղծութիւններ, գրուած 1914-ին, որպէսզի ապրինք այդ թուականի տասնինքն տարեկան հայ երիտասարդին հետ: Կը պահե՞նք հոգեկցութիւնը, թէ՞ պարզապէս կ'ընդունինք օտարախօսութիւնը, օտարունք եւ զանոնք կը համարենք յառաջդիմութիւն: Փրոֆ. Մանասէ Սեւակ մնացած էր հայ, հայագիր եւ իր լեզուին ու արմատներուն հաւատարիմ:

Իր բանաստեղծութիւնները կը հրատարակենք պահելով բնագիրը՝ անոնց կցելով հայրենիքի ծաղիկներու տերեւներէ կազուած պարկերներ, որոնք կը գտնուէին Մանասէ Սեւակի տեղորին վերջին էջերուն վրայ:

ԽՄԲ.

ՊԼՊՈՒԼՆ ՀԱՅՐԵՆԵԱՅ

Երգէ պլպուլ իմ քրնարին հեզ լարին հետ,
Տառապանքը իմ ողբակոծ հայ աշխարհի,
Երգենք իր ծով ցաւերն ու վիշտը, որ կը հոսի
Բազմաչարչար լանջքերէն վար, ինչպէս մի գետ:

Երգենք երգն իր ծործորներուն միշտ գաղտնայից՝
Հին դարերու արկածայից մութ դէպքերով,
Արձագանգովն, որ կը սուրայ իբրեւ մի հով,
Լուսապայծառ, մութ երկնից տակ, աստղաց անբիծ:

Երգենք անհուն հառաչանքն իր ողբագին,
Որ կը պոռթկայ սեւ բաղտերուն անասան,
Լեռներու մէջ, ձորերուն խոր, անգութ մահուան
Հարուածներով բռնօրէն ու վրէժագին:

Ան վրրան զիս թելերով սրնդուս, պլպուլ,
Եւ սլանանք բարձունքն ի վեր Արարատայ.
Ու մէն մի փոս իւր վերքերն անհուն կ'ողբայ,
Մենք ալ իրենց հետ երգենք, այն երկնից տակ խուլ:

*Տարսուն (Քաղաք՝ Դաշտային Կիլիկիոյ մէջ)
Յուլիս 21, 1914*

*Քանդուած Տարսունն
ու Ս. Պօղոս եկեղեցին*

ԿԱՐՕՏԻ ԵՐԳԵՐ

Բաժանումի դառն բաժակը ես բնայեցի,
Հեռացումի ստուերներէդ այդ օրերուն,
Որ զիս իսկոյն բնկղմեցին մէջ կարօտի,
Անվերջ ալեաց.- հոգիիս մէջ յաւետ հծծիւն:

Այն ժամանակ զգացի, թէ միմակ եմ,
Եւ տխրունակ սկսայ երգել երգն կարօտի,
Կատղած ալեաց յուզումներէն ալ յոյժ դժխեմ,
Որ սրտիս ծով ալեաց ծոցին մէջ կը սնանի:

Որոնումի տարտամ ճամբան հետեւեցան,
Իմ կարօտի անգուսպ ձայներն, օ՛հ թրթռուն,
Տեսիլքներու այն սուտ յարկին մէջ մոլորման,
- Ինչո՞ւ այսպէս, կը ծաւալէ վիշտ փրփրուն:

Լամբրուն

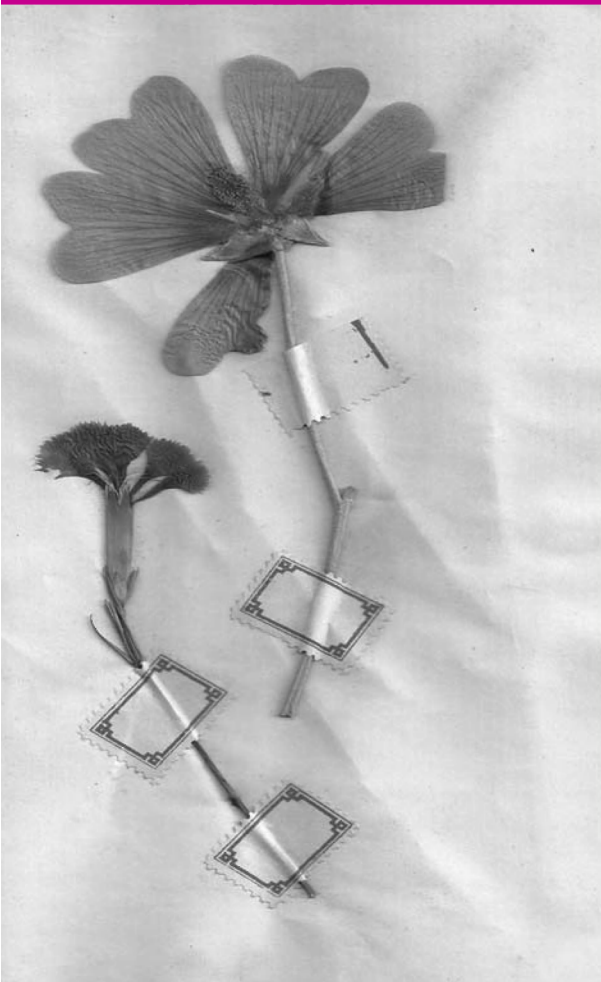
Ո՛վ սեւ ամպեր, արդեօք չունի՞ք կաթիլ մը ջուր,
Իմ բնկերի սրբաւի հեւքէն շոգիացած,
Այս ի՛նչ վիճակ, պատասխանի մը առջեւ լուռ,
- Լռութեան մէջ, օ՛հ յաւիտեան թափելու լաց:

Մեւ ամպերու կարաւանէն վեր աստեղաց,
Պայծառ հոյլեր, արդեօք ձեր մէջ կա՞յ կարօտի
Հէգ նայուածքն իմ բնկերի հոգուէն բղխած...
Ո՛հ լերանց ալ արձագանգն «ոչ» կը ձայնակցի:

Ուրեմն դուք երկնասլաց վեհ արծիւներ
Կը խնդրեն, պահ մ'ունկրնդրէք իմ աղերսին
Երբ սրլանաք երկինքին մէջ միշտ դէպի վեր,
Չըմռնաք իմ վիշտին երգել՝ որ կը փրփրին:

*Լամբրոն
(Կիլիկիոյ մէջ գտնուող բերդ)
26 Յուլիս, 1914*

ՄՇՈՒՇԻՆ ՄԷՋԷՆ

Անմահութեան մեղմ հովեր կը վխտան
Հի՛ն, հի՛ն դարերու ծոցէն կենսունակ,
Սա աւերակաց գագաթին վրբան.
Եւ իր կողերուն ալ անփառունակ:

Հոգիս այսօր մեղմիկ հովերուն յառած
Ես կ'ունկրնդրեմ այն ձայնն ախորժալուր,
Որ կը խօսի իմ սրտէն, յորդակաց
Վերջին վրբեժդ ոխն անձնիւր:

Պահ մ'ալ կ'ունկրնդրեմ արձագանգն անհուն,
Որ կը ծրնի սա աւերակաց հէգ
Գագաթներէն եւ կողերէն ներհուն,
Որ փառքիդ սուտեր շողշողացին շէկ:

*Լամբրոն, 29 Յուլիս, 1914
Տարսոն գոլէն*

ԳՐԱԴԱՅՔԱՐ

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

Ժամանակ եւ խնդիրներ

16-րդ դարուն ասպարեզէն դուրս եկած էր Միջին կամ Կիլիկեան հայերէնը, որ, խօսակցական լեզու ըլլալով հանդերձ, նաեւ գրաւոր լեզու էր 12-րդ դարէն սկսեալ՝ գրաբարի կողքին: Գրաբարը այդ շրջանին կը շարունակէր մնալ պաշտօնական լեզու վանքերուն եւ եկեղեցիներուն մէջ՝ կրօնական, դաւանաբանական եւ փիլիսոփայական բնոյթի երկերու գրականութեան համար, մինչ Միջին հայերէնը կը բաւարարէր ժողովրդական լայն զանգումներու կարիքները, որպէս նամակագրութեան, առակագրութեան, տաղերգութեան, բժշկութեան եւ նման բնոյթի գրականութեան լեզու:

Միջին հայերէնի քայքայումով թէւ գրաբարը կ'ապրէր վերաշխուժացման նոր դարաշրջան մը, սակայն չէր կրնար բաւարարել ժողովուրդի լայն զանգումները: Ժողովրդական գրական լեզուն, այսինքն՝ գրաբարը կորսնցուցած էր իր միասնական ու ընդհանուր բնոյթը՝ վերածուելով բազմաթիւ բարբառներու, իսկ բարբառները չէին կրնար միասնական լեզուի մը դերը կատարել:

17-18-րդ դարերուն կը սկսի ձեւաւոր-

ուիլ գրական հայերէն մը, որ յիշատակուած է «Քաղաքացիական հայերէն» անունով: Ան գործածուած է դիւանական թուղթերու մէջ, ատենախօսութիւններու ընթացքին եւ յատկապէս վաճառականներու կողմէ: «Քաղաքացիական հայերէն» մշակողները, գործածելով հանդերձ գլխաւորաբար Պոլսոյ բարբառային կարգ մը գիծեր, լայնօրէն կը գործածէին գրաբար տարրեր: Գրաբարին դէմ առաջին ձայն բարձրացնողներէն կ'ըլլայ Զաքարիա Մարտիրոսեանը, որ իր գրած «Ճշմարիտ իմաստութիւն» 1755 թ. գիրքի՝ «Թուղթ առ բարեպաշտ ընթերցող» վերնագիրը կրող յառաջաբանին մէջ անհրաժեշտ կը համարէ գրել ոչ թէ գիտուն ու կարդացող մարդոց համար, այլ հաւասարապէս ամէնուն համար:

19-րդ դարու առաջին կէսին քաղաքական իրադարձութիւնները նպաստաւոր պայմաններ ստեղծեցին հայ ժողովուրդի ընկերային, ազգային, գաղափարական զարթոնքին, ժողովուրդի ընդհանուր իմացական հետաքրքրութիւններու աշխուժացման եւ յատկապէս գրականութեան վերածնութեան համար:

Հայ գրականութեան մէջ, նոր դասականներու հոսանքէն ետք, ռոմանթիկ

հոսանքի Արեւմտեան ներկայացուցիչները կը գործածէին քաղաքացիական հայերէնը, այսինքն՝ գրաբարախառն աշխարհաբար հայերէն, զոր մենք արդէն կը տեսնենք Հ.Ղ. Ալիշանի, Մ. Պէշկեօաշեանի, Պ. Դուրեանի եւ այլոց քնարերգութեանց մէջ:

Դուրեանի «Լճակը»ին եւ Պէշկեօաշեանի «Եղբայր եմք մեք» երգին մէջ միաժամանակ կը տեսնենք եւ աշխարհաբար, եւ գրաբար ձեւեր:

**Ինչո՞ւ տալիս էս, լճակ
ու՛ չեն խաղաւ քո ալեաքդ,
միթէ հալոյթ մէջ անչկաւ
զեղուիի մը նայեցաւ:**

Պ. Դ.

**Տուր ինչ քու չեղքդ, եղբայր եմք մեք
որ մրկաւ էինք զարուած:**

Մ. Պ.

Արեւելահայոց համար, ուր չկար քաղաքացիական հայերէնի լուրջ փորձ մը, բայց կար գլխաւորաբար բարբառներով ստեղծուած աշուղական բանաստեղծութեան մը հարուստ փորձը, գրական լեզուն լուրջ բանավէճի դուռ բացաւ: Այս բանավէճը հայոց լեզուի պատմութեան մէջ կոչուեցաւ «Գրապայքար», որ ունէր երկու հիմնական խնդիրներ:

♦ Ո՞ր մէկը ընտրել իբրեւ գրական լեզու, աշխարհաբար, թէ՞ գրաբար:

♦ Ինչպէ՞ս զարգացնել աշխարհաբար իբրեւ գրական լեզու:

Գրաբարի կողմնակիցներն էին՝ արեւելահայոց մէջ՝ Մ. Թադեաթեանը, Խ. Աւետումեանը, Ա. Մուրատեանը եւ ուրիշներ: Արեւմտահայոց մէջ՝ Գ. Աւե-

տիքեանը, Ե. Հիւրմուզեանը եւ ուրիշներ, որոնք կը հաստատէին, որ գրաբարը բազմաթիւ դարեր սպասարկած է հայ հասարակութեան, մշակուած ու աւելի հարուստ է, քան աշխարհաբարը: Աշխարհաբարը բազմաթիւ բարբառներ, օտար բառեր ու ոճեր ունի եւ քերականական ձեւերու միօրինակութիւնը չունի:

Աշխարհաբարի կողմնակիցներն էին արեւելահայոց մէջ՝ Խ. Աբովեանը, Ստ. Նազարեանը, Մ. Նալպանտեանը եւ ուրիշներ:

Արեւմտահայոց մէջ՝ Ա. Այտրնեանը, Ն. Ռուսինեանը, Գ. Օտեանը եւ ուրիշներ:

Ասոնք կը պնդէին, որ ժողովուրդը արդէն աշխարհաբարով կը խօսի եւ շատ աւելի դիւրաւ կը հասկնայ իր խօսած լեզուով գրուածը: Արեւմտահայ աշխարհաբարի կողմնակիցները «աշխարհաբար» ըսելով առհասարակ կը հասկնային Պոլսոյ բարբառը, իսկ արեւելահայերը՝ Արարատեան դաշտի բարբառը:

Գրապայքարը ունեցած է զարգացման երկու հիմնական ժամանակաշրջաններ:

ԱՌԱՋԻՆ ՇՐՋԱՆ

**19-րդ դարու սկիզբէն մինչեւ 1880
թուականը**

Այս շրջանի գլխաւոր հարցը գրաբարի արտամղել եւ հասկնալի գրական լեզուով մը փոխարինելն է: Գրաբարախառն հայերէնը արդէն տիրապետող ներկայութիւն մըն էր պոլսահայ գրականութեան մէջ, թէւ դժգոհութիւններ եղած են գործածուող նոր լեզուին նկատ-

մամբ: Ասոր լաւագոյն արտայայտութիւնն է «Ուղղախօսութիւն արդի հայերէն լեզուի» գիրքը, որ ֆրանսական յեղափոխութեան գաղափարներով տոգորուած Ն. Ռուսինեանը՝ Գր. Օտեանի, Իթիւնեանի, Թնկրեանի եւ այլոց հետ համախորհուրդ հրատարակած է 1853-ին: Նման ճիգեր կատարած են շատեր, որոնցմէ՝ Սինաս Չերագ: Եւ որովհետեւ անոնց լեզուաշինարարական միջամտութիւնները անհատական եղած են, ընդունելութիւն չեն գտած:

Ստորեւ ներկայացուած են մնուշներ Ռուսինեանի ստեղծած լեզուէն, գոր ինք «Արմէներէն» կոչած է:

♦ Անցեալ կատարեալ՝ տեսի, գտի, ցուցի, ջեռայ (ջեռնուլ բայի անցեալ կատարեալը), ... եւ այլն:

♦ Թուականներ՝ մի, երկ, եռ, դասական թուականներ՝ միորդ, երկորդ, եռորդ:

♦ Կրճատուած բառեր՝ թագաւոր-թագուր, անուանել - անունել:

♦ Նոր բառեր՝ թերթօն, շփուր, թաքըստոց եւ այլն:

Եւ որովհետեւ Ֆրանսան ներկայ կ'ըլլայ իր բոլոր աշխատութիւններուն մէջ, իր «Ուղղախօսութիւն» գիրքը կ'արգիլուի գործածել: Զայն արգիլողը կ'ըլլայ պատրիարքարանը, որ գրախանութներէն կը հաւաքէ անոր պահեստները եւ հրապարակաւ կ'այրէ բոլորը, քանի որ անոր դրոյթները կ'աղաւաղէին հայերէնի սեպուի կանոնները:

Սինաս Չերագի յօրինած «ընտրողական հայերէն» լեզուէն օրինակ մը: Անցողական (պատճառական) բայերը կ'օժտէ յաւելեալ ձայնաւորով մը. օրինակ՝ խմեցունել, մոռուցունել, մաշեցունել եւ այլն:

Իսկ արեւելահայոց մէջ Խ. Աբովեանը դէմ էր գրաբարին եւ նոյն ատեն դժգոհ էր նաեւ գրաբարախառն աշխարհաբարէն, որ նոր-նոր սկսած էր ձեւաւորուիլ արեւելահայոց մէջ: Ինք եւս այդպիսի լեզուով գրած է «Պարապ վախտի խաղալիք»-ը: Սակայն ան կ'ուզէր ճիշդ ժողովրդական բարբառով եւ ժողովուրդին սրտին խօսող գրականութիւն մշակել եւ այս մտածողութեամբ կը ձեռնարկէ «Վերք Հայաստանի» վէպին, որ գրած է Արարատեան դաշտի բարբառով: Այս շրջանի գրապայքարին մասնակցած են նաեւ Ստ. Նազարեանցը, Մ. Նալպանտեանը, Գ. Ախուերտեանը եւ ուրիշներ, վերջինս լոյս ընծայած է Ս. Նովայի երգերը 1852-ին եւ շեշտած է աշխարհաբարի մշակման մէջ բարբառներու կարեւորութիւնը:

ԵՐԿՐՈՐԳ ՇՐՋԱՆ 1858-1860

Այս շրջանը նշանաւորուեցաւ հայութեան երկու հատուածներուն մէջ եւս գրական աշխարհաբարի լիակատար յաղթանակով: Երկու կողմերն ալ մերժեցին գրաբարը, մերժեցին նաեւ քաղաքացիական հայերէնը, իբրեւ գրաբարախառն լեզու: Այս շրջանի գրապայքարին հիմնական առանցքը դարձաւ աշխարհաբարի հետագայ զարգացման ուղիներու հարցը: Հարցի լուծման մէջ առանձնացուեցան չորս հիմնական ուղղութիւններ.

1. Գրաբարի կողմնակիցները հնարաւոր համարեցին շարունակել գրաբարի գոյութիւնը աշխարհաբարի կողքին: Անոնց նպատակն էր աշխարհա-

բարի զարգացման համար հիմք ունենալ գրաբարը:

2. Երկրորդ ուղղութեան ներկայացուցիչները մերժեցին գրաբարը եւ վերադարձան բարբառներուն: Թովմաս Դաթեանը՝ Աբովեանի «Վերք Հայաստանի» լեզուն համարեց ժողովուրդի լեզուի ճիշդ պատկեր, բայց կարելի չէր համարել, որովհետեւ լեզուն արդէն անցած էր զարգացման բաւականաչափ ճանապարհ:

3. Երրորդ ուղղութեան հիմնական դէմքը Ստ. Նազարեանն էր: Այս շրջանին ան չկարողացաւ պահել իր դիրքը, որովհետեւ մէկ կողմէն մեծ դեր յատկացուց գրաբարին եւ միւս կողմէն փորձեց աշխարհաբարը հիմնել բարբառներու լատգոյն տարրերու հիմքին վրայ:

4. Չորրորդ ուղղութեան ներկայացուցիչը եղաւ Մ. Նալպանտեանը: Ան պահանջեց լեզուի մշակման որոշակի ուղի, որովհետեւ, ըստ իրեն, բարբառային լեզուն առանց մշակուելու ի վիճակի չէ գիտութեան լեզու դառնալ: Ան ձեռնարկեց աշխարհաբարի պատմական զարգացման հիմնատրման ու իր քերականութեան ստեղծման:

Ահա այսպէս կ'աւարտի գրապայքարը օգուտ աշխարհաբարին, բայց կը շարունակուին աշխարհաբարը մշակելու գործունէութիւնները:

Աշխարհաբար մշակողները լեզուն զարգացնելու համար՝

♦ Հրաժարեցան գրաբար քերականութենէ եւ մշակեցին աշխարհաբար քերականութիւն: Արեւմտեան ճիւղը

զարգացուցին Պոլսոյ բարբառի հիմքին վրայ, իսկ արեւելեանը՝ Արարատեան դաշտի բարբառի հիմքին վրայ:

♦ Օտար բառերը փոխարինեցին հայերէն բառերով: Թրքերէն բառերը վտարեցին: Եւրոպական բառերը թարգմանելով յօրինեցին նոր բառեր, ինչպէս՝ հեռախօս, տնտեսագիտութիւն եւ այլն:

♦ Կարելի եղածին չափ խուսափեցան բարբառային ձեւերէն եւ կարգ մը ձեւեր մաքրեցին գրաբարի հիմքով: Օրինակ՝ աւտալ/հաւատալ - անկաճ/ականջ:

♦ Ուղղակի դիմեցին գրաբարին եւ վերականգնեցին մեռած ձեւերը, եւ փոխ առին պատրաստ ձեւեր, ինչպէս՝ ի նպաստ, հարկաւ, շնորհիւ եւ այլն:

Այս գործողութիւններուն շնորհիւ.

♦ Մեր գանազան բարբառներէն բառեր գրականութեան մէջ որոշ չափով ձուլուեցան:

♦ Ստեղծուեցաւ բացարձակ օտարամեծ ոգի օտար բառերուն նկատմամբ, յատկապէս արեւմտահայոց մէջ:

♦ Գրաբար բազմաթիւ բառեր գրական լեզուին մէջ անփոփոխ պահեցին իրենց պատկերը:

Այսպիսով լեզուն վերականգնուելէ, բիրեղանալէ եւ մաքրագտուելէ ետք հարկաւոր էր գայն տարածել եւ ժողովուրդի սեփականութիւնը դարձնել: Լեզուի տարածման միջոցները եղան թատրոնը, դպրոցը, լրագրութիւնը, երգերն ու վէպերը:

19-րդ դարուն գրական լեզուի արեւմտեան ճիւղը բարեբախտութիւնը ունեցաւ ենթարկուելու գրական առաջնակարգ մշակման ու ազատ զարգացման, Թուրքիոյ իշխանութենէն լիովին ազատ երկու կեդրոններու մէջ՝ Վենե-

տիկ եւ Վիեննա, Միսիթարեան միաբանութեան ջանքերով, որոնք հիմնական նպատակը քերած են հայ մշակոյթի գրեթէ բոլոր ասպարէզներուն մէջ:

Իսկ արեւելահայ ճիւղը չունեցաւ իր մշակման ու զարգացման համար պարսկական, ապա ցարական տիրապետութենէն դուրս գտնուող կեդրոններ, ինչպիսիք ունէին արեւմտահայերը: Այդ էր գլխաւոր պատճառներէն մէկը, որ այդ շրջանին արեւելահայոց մէջ նոր լեզուի բառաստեղծումը, եզրաշինութիւնը եւ բառարանագիտութիւնը այնպիսի ծաւալով չզարգացաւ, ինչպէս՝ Վենետիկի ու Պոլսոյ մէջ: Բայց ասոր փոխարէն՝ արեւելահայ ճիւղը աւելի մօտ եղաւ ժողովրդական լեզուին, մասնաւորաբար բարբառներուն, ինչպէս՝ Ռ. Պատկանեանի կարգ մը գործերը, որոնք գրուած են Նախիջեւանի բարբառով, Գ. Սունդուկեանի թատերախաղերէն ոմանք, որոնք գրուած են Թիֆլիսի բարբառով, իսկ Թումանեանի լեզուն մինչեւ այսօր ալ իր հետքը ձգած է արեւելահայերէնին վրայ:

Ամէն պարագայի, գրական երկու ճիւղերն ալ իրենց բիրտեղայ մակարդակին հասան անցեալ դարասկիզբին:

1920-էն ետք գրական երկու ճիւղերը ինկան զարգացման բոլորովին տարբեր ենթահողերու վրայ: Արեւելահայ ճիւղը ունեցաւ զարգացման անբաղդատելի կերպով հարուստ հնարաւորութիւններ, իբրեւ պետութեան, գիտութեան, բարձրագոյն ուսման լեզու, իսկ արեւմտահայերէնը ինկաւ գոյապահպանման օրրստօրէ տկարացող իրավիճակին մէջ: Այսուհանդերձ գրական երկու ճիւղերու կազմաւորման շրջանէն ի վեր հայ մտաւորականութեան առանձին ներկայացուցիչներու երազանքը եղած է ստեղծումը մէկ համընդհանուր եւ միասնական գրական լեզուի մը, զոր արուեստականօրէն հնարաւոր չէ ստեղծել, ինչպէս ցոյց կու տայ փորձը կարգ մը գրողներու, սկսած Մ. Նալպանդեանէն, Ռ. Պատկանեան, Լ. Շանթ եւ ուրիշներ:

Հիմնուելով վերոյիշեալ փաստերուն վրայ՝ կարելի է հաստատել, որ գրական երկու ճիւղերը երեւց բառամթերքներով, ոճաբանութեամբ, քերականական եւ շարահիսական առաւելութիւններով հայերէնի պատմական զարգացման մէկ հարուստ օղակը կը ներկայացնեն:

Օգտագործուած աղբիւրներ

- Հ. Անառեան «Հայոց լեզուի պատմութիւն», մաս 2, Երեւան 1951:
Մ. Թէօթօլեան «Դար մը գրականութիւն», հատոր Ա., Գահիրէ 1956:
Գ. Ջահուկեան «Հայոց լեզուի տեսութեան եւ պատմութեան հիմնահարցերը»:
Ռ. Բշխանեան «Մայրենի լեզու», Երեւան 1986:
Հրանդ Պետրոսեան, «Հայերէնագիտական բառարան», Երեւան 1987:

ԱՆԱՍՏՈՒԱԾԱՎԱՅԵԼ ԶԵՂԾԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

Հազիւ տասնըմէկ տարեկան էի, երբ առաջին գրութիւնս, դասարանային շաբադրութիւն մը, լոյս տեսաւ մեր դպրոցի տարեգիրքին մէջ:

Այս գեղեցիկ դէպքէն ետք, մէկը հարցուց.

- Ապագային գրող պիտի ըլլաս:

- Չէ՛:

- Պա՛հ, չե՞ս ուզեր անմահանալ:

- Չէ՛:

- Ինչո՞ւ:

- Որովհետեւ գրողները շուտ կը մեռնին:

- Ո՞վ ըսաւ:

- Ամէն մարդ այդպէս կ'ըսէ:

- Բայց դուն անո՞նց կը հաւատաս:

Անոնք կը նախանձին քեզի:

- Չէ՛, ես անոնց չեմ հաւատար: Անձամբ գիտեմ:

Արդարեւ, մինչ այդ իմ ճանչցած գրողներէն գրեթէ բոլորին ալ մահը կանխահաս եղած էր՝ թոքախտին, թորքին եւ բոլշեիկին ցանկութեամբ:

Չէ՛, ես գրող չեմ ըլլար: Մա՛նաւանդ՝ որ հակառակի պէս, Դուրեանին ալ անունը կը կրեմ: Պետրո՛ս...Սոսկալի՛

անուն. Պետրո՛ս:

Բայց երբ օր մը համոզուեցայ, որ ապագային գրող ըլլալու կամ չըլլալու որոշումը իմ անձէն կախում չունի, իմ մէջ գտնուող ուրիշ զօրաւորէ մը կը թելադրուի եւ դատապարտուած եմ ալ անխուսափելիօրէն գրող ըլլալու, սկսայ մտածել այն մասին, որ երբ կանխահաս մահու ստոյգ դառնայ, պիտի գրեմ գիրք մը՝ «Աստուած վախցաւ ինձմէ» խորագիրով: Եւ շատ արդար կը գտնէի այդ վերնագիրը, որովհետեւ համոզուած էի, թէ Աստուած կը վախնայ բոլոր անոնցմէ, որոնց վիճակուած է մեծ մարդ ըլլալ, եւ կը վախնայ ի՛ր իսկ անձնական շահերուն համար, կը վախնայ, որ օր մը իր գահը կը խլեն իրմէ: Եւ այդ օրուան հեռանկարէն սարսափած՝ կը սպաննէ, կը սպաննէ զանոնք իրենց փոքր տարիքին, թոյլ չտալով, որ մեծանան եւ զինք տապալելու զօրութեան հասնին:

Ես կը մերկացնեմ Աստուծոյ այդ թաքուն քաղաքականութիւնը, որպէսզի զալիք սերունդները

ՊԵՏԻԿ ՀԵՐԿԵԼԵԱՆ

** Ծանօթ: Գրութիւնը պահպանուած է այնպէս, ինչպէս գրուած է, անհկա մնացած է անաւարտ, շարունակութիւնը կարելի չէ եղած գտնել: Նաեւ խմբագրական միջամտութիւններ չեն կատարուած, օրինակ «չէ»-երը չեն վերածուած «ոչ»-ի:*

Ի՞նչ ընենք, հոգի, որ կեանքը ունայն է, գէթ մենք ըլլանք լեցուն եւ հոգ չէ, թէ չնչին համեմատութեամբ մեզմով լեցնենք այդ ունայնութիւնը, լեցուինք իրարմով եւ կարելի եղածին չափ այդ ունայնութեան ազդեցութիւնը նուազ ըլլայ մեր կեանքին վրայ: Ես սկիզբէն իսկ քիչ մը *սիւնիք* եղած եմ կեանքին հանդէպ, ինչպէս օր մը ըսաւ ինծի տոքթ. Փափագեանը, բանաստեղծութիւններէս մէկ քանին կարդալէ ետք: Փոքր տարիքէս միշտ մտածեր եմ, որ կեանքը ունայն է, որքան ալ գեղեցիկ ըլլայ՝ վերջաւորութիւնը մահ, եւ որքան ալ ուրախ ըլլայ մէկուն կեանքը, վերջաւորութիւնը ողբերգութիւն է, քանի որ վերջը մահ է: Բայց այս բոլորը գիտնալով հանդերձ արդէօք մարդ պէ՞տք է յոռետես ըլլայ, թէ ընդհակառակն՝ գիտնալով հանդերձ, որ կեանքը դաժան է, ըլլայ ուրախ, շատ լուրջի չառնէ կեանքը՝ տրուած ըլլալով, որ անխուսափելին կը կատարուի մեր կամքէն անկախ: (Կեանքը լուրջի չառնել՝ անլուրջ ըլլալ ըսել չեմ ուզեր, չեմ գիտեր, թէ որքան յստակ կրնամ բացատրել միտքս, որ թերեւս ինծի համար ալ յստակ չէ այս պահուն): Այսինքն ըսել կ'ուզեմ, չմտահոգուիլ շատ, մտահոգութիւնը չխորացնել, երբ զուր է անիկա: Ես ամէնէն շատ բնութեան օրէնքին հաւատացած եմ կեանքիս մէջ, եւ եթէ ապրիլը բնական է մարդուն համար, երջանկութիւնը բնական է եւ ցանկալի, ապա ուրեմն մահն ու արցունքն ալ պէտք է ընդունելի ըլլան մարդուն համար, որովհետեւ բնութեան օրէնքը ա՛յդ կը պահանջէ:

ՊԵՏԻԿ ՀԵՐԿԵԼԵԱՆ
(19 Մարտ 1986)

(Հարուած՝ Սոնիային՝ յղուած նամակէ մը)

ԱՆԴԵՆԱԿԱՆ ԶՐՈՅՑ

*Բանաստեղծի մը հին եւ միշտ նոր
յիշատակը ոգեկոչելով խօսք
հիներուն եւ նորերուն... Թորոս
Թորանեանի սրտի խօսքը խօսք է
սպրած եւ սպրող
գիր-գրականութեան նուիրեալներուն:*

Սիրելի Պետիկ Հերկելեան,
Բանաստեղծ եղբայր,
Այսօր մամուլին մէջ կարդացի յօդ-
ուած մը՝ գրուած քու մասին: Հոն
գրուած էր, թէ բանաստեղծը եթէ ապ-
րէր, այսօր կ'ըլլար վաթսուն տարեկան:
Այսպիսի սուտի ես չեմ հանդիպած
Պետիկ. բանաստեղծները կը մնան
այն տարիքին, երբ մեկնած են մեղքի
այս հով հովիտէն դէպի անդենական,
այսինքն՝ կը մնան երիտասարդ, քեզի
պէս:
Ու տուեալ յօդուածը, որ ձեռքիս էր,
յուշերու ճամբով զիս տարաւ այն օր-
ուան, երբ լսելով, թէ անհանգիստ ես
ցաւով մը մահաբեր, եկայ Պէյրութի այն
տունը, ուր կը մնայիր:
Ձիս մօտդ բերողը եղբայրդ եղաւ՝
Մովսէս:
Երբ հասայ սնարիդ մօտ, դուն փակ
աչքերով շնչող էակ մըն էիր միայն:

Մայրդ, սիրելի մայրդ, անկիւն մը
նստած, սեւեռաքիթ քեզ կը դիտէր, երբ
հագի բերանը կը ցաւ բանալ ըսելու հա-
մար ինծի. «Քնացած է, բայց ձեռքէ
կ'երթայ հոգեակս»:

Ու ես, սնարիդ մօտ նստած, բարձր
ձայնով գոչեցի.

- Սիրելի՛ Պետիկ, բանաստեղծ
տղայ, այդ ո՞ր բժիշկը ըսած է քեզի, որ
հիւանդ ես: Միթէ մուսալեռցի, ժայռե-
րէն ծնած տղան կը հիւանդանա՞յ, ե՛լ
մայիմ, ե՛լ, որ խօսինք հետդ:

Պետիկը բացաւ աչքերը, հարցական
հայեացք մը նետեց վրաս ու ըսաւ.

- Պոռացող մարդ, ո՞վ ես դուն:

Ես պատասխանեցի.

- Պետիկ ճան, դուն գիրքերդ կը փո-
խանակե՞ս Հալէպ ապրող հայու մը
հետ, գիրքերդ մակագրելով կարծես
շուշան-վարդերով...

- Թե ոչ Թորոսն էս,- ըսաւ Պետիկ:
«Այո»-իս վրայ, ուղղութեամբ քիչ մը, ու մենք գրկեցինք զիրար: Ես ու Պետիկը առաջին անգամ ըլլալով կը տեսնէինք զիրար, փոխանակած զիրքերով տեսած էինք զիրար, այսինքն՝ բանաստեղծութիւններով եւ Պետիկին բողոքի «Եահու» արձակով:
Նստեցաւ Պետիկ բանաստեղծ տղան, ու մեր զրոյցը տեսց ամբողջ ժամ մը:
Մինչ անդին մայր Հերկելեանը մեղմ ձայնով կ'ըսէր.
- Կեանք տուիր տղուս, կեանք տուիր...
Ես այս կողմէ բղաւցի դարձեալ.
- Ինչո՞ւ ճաշ չէք տար Պետիկին, անօթի՞ պիտի թողոյք զինք արդեօք:
Մայրը ճաշ բերաւ: Պետիկ կուշտ մը կերաւ:
Ու մենք շարունակեցինք մեր զրոյցը: Ի՞նչ բանի մասին կրնային խօսիլ երկու հոգիներ, եթէ ոչ գրականութեան:
Պետիկը պատմեց իր ծրագիրներէն, ես խօսեցայ գրելիքներուս մասին ու բոլորով՝ չորս հոգի, ապրեցանք յիշատակելի պահ մը:
Ողջագործունով բաժնուեցայ Պետիկին: Երբ իր եղբօրը՝ Մովսէսին հետ աստիճաններէն կ'իջնէինք, լեցուն էին բժիշկի աչքերս:
- Մովսէ՛ս,- ըսի անոր,- եղբօրդ վիճակը ծանր է, ես ուզեցի զուարթ պահ մը ստեղծել, այդքա՛ն, եղբայրդ շուտով կը լքէ ցաւերու այս աշխարհը:
Յուզուած էր նաեւ խօսակիցս:
Ես Պետիկ բանաստեղծին հանդիպեցայ առաջին ու վերջին անգամ:
Վերադարձայ Հալէպ:
Եւ ի՞նչ: Կարճ միջոց մը ետք թերթ մը

որպէս գուժական կը յայտնէր բանաստեղծին մեկնումը:
Սպասեցի, որ այլ ճակատի թերթ մըն ալ գուժէ մեկնումը Պետիկին:
Երկու շաբաթ այդ ճակատի թերթը լռած էր այս մեկնումին մասին:
Նստեցայ բարկութեանս մարտկոցներուն վրայ ու հասայ Պէյրութի մէջ գտնուող այն թերթին խմբագրատունը, ուր տպուող թերթը լռութիւն պահած էր բանաստեղծին մեկնումին մասին:
Ես չէի մտնողը այդ թերթին դռնէն: Բարկութեամբ եւ Ձէնով Օհանի ձայնով գրեթէ պռռացի խմբագիրին դէմքն ի վեր.
- Խմբագիր, այս քաղաքին մէջ բանաստեղծ մը մեռաւ, ինչո՞ւ ձեր թերթին մէջ արձագանգ չգտաւ այդ մահուան լուրը, ինչո՞ւ...
- Եղբայր, անոր դագաղը Եռագոյնով պատեցին,- ըսաւ:
- Հարցումս դրօշակին մասին չէ, այլ մեկնողին մասին է: Բանաստեղծ մը գնաց այս աշխարհէն, կարծէք թէ այս քաղաքին մէջ ասկէ ետք հայերէն լեզուով գրող բանաստեղծներ պիտի ծնի՞ն. ինչո՞ւ որպէս լրագիր այդ լուրը չհաղորդեցիք,- հարց տուի:
- Եղբայր, գրող չեղաւ...
- Տո՛ւր մայիմ քանի մը էջ թուղթ, Հալէպէն թուղթ չեմ բերած հետս, ես պիտի գրեմ իմ Պետիկիս, քու Պետիկիդ, մեր Պետիկին մասին:
Ու նստելով խմբագիրին սեղանին ծայրը՝ գրելէ ետք յօդուածը, երկարելով թուղթերը խմբագիրին, քիչ մը մեղմացած բարկութեամբ գոչեցի.
- Հաճիք, կարդացէք, եթէ չհաւնիք, իմ ներկայութեանս պատռեցէք այս թուղթերը եւ զամբիողը նետեցէք...

Խմբագիրը կարդալէ ետք այդ գիրը՝
յարեց.

- Հիմա՞ գրեցիք...
- Չէ՞ որ թուղթը դուք տուիք...

Յաջորդ օրը այդ թերթին մէջ
տպուած էր յօդուածս:

Ու ես, երկու-երեք օր Պէյրութի մէջ
մնալէ ետք գացի Այնճար, ցաւակցու-
թիւններս յայտնելու բանաստեղծին մօ-
րը:

Մայր Հերկելեանը գրկեց զիս, չղաղ-
րող լացը շարունակելով րսաւ ինձի.

- Տղա՛ս, գանձի մը պէս պահած եմ
յօդուածդ,- ու պահարանէն դուրս բե-
րաւ այդ թերթը:

Ես կրկին տեսայ Պետիկը Այնճարի
իր բնակարանին մէջ:

Անունները խօսուն կ'ըլլան: Բանաս-
տեղծին ազգանունը Հերկելեան էր:
Ծնած էր հայ մշակոյթի դաշտը հերկե-
լու եւ ցորեաններ շաղ տալու համար
հայոց դաշտերուն, վասն ատոք հասկե-
րու, վասն մեզ ու բազմաց: Բայց իր գոր-
ծը մնաց կիսատ, ինչպէս Անդրանիկին
գործը:

Բայց մեր Եռագոյն դրօշը ՄԱԿ-ի
հրապարակին վրայ երկինք բարձրա-
ցաւ, որպէս պետական դրօշ Պետիկին
մէկ հայրենակիցին միջոցով: Այն
դրօշը, որ դրուած էր բանաստեղծին
դագաղին վրայ, դարձաւ հանճար,
բերկրանքի դրօշ:

Պետիկ սիրելի, դուն վաթսուն տարե-
կան չես, դուն յաւետ երիտասարդ ես,
ծնած Մուսա Լերան այն բազմահարի-
րամեայ ծառէն, որուն փշակին մէջ չորս
հոգիով նստած կը խաղան հայրենա-
կիցներդ:

Մուսալեռցի ըլլալը պատգամ մըն է
ու պատգամդ, բանաստեղծ տղայ,

Տորք Անգեղի եղունգով է դաջուած Կի-
լիկեան Հայաստանի բոլոր եօթը գիղե-
րուն քարաժայռերուն վրայ, ու այդ
պատգամը ամբողջական հայրենիք կը
բուրէ:

Այս գիրը վկայ՝, դուն ողջ ես:

Ողջո՛յն սիրելի բանաստեղծին:

*Այսօր ու միշտ քոյդ՝
ԹՈՐՈՍ ԹՈՐԱՆԵԱՆ*

* * *

Այս բոլորը հեքիաթ չկարծէք: Եթէ
Թումանեանին յանձնէիք այս ձեռագի-
րը, աւելի փայլուն պատմութիւն մը կը
յօրինէր:

Բայց ես գրեցի նոր օրերու այս հեքի-
աթը, յայտարարելու համար. հայր ուր
ալ ծնի, Էրզրումի թէ Սասունի մէջ, Չէյ-
րութի թէ Ճեպէլ Մուսայի մէջ, Հաճրնի
թէ Շապին Գարահիսարի մէջ, Հին
Երեւանի՝ Էրեբունիի մէջ թէ Արտաշա-
տի, կը պատկանի Թորգոմեան ցեղին,
նոյն ցեղի, մէկ ցեղի զաւակ է: Մէկ է, մի-
ասնակա՛մ, ուրիշներ մեզ բաժնել կ'ու-
զեն: Բայց մենք մէկ ըլլալու անհնարու-
թիւնը արդէն կը վերածենք հնարաւորի
ու Հայոց Յեղասպանութեան 100-ամե-
ակի նախօրէին աշխարհով մէկ կը գո-
չենք՝ կեցցէ՛ ամբողջական Հայաստա-
նը ու բարին ընդ ձեզ այժմու Հայաս-
տանի, անկախ Հայաստանի թէ սփիւռ-
քի մէջ ապրող հայեր:

Ու հաւատացէ՛ք նոյն յանկերգը պի-
տի լսէք Տէր Զօրէն ու բանաստեղծ Պե-
տիկ Հերկելեանէն:

Դարձեալ եւ միշտ՝ բարին ընդ ձեզ,
հայ ժողովուրդ:

ՆՈՅՆ

**Լսենք հայրենի գրականագետ
Թադևոս Խաչատրեանը
Պետիկ Հերկելեանի
մասին՝ հայ սրբազորական
գրականության ծիրին մէջ**

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ

Պետրոս Դուրեանը, Միսաք Մեծաբենցը, Պետրոս Հերեանը որքան էլ նրանք ապրել են տարբեր ժամանակներում, սակայն նրանք իրենց վիճակուած ճակատագրով, կարծես, ժամանակները բերել են մի հարթութեան վրայ: Հսկայական անջրպետ է դնում ժամանակների մերձակայ տարածութեան վրայ, ապա գեղարուեստը, մերձեցնում է այդ տարածութիւնը, եւ դրա լրագոյն օրինակը, թերեւս, Դուրեան, Մեծաբենց, Հերեան (ի դէպ, բանաստեղծութիւններում գրական անունը՝ Պետրոս Հերեան է, իսկ արձակում՝ Պետիկ Հերկելեան (Եռիւն-ն), եռանկիւնին է, որի գագաթը, անշուշտ, արարումն է, բառի արարումը: Կեանքի ու մահուան առճակատումը նրանց կայուն հոգեվիճակն է, որի յաղթահարման միակ ելքը բառն է, նրա բացայայտումն ու արարումը, նրանով ընդլզելն ու նրանում ապրեցնելով անցողիկը: Երեք բանաստեղծներն էլ գիտեն իրենց բաժին ընկած ապրելու ողբերգական սղութիւնը, եւ նրանց տագնապը այդ սղութեան մէջ արարման բաղձանքն է, կեանքը մաքրագործելու բաղձանքը:

Յիշատակուած երեք բանաստեղծ-

ներն էլ՝ սիրոյ, համբոյրի ու կեանքի կարօտ, այլ բան չեն ուզում, քան «ուրախութիւնն անանձնական» եւ ինչպէս գրում են, թէ՝ Պետիկ Հերկելեանը կը փորձէ բանաստեղծութիւններու ընդմէջէն յայտարարել եւ միաժամանակ պաշտպանել իր սէրն ու սիրուիին:

2014, ԾԳ ՏԱՂԻ, ԹԻ՝ 4

ՏԵՍԱԿԷՏ

Ի ՊԵՏԱԶԱՐԳԱՅԵԼՈՑ

ԿՐԿԻՆ ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՄՏԱՇՈԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հաճոյքով կարդացի «Սուրբ գրային» րնդհանուր խորագրին տակ եւ «Մոգերուն այցր» ենթախորագրին տակ՝ «Հասկ»-ի հինգ յաջորդական թիւերուն մէջ լոյս տեսած յօդուածաշարք մը: Վերջինը՝ Օգոստոս-Մեպտեմբեր, թիւ 8-9, էջեր 722-730:

Հետաքրքրութիւնս գրաւականն է գնահատանքիս, որուն արժանի էր այս շատ լուրջ ու ձեռնհաս գրութիւնը: Շնորհաւորելի է հեղինակը՝ Վաղինակ Ծ. վրդ. Մելոյեանը: Սակայն ես ճամբայ չեմ ելած անոր բովանդակութեան քննարկումին համար, այդ կը ձգեմ աւելի ձեռնհաս անձերու խնամքին: Կ'ուզեմ քանի մը լեզուական նկատողութիւններ րնել՝ հիմնուելով վերջին թիւին վրայ միայն: Նշումներ, որոնք կը վերաբերին րնդհանրապէս հայերէն գրողներուն եւ խօսողներուն, որոնց թիւր, ափսոս, կը նուագի: Հարկ է պաշտպանել եւ լեզուն, եւ զայն գրողներն ու խօսողները:

1. Սուրբ գրային

Այս խորագրի ուղղագրութեան առնչութեամբ երկու անգամ գրեցի «Հասկ»-ի խմբագրութեան: Արեւմտահայերէնի պաշտպանութեան բեմ «Հասկ»էն կ'ակնկալուի յաւելեալ բծախնդրութիւն:

Հարցը հետեւեալն է. երբ երկու անջատ բառեր կը վերիմաստաւորուին մոր բառ մը կազմելու համար, ասոնք կը գրուին միացած՝ իբրեւ *մէկ բառ*. այսպէս՝ **Միջին Արեւելք---միջինարեւելեան, Մայիս մէկ---մայիսմէկեան, Կարմիր բանակ---կարմիրբանակային, ուրբաթ օր---ուրբաթօրեայ, Փոքր Ասիա---փոքրասիական**, որեւմն նաեւ՝ **Սուրբ գիրք---սուրբգրային, սուրբգրական** եւ այլն, բոլորն ալ հասարակ ածականներ են եւ չեն ալ գլխագրուիր: **Սուրբ գրային** ձեւը լեզուական անհեթեթութիւն է:

2. Պիտի չկրնային

Ճիշդ է, որ կ'ըսենք ու կը գրենք **կրնան, կրնային**, սակայն ապառնին

կ'ընենք **պիտի կարենար, պիտի կարենային**, ուրեմն ժխտականը՝ **պիտի չկարենար, պիտի չկարենային**:

3. Չորս---գորս---որ

Առաջին էջի 7-րդ, 9-րդ եւ 11-րդ տողերում մէջ են այս երեք յարաբերական դերանունները եւ երեքն ալ հայցական հոլով ուղիղ խնդիրի պաշտօն կը կատարեն: Լաւ է միշտ հետեւիլ պարզ ձեւին եւ կիրարկել միայն **որ**-ը, քանի **գոր** եւ **գորս** ձեւերը միշտ փորձանաւոր են եւ յետոյ՝ աշխարհաբար չեն: Հանգիստ մտօք կարելի է **գոր** եւ **գորս** հայցականները պատմութեան գիրկը նետել ու գոհանալ **որ**-ով՝ եզակի թէ յոգնակի:

Միսալ կիրարկուած է, օրինակի համար, **գոր** հայցականը հետեւեալին մէջ. «Բացատրութիւն մը կը գտնենք Լիոն Պապին մօտ, **գոր** կը մէջբերուի Մերաստացիին կողմէ» (10-րդ հատում): Պետք է ըլլայ՝ **Որ** կը մէջբերուի Մերաստացիին կողմէ:

Գովելի է հետեւեալ օրինակը, որ արդէն մեր առաջարկած ձեւը ունի. «Այն ճամբաները, **որ** տէրը բացած է մեր առջեւ» (էջ 729, 1-ին հատում):

4. Ո՛չ սիրելիներ:

Սիրելիներ գոյականը կոչական է, ուրեմն պետք է միշտ մեկուսացուի իր առջեւի ու ետեւի բառերէն ստորակետով կամ տեղին համեմատ վերջակետով. ուրեմն՝ **Ո՛չ, սիրելիներ:**

5. Նուիրատուութիւն---ընծայատուութիւն

Ասոնցմէ իւրաքանչիւրը կիրարկ-

ուած է երկու անգամ: Առաջինը ճիշդ կառոյց է՝ **նուիրատուութիւն**, թէն աչքի հանգստութեան համար կարելի է գրել **նուիրատութիւն**, այսինքն՝ **ուու>ու**, որ աւելի գեղեցիկ է, սակայն պարտադիր չէ: Միսալ է երկրորդը, քանի որ ասոր արմատն է **տուիչ**, որուն ետեւը **ու** չկայ եւ որուն ածանցաւոր ձեւը՝ **տուիչ+ութիւն**, կ'ըլլայ պարզապէս **տուչութիւն**՝ ի ձայնաւորի կորուստով: **Տուչութիւն** բառը կրնաք հաստատել «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի» աշխատութեան մէջ: Այնտեղ կը գտնէք **տուչութիւն** ձեւը եւս, որ ընտիր չէ, ռամիկին գոհացում տալու հնարք մըն է. բառիս դասական ձեւը **տուչութիւն** է, որ պետք է արտասանել, այո՛, **տուչութիւն**: Ուրեմն՝ **ընծայատուչութիւն**:

6. Սիրայօժար կերպով ընծայ տալու

Այս հատումին մէջ **կերպով** բառը աւելորդաբանութիւն մըն է, որ միայն կ'ապականէ մեր լեզուն: Փորձենք զայն կարդալ առանց այդ բառին եւ պիտի տեսնենք, որ հատումը անհամեմատ աւելի կուռ, կայտառ ու առինքնող է: Նոյնը կը գտնենք քիչ անդին **լուեկայն կերպով**-ին մէջ:

7. Չորս տեղ չէ որ Պօղոս առաքեալ...կը քաջալերէր:

Այս **գուր տեղ**-ը ռամիկին **պարապ տեղ** ըսածն է, սա ալ իր կարգին թրքերէնի **պոչ երինտա** դարձուածքն է: Ընտիր հայերէնը կը թելադրէ որ գրենք՝ «**Ի գուր** չէ, որ»:

8. Մերաստացին կը հաստատէ, թէ հին հայրերու խօսքին համաձայն, Մել-

քոնը ոսկի ընծայեց Տիրոջ:

Երբ գլխաւոր նախադասութեան բայը հաստատել է, երկրորդական նախադասութիւնը չենք կրնար **թէ** շաղկապով սկսիլ, քանի որ այս շաղկապը, ինչպէս անունը վրան է, **թէականութիւն, թէական** իրողութիւն կը յայտնէ, **շփոթի, կասկածի, անվստահութեան** շաղկապն է ան: Եւ զայն կը գործածենք մասնաւորաբար կասկած ու շփոթ արտայայտող բայերու հետ. օրինակ՝ **կը թուի թէ, կարծեմ թէ, կ'երեւի թէ, կ'ըսեն թէ...** եւ այլն: Հաստատ միտքեր արտայայտող բայերուն հետ կը գործածենք որ շաղկապը՝ **կը հաստատէ որ, գիտեմ որ, կը վկայեմ որ, համոզուած եմ որ** եւ այլն:

Նոյն սխալ կիրարկութիւնը 10-րդ հատուածին մէջ՝ «Լինն պապը **կը հաստատէ, թէ...**»:

9. Մատուցելով...մատուցանելով

7-րդ հատուածին մէջ կայ ասոնց առաջինը, քիչ անդին՝ երկրորդը: Առաջինը կ'ենթադրէ **մատուցել** կարճ ու կոկիկ աշխարհաբարեան սկզբնաձեւը, իսկ երկրորդը՝ գրաբարեան ժամանակավրէպ ու ծանծաղ **մատուցանել** սկզբնաձեւը: Պէտք է ջանալ խուսափիլ նման երկութիւններէ՝ միշտ ի նպաստ աշխարհաբարին: Գրաբարեան ձեւը յաճախադէպ է հայ եկեղեցական կրթութիւն ստացածներուն գրիչին տակ, որովհետեւ Աստուածաշունչը ունի մատուցանել հնացած ձեւը, որ պէտք է առաջին առիթով սրբագրուի:

Ահաւոր է մանաւանդ **մատուցանած**-ը, երբ ունինք աշխարհաբարեան

մատուցած-ը:

10. **Պատուելու** (էջ 728, հատուած 14)

Պատուել ներգործական բային կրաւորականը կ'ըլլայ **պատուուիլ**, որովհետեւ բայի մը կրաւորականը կը ստանանք անոր ել կամ իլ վերջաւորութիւնը վերածելով ուիլ-ի. օրինակ՝ **երգել---երգ-ուիլ, խօս-իլ---խօս-ուիլ**, ուրեմն՝ **պատու-ել---պատու-ուիլ**, սա իր կարգին կու տայ՝ **պատուուելու**: Աչքին գոհացում տալու համար, ինչպէս տեսանք վերը, կարելի է աւելի կոկիկ գրել՝ **պատուելու**:

Նոյն հետայն պէտք է գրել՝ **հաշիւ-հաշուել-հաշուիլ, հովիւ-հովուել-հովուիլ, կեղեւ-կեղուել-կեղուիլ, թօթուել-թօթուիլ** եւ այլն, որոնք բոլորն ալ ընդհանրապէս սխալ կը գրուին արեւմտահայ մամուլին մէջ, որովհետեւ մեր դասագիրքերուն մէջ այս տարրական կանոնը չէ աւանդուած:

11. Հերովդէս պաշար յայտարարեց նորածին Յիսուսի դէմ, եւ պարտուած դուրս եկաւ:

Երբ բարդ համադասական նախադասութեան մը երկու բաղադրիչներուն բայերը ունին նոյն ենթական, ապա այդ բաղադրիչները շաղկապող եւ-էն առաջ ստորակէտ չի դրուիր: Այսինքն՝ **յայտարարողը եւ պարտուողը** նոյն **Հերովդէս** ենթական է, ուրեմն **եւ** շաղկապէն առաջ ստորակէտ չի դրուիր:

12. Աստուածասպան

Աստուած բառը կը գլխագրենք, սակայն ասկէ յառաջացած ածանցաւոր

եւ բարդ բառերը չենք զլխագրեր, այսպէս՝ **աստուածաբան, աստուածաբանակ, աստուածագործ, աստուածագործութիւն, աստուածագուփ, աստուածադատ, աստուածադրոշմ, աստուածագան, աստուածագգեստ, աստուածագգի, աստուածային, աստուածասպան, աստուածութիւն** եւ այլն: Բացառութիւն կը կազմէ Աստուածամայրը, որովհետեւ սա սուրբ կոյս Մարիամին տրուած երկրորդ անուն մըն է: Մնացեալ բոլորը հասարակ ածականներ են:

13. Աստուած երագի մը մէջ հրահանգեց մոզերուն **չվերադառնալու** Հերովդէսի մօտ:

Հրահանգել բայը ներգործական է, ուստի կը պահանջէ հայցական հոլով ուղիղ խնդիր, այսինքն՝ **չվերադառնալ** եւ ոչ թէ **չվերադառնալու**. այս վերջինը տրական հոլով է:

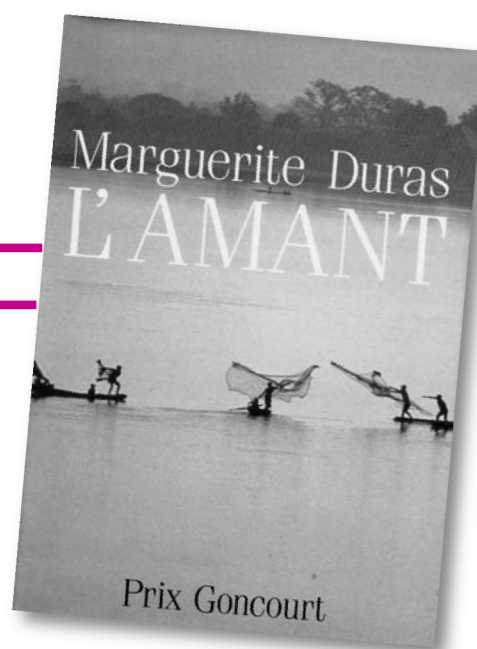
Կը վերջացնեն հետեւեալ խորհրդածութեամբ. գրուած է **Միսիթար Վրդ. Սեբաստացի**:

Աւելի քան 30 տարի առաջ բախտը ունեցած եմ Վենետիկ՝ Սուրբ Ղազար գտնուելու: Այստեղ ինծի ցոյց տուին Միսիթար արքայի մէկ ձեռագիրը կամ ձեռագիրին պատճենը, որուն տակ ստորագրուած էր **Միսիթար վարդապետ**՝ փոքրատառ վով: Զիս ընդունող վարդապետը բացատրեց, որ Միսիթար Սեբաստացի միշտ այդպէս ստորագրած է, մեծատառ **Վարդապետ** մակդիրը վերապահելով միայն Քրիստոսին: Արդեօք կաելի՞ է այս պարզութեան ջահակիրները դառնալ այսօր ալ եւ չզլխագրել հայ եկեղեցոյ սպասաւորներուն ու ծառաներուն կրած մակդիրները՝ սկսելով **Դպիրէն** ու **Սարկաւագէն**՝ հասնելու համար մինչեւ վերերը...:

armenag@gmail.com

Յ.Գ. Եթէ ունկնդրութեան ցանկութիւն ցուցաբերողի մտահոգ ընթերցողներէ եւ հայերէնի պաշտպանութեամբ հեղափոխութեան, կարելի է շարունակել զրոյցը:

— **ՄԱՐԿԵՐԻԹ ՏԻՐԱՍ**
— **(Marguerite Duras)**
(1914- 1996)

«ՄԻՐԵԿԱՆԸ» (L'AMANT) ՎԷՊԻ ՀԱՅԵՐԷՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ, ԸՍՏ ԱՌԱՐԿԱՅԱԿԱՆ ՉԱՓԱՆԻՇՆԵՐԻ

*"... pour que vous vous intéressiez à moi
il faut que je vous parle de vous..."*

Un barrage contre le Pacifique (Folio n°882)

*«...որպեսզի դուք հետաքրքրուիք ինձանով,
պէտք է, որ ես խօսեմ ձեր մասին»:*

Պատմէշ Խաղաղ Ովկիանոսի դէմ (Ֆոլիօ, թիւ 882)

Այս օրերին, երբ ամենուրեք նշում է գրող, թատերգակ, դիպաշարի հեղինակ եւ բեմադրիչ Մարկերիթ Տիրասի՝ (իսկական ազգանունը՝ Տոնատեօ - Donnadiou) 20-րդ դարի ֆրանսիացի ամենամեծ կին գրողի ծննդեան 100-ամեակը, բնականաբար մենք եւս չենք կարող անտարբեր մնալ նրա մեծար-

ման այս խանդավառ գործընթացին: Դեռեւս նրա 80-ամեակի առթիւ 1994թ., Երեւանում նորաստեղծ «Աեւմ» հրատարակչությունը միանգամից լոյս ընծայեց *Նոր վէպ* գրական հոսանքի ներկայացուցչի երեք ստեղծագործությունները՝ «Հանգիստ կեանք», «Հիրոսիմա, իմ սեր» եւ «Միրեկանը»:

Ֆրանսիական Մարկո թագուհին, ինչպես Դիւրասին անուանում էին Ֆրանսիայում, արդէն 1960թ. Քաննի շարժապատկերի փառատօնում «Moderato cantabile» գրքի հիման վրայ գրած համանուն ժապաւենը արժանացաւ համընդհանուր գնահատման, իսկ կնոջ լաւագոյն դերակատարման անուանակարգում Ժաննա Մորոն ստացաւ «Ոսկէ Արմատենի» մրցանակը: Այստեանդերձ, Տիւրասի ամենահռչակաւոր գործը, ինքնակենսագրական պատմութիւնն է՝ «Սիրեկանը»⁽¹⁾, որը կարելի է համարել Տիւրասի երկրորդ ծնունդը, որը լոյս է տեսնում 1984թ. եւ անմիջապէս ունենում աննախադէպ յաջողութիւն. 1,500,000 օրինակ վաճառում է մի քանի օրում, թարգմանում է 50-ից աւելի լեզուներով, նոյն՝ 1984թ. արժանանում *Կոնքուր* (Goncourt) մրցանակին, իսկ 1992թ. այդ վէպն ժապաւենի կը վերածուի համընդհանուր փառքի արժանացնելով նաեւ բենադրիշ Ժան-Ժաք Անոյին (Jean-Jacques Annaud):

Ականատես ենք պատմողի ներկայութեանը, առեւտրոյթ պատմական շարադրանքը երկրորդ հարթութեան վրայ է, իրականում այն առկայ է ամբողջականութեան մէջ, որն ունի աւելի քանաստեղծական, քան վիպական բնոյթ: Նա զննում է մեզ ցոյց է տալիս իր ստեղծած արարածներին՝ մէկը միւսի հետ ունեցած իրենց կապերի միջոցով: Ծայրայեղօրէն կրճատելով աւանդա-

կան վէպի «տեսարանները», Մարկըրիթ Տիւրասը՝ *Նոր վէպի*⁽²⁾ ներկայացուցիչներից մէկը, պահում է ուսումնասիրում է միայն երեւացող կապերը (ինչպէս ծովախեցգետինները ցանցում)⁽³⁾, որոնք ի յայտ են գալիս հանդիպման կամ որեւէ խօսակցութեան շնորհիւ՝ անընդմէջ թաքցնելով բառի, վարանման, լռութեան մի ձայներանգ, մի շարժումը՝ աւելի խորաթափանց կապերի մէջ: Այս հիմքը ամբողջովին փոխանցուած է հայերէն թարգմանութեան մէջ:

Հարկ ենք համարում մանրամասնել Նոր վէպի որոշ առանձնայատկութիւններ (չշփոթել Նորավէպի հետ, որը եւ ֆրանսերէնում, եւ հայերէնում Նովելն է):

Նոր վէպը ցանկանում է վերակենդանացնել վիպապաշտ սեռը, որը գալիս է վաղ ժամանակաշրջանից: *Նոր վէպի* հիմնական դրոյթներն են.

1. Վէպի գլխաւոր հերոսի մահը

Նոր վէպի ներկայացուցիչների գործերում չես հանդիպում անհատականացուած գործող անձի, նրանք հրաժարում են խորապէս վերլուծել անձի գիտակցութեան յօրինուածութիւնը: Յատուկ անունները սոսկ պարզ օժանդակութիւն են նրանց համար:

2. Դասական պատումի բացակայութիւնը

Նոր վէպի ներկայացուցիչները

(1) Duras Marguerite, L'Amant, Éditions de Minuit, Paris, 1984.

(2) Նոր Վէպ. գրական ուղղութիւն:

(3) Արտայայտութիւնը՝ Նաթալի Սարոթի (Nathalie Sarraute):

պատմությունը չեն կառուցում, որի դրուագները յաջորդում են միմեանց՝ ըստ որոշակի կապակցությամբ դասական պայմանականությունների: Որոշ առումով կարելի է ասել, որ *Նոր վիպասանների* ստեղծած խառնաշփոթությունը վերարտադրում է մեր կեանքում եղած անկարգությունը. նրանք հրաժարում են պատասխանել մարդու հարցերին, որը, պետք է ասել, երբեմն կորած է կեանքի հոսանքի մեջ, որտեղ նա միշտ չէ, որ ստանում է իր իսկ առաջադրած հարցերի պատասխանները:

3. Յանձնառու գրականության մեթոդը

Նոր վեպի ներկայացուցիչները ոչինչ չեն ցանկանում բացատրել, այստեղ նրանք հակադրում են պարտադրյալ (յանձնառու) գրողներին, ինչպես, օրինակ՝ Ալեն Ռոպ-Գրիլլեն (Alain Rob-Grillet) եւ Ժան-Փոլ Սարթրը (Jean-Paul Sartre):

4. Խզում աւանդական վեպի հետ

Նոր վեպի ներկայացուցիչները պայքարում են աւանդական վիպական պայմանականությունների դեմ:

Օրինակ, աւանդական ոճի գրողը կը նկարագրի մի հերոսի, որը ձեռքը դնում է մէկ այլ գործող անձի ուսին (Պօլուսը բարեկամաբար ձեռքը դրեց Պետրոսի ուսին): Իսկ Նոր վիպասանը կը նկարագրի ուսին դրուած ձեռքը, առանց բացատրելու շարժումը, ընթերցողը ինքը կը կարողանայ տեսնել այս կամ

այն շարժումը, տալ այս կամ այն բացատրություն: Այդ իմաստով Նոր վեպի հարստություններից եւ դասակարգումներից մէկն էլ այն է, որ խանգարի ընթերցողի կրատրական ընթերցանութեանը: Ընթերցողը ինքը պետք է բերի իր սեփական բացատրությունները. նա դառնում է գործօն ընթերցող, որը մասնակցում է ստեղծագործութեան գործընթացին. ընթերցողը ստեղծում է իր սեփական գիրքը:

Անդրադառնալով Մարկըրիթ Տիւրասի «Սիրեկանը» վեպին՝ նշենք, որ այն բարգմանելու համար պետք է նախօրօք ուսումնասիրել եւ հասկանալ հեղինակի ոճը՝ հաշուի առնելով Նոր վեպ գրական ուղղութեան առանձնաշատկությունները:

Կարելի է վեպի ոճական ամբողջականութեան փոխանցումը, չնայած ինքը՝ հեղինակը, գրում է. «Ես չեմ մտաւորում ոճի հարցերով. ասում եմ բառերն այնպէս, ինչպէս հասնում են ինձ: Այո, շարժում անում եմ այնպէս, ինչպէս դրանք յարձակւում են ինձ վրայ, ինչպէս կուրացնում են ինձ: Սկզբում բառերն են տեղադրում, այնպէս կար-

ծես նախադասութեան ծաւալը կախուած է բառերի դիրքից: Եւ դրա հետեւանքով նախադասութիւնը կապուած է բառերին, համաձայնում նրանց հետ, որքան կարող է: Ես չափազանց քիչ եմ մտաւորաբար բառերով, քանզի գրելաձեւը որ ես փնտռում էի երկար /Նոր Վէպ. Ա. Յ./, շատ երկար ժամանակ, արդէն գտել եմ: Այժմ վստահ եմ, որ առօրեայ գրելաձեւը, ես կ'ստեղծեմ գրեթէ մտացրիւ գրելաձեւը, որը վազում է, աւելի շատ շտապում է իրերը որսալու, քան դրանք ասելու համար: Տեսնո՞ւմ էք, ես խօսում եմ բառերի գազաքնակետերի մասին, գրուածք, որը վազում է գազաքնների վրայով, որպէսզի արագ հասնի, որպէսզի չկորչի: Քանզի գրելը տրամա է, իսկոյն մոռանում ես ամեն ինչ, իսկ դա երբեմն ահաւոր է»⁽⁴⁾:

Ֆրանսիական Հնդկաչինում անցկացրած իր մանկութեան եւ պատանեկութեան պատմութիւնը՝ «Սիրեկանը» ինքնակենսագրական այս վէպը, ինքնաւերլուծութիւն է: Պատմութեան առաջին մասում նշում են երկու հիմնական իրադարձութիւններ՝ Մեքսիկայի գետի անցումը Սայկոնի դպրոց գնալու համար եւ դեռատի աղջկայ ընտանեկան դժուարին յարաբերութիւնները մօր, նաեւ աւագ եղբօր հետ: Վէպի հիմնական կէտը խենթ սերն է տասնհինգամեայ ֆրանսուհու եւ տարիքով իրենից երկու անգամ աւելի մեծ, հարուստ չինացի տղամարդու միջեւ, որի հայրը արգելում է ամուսնանալ այդ աղջկայ հետ: Կինոնկարի բեմադրիչ Ժան-

Ժաք Անոն հիմնական շեշտը դնում է հենց դրա վրայ, որից եւ դժգոհ է մնում Մարկրիթ Տիրասը: «Սիրեկանը» մարդու ձեւաւորման պատմութիւնն է. հերոսուհին բազմաթիւ խոչընդոտներ պիտի յաղթահարի. արգելանքեր: Նա ընդդիմադիրներ ունի՝ իր ընտանիքը, չինացու հայրը, գաղութի հասարակութիւնը, որը չի ընդունում յարաբերութիւնները ասիացիների եւ եւրոպացիների միջեւ: Այս վէպն արտայայտում է իր ինքնութեան եւ իր կեանքը միայնակ դեկլավարելու առաջին փորձի անորոշութիւնները: Իր առաջին ֆիզիկական փորձի փոխակերպումը գրուածքի. սա Մարկրիթ Տիրասի ինքնիշխանութեան հաստատումն է: Ուրեմն խօսքը վերաբերում է ազատագրմանը:

Տիրասի հայերէն թարգմանուած գործերում՝ «Հանգիստ կեանք», «Հերոսիմա, իմ սեր», «Սիրեկանը» պահպանուած է հեղինակի ոճը: Յաճախ ներկայ ես լինում պատմիչի անյայտացման եւ առանձնայատուկ հնչերանգի ստեղծմանը, որը մօտ է բանաստեղծական լեզուին: Օրինակ, «Սիրեկանը» վէպում Տիրասը յաճախ է փոխում պատմողական ձեւերը: Երբեմն գործող անձինք չեն անուանում. աղջիկը եւ տղան (կամ մարդը), ասես պատմողը յայտնաբերում է մարդկանց եւ գործողութիւններ, որ ընթերցողն աւելին չգիտի, քան նրանք այս պատմութեան մասին: Այս թարգմանութեան մէջ բացակայում է յարակրկնական կամ աստիճային ենթակայականու-

(4) www.dialogus2.org/DUR/interview1.html Interview avec Marguerite Duras: Sincier Dumontais.

թիւնը, ինչպէս բնագրում: Թարգմանութեան մէջ, ինչպէս եւ բնագրում, չեն նշում առաջին եւ երկրորդ դէմքի անձնական դերանունները կամ ստացական որեւէ դերանուն, բացի, բնականաբար, տեղեկատուական խօսքերից, երկխօսութիւններից:

Բայական ժամանակները կրճատուելով հասնում են միայն ներկայ ժամանակին: Ինչպէս յայտնի է, թարգմանութեան ընթացքում քերականական փոխարինումները գործածում են նոյնքան յաճախ, որքան բառային փոխարինումները⁽⁵⁾: Այսպէս, ֆրանսերէնում պատմողական ներկայ ժամանակը գործածում է աւելի յաճախ, քան հայերէնում, այնպէս որ թարգմանութեան ընթացքում յաճախ այն անհրաժեշտ է լինում փոխարինել անցեալ ժամանակով:

Իսկ ինչպիսին է «Միքէկանը» վէպի թարգմանութիւնը: Մեր առաջարկած գրական թարգմանութեան առարկայական չափանիշներն այստեղ գրեթէ չեն գործում կամ ասենք՝ գործում են կրտսերական ձեւով. օրինակ՝

1. Բառապաշարի համապատասխանութեան՝ համարժեքութեան աստիճանը

Un jour, j'étais âgée déjà, dans le hall d'un lieu public...

Մի օր, երբ արդէն տարիքաւոր կիւն էի, հասարակական մի վայրի նախասրահում...

Վերոյիշեալ հատուածներում il, elle - նա՝ դերանունները հայերէնում սեռի կարգի բացակայութեան պատճառով թարգմանուած են գոյականներով. il – տղամարդը, elle - աղջիկը:

Չափազանց շատ է օգտագործուած օն դերանունը: Այդ պատճառով մի փոքր աւելի կանգ առնենք այս անորոշ դերանուան գործառոյթի վրայ:

Յայտնի է, որ օն դերանունը՝ համատեքստից կախուած, կարող է ունենալ տարբեր արժէքներ:

- Il me semble qu'on m'a parlé de cette poussée du temps qui vous frappe quelquefois alors qu'on traverse les âges les plus jeunes, les plus célébrés de la vie...

Կարծես, ինչ պատմել են այդ ժամանակահատուածի մասին, որն անպատեհօրէն հարուածում է քեզ, երբ անցնում ես կեանքիդ ամենատրիւսաւարդ, ամենափառապանծ տարիներով:

Տուեալ համատեքստում օն դերանունը հանդէս է եկել իր անորոշ գործածութեամբ, այն է՝ 3-րդ դէմք յոգնակի թիւ եւ ունի ընդհանրական իմաստ, քանի որ որոշակի (կոնկրետ) մատնանշուած չէ որեւէ անձ, որը յայտնի է խօսողին կամ խօսակցին:

Կամ

- On m'a souvent dit que c'était le soleil trop fort pendant toute l'enfance, Mais je ne l'ai pas cru, On m'a dit aussi que c'était la réflexion dans laquelle la misère plongeait les enfants...

Ինչ յաճախ են ասել, թէ մանկութիւնս անցել է բարկ արեւի տակ: Չեմ հաւատարացել: Ասել են նաեւ, թէ կարիքն է սրիպում երեխաներին մտածմունքի մէջ ընկնել:

Այս օրինակում եւս օն-ը հանդէս է եկել իր ընդհանրական իմաստով՝ թարգմանուել է ասել են՝ 3-րդ դէմք յոգ-

նակի թուով եւ մատ-
նանշում է անորոշ
մի անձի:

- Il me regarde...
J'ai déjà l'habitude
qu'on me regarde...
On regarde les
blanches aux colonies,
et les petites filles
blanches de douze ans
aussi.

*Նայում է ինչ: Ես
արդէն սովոր եմ, որ
ինչ նայեն: Գաղութի
սպիտակամորթնե-
րին միշտ նայում են,
նոյնիսկ տասներկ-
ուամեայ աղջիկներին:*

Կարճ, հակիրճ, մակդիրներից զուրկ
նախադասութիւնների թարգմանու-
թիւնն դժուարութիւն չի ներկայացնում,
միայն հարկ է պահպանել հեղինակի
ոճը.

De temps en temps on fait encore la
route, comme avant, la nuit on y va encore
tous les trois, on va y passer quelques
jours.

*Ժամանակ առ ժամանակ մենք դեռ
լինում ենք այնպէղ, ինչպէս առաջ,
երեքով. զնում ենք երեկոյեան եւ մնում
մի քանի օր:*

On est atteint d'étrangeté nous aussi et
la même lenteur que celle qui a gagné ma
mère nous a gagnés aussi. On a appris
rien, à regarder la forêt, à attendre, à
pleurer.

*Մենք եւս համակուած ենք օտարո-
ւորութեան զգացումով. եւ նոյն դան-
դաղություններ, որ պարտութեան էր*

«Միրեկանը» ժապաւէնի նկարահանման ընթացքին

*մատնել մօրս, յաղթում է նաեւ մեզ:
Մենք ոչինչ չենք սովորել՝ անտառին
նայելով, սպասելով եւ լացելով:*

Տուեալ օրինակում եւս այն դէպքն է,
երբ օտ-ը թարգմանում է որպէս մենք
եւ իր մէջ ներառում է նաեւ որոշակի
ընդհանրացում:

- Ce n'est pas qu'il faut arriver à
quelque chose, c'est qu'il faut sortir de là
où l'on est...

*Հարցն այն չէ, թէ կը հասնես որեւէ
քանի, այլ այն, որ պէտք է դուրս գալ
այստեղից:*

Տուեալ օրինակում հայերէն թարգ-
մանութեան մէջ օտ-ը ամբողջութեամբ
զեղչուած է, սակայն պահպանուած է
Տիւրասի ոճը:

*Կան փոքրիկ անճշդութիւններ՝
... il se jette à l'eau, որ նշանակում է՝
համարձակուել, վտանգի ենթարկուել,
այնինչ թարգմանութիւնն այսպէս է
հնչում՝ Իսկ մա...սար ուձոր է նետում:
Հետեւեալ օրինակում կայ բացթո-*

դում. չի թարգմանուած՝ un jour elle ne l'a plus mise շարոյթը:

Je porte une robe de soie naturelle, elle est usée, presque transparente... Avant, elle a été une robe de ma mère, un jour elle ne l'a plus mise parce qu'elle la trouvait trop claire, elle me l'a donnée...

Ռուսերէնի հետ համեմատութեան շնորհիւ կարելի է պարզել, որ համարժեքութեան սկզբունքը պատկանում է, քանզի եւ հայերէնում, եւ ռուսերէնում, գործում է համարժեքութեան ամենապարզ սկզբունքը՝ ձեւային համարժեքը:

Հագել եմ բնական մեյրաքսէ զգեստ, մաշուած է, գրեթէ քափանցիկ: Նախ եղել է մօրս շորը /բաց թողում/. Մի օր դրա գոյնը շատ բաց է թուացել մօրս: Ինչ էլ տուել:

1. Շարահիւսական շեղումներ

Նոր վիպասանների գործերում անիմաստ է փնտռել շարահիւսական շեղումներ այն պարզ պատճառով, որ նախադասութիւնները սեղմ են, կարճ, գրեթէ զուրկ աւանդական լրացումներից եւ մակդիրներից, փոխարէնը ունենալով շարահիւսական ազատ կառուցումը:

2. Յետադարձ թարգմանութիւն

Կարիքը նոյնպէս չի զգացում՝ Նոր վէպի առանձնայատուկ գրելաձեւի պատճառով: Թարգմանութեան ոճը պահպանուած է: Այդ իսկ պատճառով զուսպ է, ինչպէս բնօրինակը:

3. Ազատութեան չափը

Ազատութեան չափը չափազանցումը չէ, չկայ ոչ մի անելոյթաբանութիւն, թարգմանութիւնը լիովին պահպանել է գրուածքի ամբողջականութիւնը:

թիւնը:

4. Ստեղծարարութեան աստիճանը

Փորձագէտ-թարգմանիչները ստեղծարարութեան աստիճանը գնահատեցին բաւարար, քանզի ստեղծարար տարրերը թարգմանութեան մէջ ծանայում են միայն Տիրասի վէպի ոգին ընթերցողին փոխանցելուն:

5. Թարգմանութեան ոճը եւ երկրաւոր

Քանի որ թարգմանաբանութիւնն ասես հաշտեցնում է լեզուաբանական եւ գրականագիտական ուղղութիւնները, ուստի այս թարգմանութիւնը կարելի է համարել յաջողուած, քանի որ երկրաւորը նոյնպէս փոխանցուած է ճշգրտօրէն. ընթերցողը սկզբում իրեն զգում է Վիետնամում, յետոյ Փարիզում, յետոյ երկրորդ աշխարհամարտի մէջ եւ այսպէս՝ մինչեւ վերջ, անընդհատ ոճը յարմարեցնելով տուեալ երկրին:

Մարկըրիթ Տիրասը նկարագրում է ոչ միայն իր կենսագրութիւնը, այլեւ բացայայտում է իր կենսափիլիսոփայութիւնը:

Օրինակ, հետեւեալ օրինակում.

“Le corps mort de l'enfant, lui, ne se ressentait en rien de ces événement dont il était cause. L'immortalité qu'il avait abritée pendant vingt-sept ans de sa vie, il n'en connaissait pas le nom.

Personne ne voyait clair que moi, Et du moment que j'accédais à cette connaissance-là, si simple, à savoir que le corps de mon petit frère était le mien aussi, je devais mourir. Et je suis morte. [...].

«Երեխայի մեռած մարմինը ոչինչ չէր զգում այն իրադարձություններից, որոնց պատճառն ինքն էր: Նա չգիտեր անմահության անուանումը, որ պարսպարել էր իր կեանքի քսանեօթ տարիների ընթացքում:

Ոչ որ ինչանից ատելի յարակ չէր տեսնում: Եւ երբ եւ հասայ այդ պարզագոյն գիտակցութեանը, երբ հասկացայ, որ փոքր եղբորս մարմինը նաեւ իմն է, եւ պէտք է մեռնէի: Եւ եւ մեռայ: [...]

Il faudrait prévenir les gens de ces choses-là. Leur apprendre que l'immortalité est mortelle, qu'elle peut mourir, que c'est arrivé, que cela arrive encore... [...]

Մարդկանց հարկ է նախազգուշացնել այս բաների մասին: Նրանց պէտք է տեղեկացնել, որ անմահութիւնը մահկանացու է, որ այն կարող է մեռնել, ինչպէս արդէն պարսպեց եւ նորից պիտի պարսպի: [...]

Que l'immortalité ce n'est pas une question de plus ou moins de temps, que

ce n'est pas une question d'immortalité, que c'est une question d'autre chose qui reste ignoré. Que c'est aussi faux de dire qu'elle est sans commencement ni fin que de dire qu'elle commence et qu'elle finit avec la vie de l'esprit du moment que c'est de l'esprit qu'elle participe et de la poursuite du vent. Regardez les sables morts des déserts, les corps morts des enfants: l'immortalité ne passe pas par là, elle s'arrête et contourne."

Որ անմահութիւնը ատելի կամ պակաս ժամանակի հարց չէ, որ դա անմահութեան հարց չէ, որ դա ուրիշ հարց է, որին անտեղեկ եմք մենք: Սա նոյնքան կեղծ կը հնչի, եթէ ասեմք, որ անմահութիւնը չունի ոչ սկիզբ, ոչ վախճան, չնայածը սկսում եւ աւարտում է հոգու գոյութեան հետ, չնայած անմահութիւնը գոյգէ կապուած է հոգու հետ, քանո՞ւ որոնման հեն: Նայեցէք անապատների մեռեալ առազների, անմահութիւնը չի անցնում դրանց վրայով, նա կանգ է առնում, ապա շրջանցում է:

Մարեմագրութիւն

1. Marguerite Duras, *L'Amant*, Editions de Minuit, Paris, 1984.

2. Տիրաս, Մարկրիթ, «Միտեկանը», «ԱԷՄ» հրատարակչութիւն, Երեւան, 1995:

3. Յակոբեան Ա., Թարգմանութեան տեսութեան հիմունքներ, «ԱԷՄ» հրատարակչութիւն, Երեւան, 2006 :

4. G. Marcow-Totévy, Marguerite Duras, *Dictionnaire de littérature contemporaine*, Paris, Editions universitaires, 1959, p. 301.

5. Jean-Luc Seylaz, *les Romans de Marguerite Duras*, Paris, 'Archives des Lettres Modernes, 1963, pp. 30-31.

6. www.diaiogus2.org/DUR/interview1.html Interview avec Marguerite Duras: Sinclair Dumontais: Madame Duras, il y a chez vous une profonde passion pour l'écriture.

ՆԱՏԻՆ ԿՈՐՏԻՍԷՐ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԵԾԵՐԷՆ

Նատին Կորտիմեր, Հարավային Աֆրիկեի զարտություններու եւ պայքարներու բովէն անցած կին մեծ գրողը մահացաւ 13 Յուլիս 2014-ին, Եռհանգստի տանը: Ծնած է 20 Նոյեմբեր 1923-ին, Թրանսվալի հանքային փոքրիկ քաղաքի մը քաղքենի ընտանիքի յարկին տակ, հայրը՝ լիթուանացի, մայրը՝ անգլիացի: Հեղինակ է շուրջ տասնհինգ վեպերու եւ բազմաթիւ պատմութեան: Ստացած է մրցանակներ, նաեւ գրականութեան Նոպելեան մրցանակը:

Յանձնառու, պայքարած է խտրականութեան դէմ, մաս կազմած է Աֆրիկեան Ազգային Զոնկրեսին (ANC),

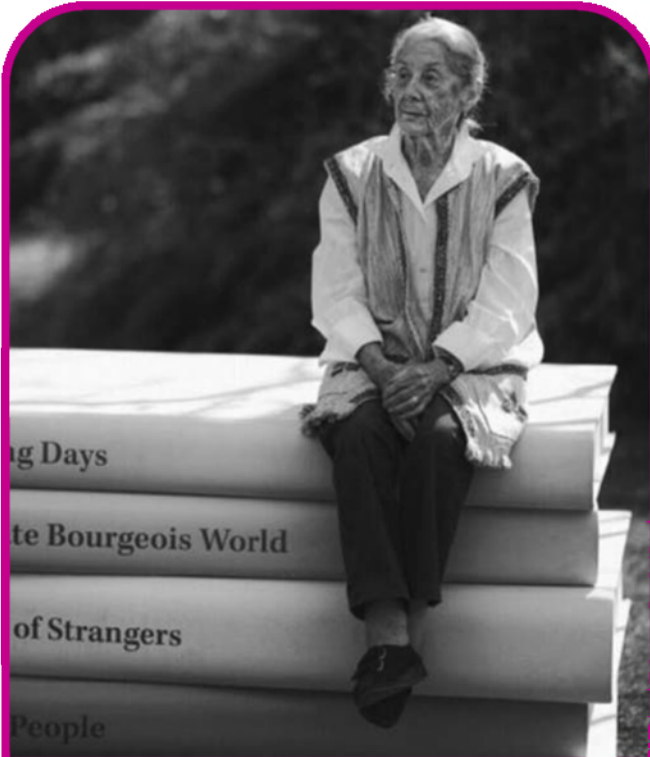
եղած է Նելսոն Մանտելայի կողքին, ընդդէմ իր պատկանած մորթի գոյնի դասակարգին: Իր մահուան առիթով, զուակները իրենց հրապարակած հաղորդագրութեան մէջ կը նշեն, որ ան Նոպելեան մրցանակի ստացումէն աւելի հպարտ էր Աֆրիկեան Ազգային Զոնկրեսի անդամներու որպէս դաւանանք ամբաստանութեամբ դատին, անոնց ի նպաստ իր վկայութեան համար:

Իր մահուան առիթով, փոխան իր շնորհները նշող խօսքերով գոհանալու, խորհրդածենք իրեն հետ՝ իր մտածումներէն մեկնելով: Գրողը կամ իմաստա-

սերը գնահատելու, անոր անմահութիւնը գովերգելու լաւագոյն եղանակը անոր մտածումներով թափանցուիլն է: Մեծ գուպարներու 20-րդ դարը աւարտած է: Բայց համայն մարդկութիւնը յուզող խնդիրները չեն լուծուած: Ձոյգ աշխարհամարտերը սոսկ յիշողութիւն չեն, անոնց պատճառները եւ հետեւանքները մաս կը կազմեն մեր ներկային: Նատին Կորտիմէր մեզ զգուշացուցած է, բայց աւելի եասսէր, շահամոլ եւ իրաւագրկող կը դառնան մարդիկ: Իրեն համար ըսել *նոր դար* սնամէջ խօսք է, եթէ մարդկութիւնը հոգեպէս նոր չդառնայ, նոր բարիի լոյսով: Պատերազմները եղած էին չարին դէմ, յաւելեալ արդարութիւն բերելու համար: Այդպէս ալ չէ եղած:

Այս կացութեան սուր զգացողութիւնը ունեցած է Նատին Կորտիմէր: Իր գրականութիւնը մեր տարբերութիւնները պատմելի վերածելու դէմ պայքար է: Խտրականութեան տասնամեակներու ընթացքին գործուած անարդարութիւնները, բանտարկութիւնները, թշուառութիւնը, մահերը չեն յուսահատեցուցած զինք, ընդհակառակն, լայն բացած են իր միտքը դէպի համամարդկայինը, որուն հանդէպ ժամանակակից ընկերութիւնները հետզհետէ աւելի խուլ կը դառնան:

Նատին Կորտիմէր ըսած է. «Նոր դարը երբեք նոր պիտի չըլլայ, եթէ մենք գոհանանք բարեսիրութիւն ընելով, այս ամբողջը, որ կը խաղաղեցնէ խիղճը, խելօք եղանակով իր տեղը կը պահէ նոյն հին համա-

- **Չկայ աւելի մեծ բարոյական հեղինակութիւն, ինչպէս զոհողութիւնը:**

- **Իրականութիւնը միշտ ալ գեղեցիկ չէ, սակայն անոր ծարաւը՝ այո՛:**

- **Քրաքննութիւնը երբեք չէ աւարտած անոնց համար, որոնք զայն փորձած են: Անիկա դրոշմ մըն է երեւակայութեան վրայ, որ իր ազդեցութիւնը կ'ունենայ այն անձին վրայ, որ չարչարուած է անկէ, յաւիտեան:**

- **Քրուած բառերը փակաւին ունին հրաշագործ զօրութիւնը մարդու բնութենէն դուրս հանելու լաւագոյնն ու յոռեգոյնը:**

- **Անապատը վայր մըն է, առանց ակնկալութեան:**

կարգը՝ ապահով՝ ունենորներու եւ գրկուածներու»։ Արդարութեան որոնումը՝ առանց խուսանաւելու, քանի որ ան չի շերտուիր։ Այս ըմբռնումով պէտք է մօտենալ «բարեսիրութեան», ինչ ալ ըլլայ անոր տարողութիւնը, մուրացիկի մը ափին մէջ դրուած մանրադրամ ըլլայ թէ մեծ գումարներու յատկացում։ Ան կը ծառայէ համակարգի տեսականացման։

Եթէ այս տեսանկիւնէն դիտենք ցաւեր ամոքելու ծառայող բարեսիրութիւնը, կը հասկնանք, որ համակարգը կը յառաջացնէ ոչ միայն անհաւասարութիւն, այլ մանաւանդ գրկուածներու բանակ։ Կը բաւէ յիշել, որ աշխարհի բնակչութեան մէկ երրորդը կուշտ չէ, եւ ամէն օր ծարաւի իբրեւ հետեւանք հազարաւորներ կը մեռնին։ Երեւակայեցէք, որ այսօր աշխարհին մէջ հինգ տարեկանէն վար 125 միլիոն մանուկներ կ'ապրին ըմպելի ջուրէ գրկուած տուներու մէջ (բազմապատկեցէք ընտանիքի անդամներու թիւով, օրինակ չորսով, թէեւ թերաճ շրջաններու մէջ այդ չորսը վեց կամ ութ կրնայ ըլլալ), հետեւանք մանուկներու մահացութիւնն է։ Հարաւային Աֆրիկէի սպիտակամորթ կիներ կը խոստովանի, որ գրեւոր ընթացքին է, որ աստիճանաբար խորացած է իր մէջ խտրականութեան գիտակցութիւնը, ինչ որ կը բացատրէ իր յանձնառութիւնը, թափանցելով մակերեսէն անդին եղածին։

Հետեւողական ընթերցող եղած է հանրային գրադարանի մէջ, մանուկ, մայրը զինք արձանագրած էր հոն։ Մեծերու գիրքերու մտերմութեամբ հասկըցած է զլիսագրուած պատմութիւնը, անոր դրոշմը գրական ստեղծագործու-

թեան խորքին վրայ։ Չեխով, Պալգաք, Փրուստը, Ռիլքէ, Վիրճինիա Վուլֆ։ Աւելի ո՞ւշ պիտի թափանցուի Ժան-Փոլ Սարթրով եւ Ալպէր Գամիւով, գրականութեան եւ գոյութեան սերտ կապը հաստատելով իր տեսիլքին մէջ։ Ան հասկցած է ընկերութեան վերքերը, եւ ըստ այնմ գործած։ Արդարութիւնը հետապնդել արդար կիրք է, գերիվեր զգացական-սիրային-սեռական կիրքէ։ Իր ուղին կը գտնէ, երբ լուսարձակի տակ կ'առնէ սպիտակամորթներու եւ սեւամորթներու յարաբերութեան անհեթեթութիւնը եւ նոյնքան անհեթեթ օրէնքները, ծանօթ՝ խտրականութեամբ (apartheid)։ Խտրական եւ բիրտ օրէնքներով կառավարուող երկրի մը մէջ այս կիներ անդամ էր խտրականութեան դէմ պայքարող Աֆրիկեան Ազգային Քոնկրեսին, որ ի վերջոյ յաղթեց, եւ շնորհիւ անոր դեկավարին՝ Նելսոն Մանտելային, փոխանցումը եղաւ հեզասահ եւ առանց արիւնահեղութեան։

Մարդիկ նոյնիսկ երբ մեր անմիջական ծիրին մէջ չեն, եւ անոնց կեանքը եւ գործը մեզի չեն առնչուիր, խօսքով եւ գործով օրինակելի կ'ըլլան, ուղեցոյց։ Իրեն հետ կրկնենք. «Նոր դարը երբեք մեր պիտի չըլլայ, եթէ մենք գոհամանք բարեսիրութիւն ընելով, այս ամբողջը, որ կը խաղաղեցնէ խիղճը, խելօք եղանակով իր տեղը կը պահէ նոյն հին համակարգը՝ ապահով՝ ունենորներու եւ գրկուածներու»։ Ասիկա կրկնելը մեզ մասնակից կը դարձնէ մեծերու ապրումներուն, մեր աչքերը կը բանայ մեր անմիջական ներկային վրայ եւ թերեւս ճամբայ կը հարթէ մեր մեղաւոր կրաւորականութիւնը եւ անտարբերութիւնը յաղթելու։

Յ. ՊԱԼԵԱՆ

ԿԱԼԵՆՑԻ ՏՈՒՆ-ԹԱՆԳԱՐԱՆԻՆ ՄԷՉ՝ ԺԱՄԱՆԱԿԻ ԵՏ-ԱՌԱՋ

ՏՈՒՆ-ԹԱՆԳԱՐԱՆ

Կալենց իր արտասրանցիկ մէջ, Երեւան

Երեւանի ամառնային շոգը կը մոռցնէ օրերու եւ ժամերու հաշիւը: Չեմ յիշեր, թէ Օգոստոսի ո՞ր օրն էր, համացանցէն գտանք Կալենցի տուն-թանգարանի հասցէն եւ հեռաձայնեցինք: Այդ օր կարելի էր այցելել ժամը 10:30-էն ետք: Հրաշեայ Քոչար պողոտայի մեր բնակարանէն դուրս եկանք: Ըստ քարտէսին, պիտի երթայինք **Քարեկամութիւն** գետնուղիի կայանը, ապա գտնէինք **Կալենց** փողոցը: Խորհելով, որ հեռու չէր, քալեցինք: Եւ անմիջապէս չհա-

Կալենց իր որդիին՝ Սարգիսին հետ

2014, ԾԳ ՏԱՐԻ, ԹԻՎ 4

սանք:

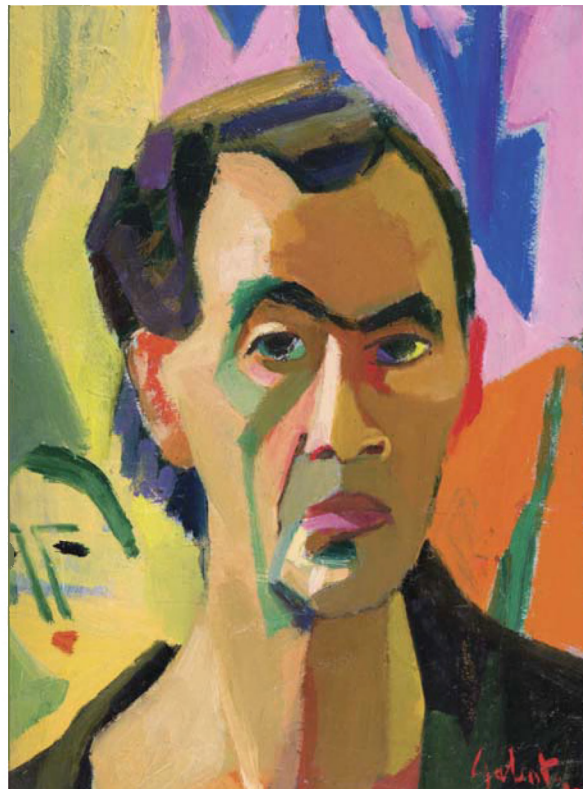
Անցանք փողոցէ մը, որուն երկայնքին փռուած էր շուկայ մը: Տարբեր զգայնութիւն մը: Պտղավաճառը՝ տեսակաւոր խաղող, տարբեր ծաւալի դեղձ եւ սալոր շարած էր, բանջարավաճառները, մսավաճառը, փռապանը հայերէն կը խօսէին, մեզի համար տարբեր հնչեղութեամբ, բայց հարազատ բառերով: Երկու շէնքի միջեւ եղած նեղանցքէ մը դուրս եկանք: **Կալենց** փողոցն էր, ուր եղած էր Կալենց, գրուած էր՝ Թանգարան: Չախին յայտնուեցաւ Լիբանանի դեսպանատունը: Ան հոն եկած էր Լիբանանէն ներգաղթած Կալենցի համար... Քիչ ետք Կալենցի տուն-թանգարանի երկաթեայ դարպասին առջեւն էինք:

Միակ այցելուները կինս եւ ես էինք: Հոս զբօսաշրջիկներու Հիւսիսային պողոտան չէր: Նման երեւոյթ չի զարմացներ:

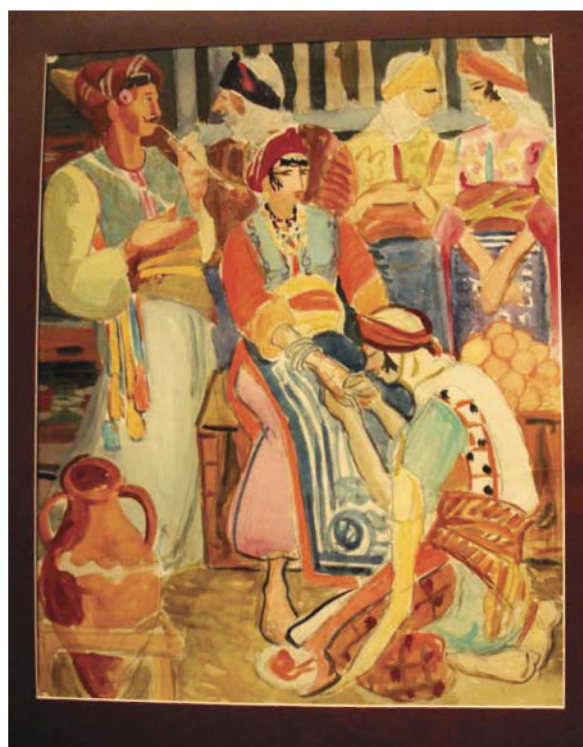
Մեզ ընդունեցաւ նկարիչ Սարօ Կալենցի տիկինը՝ Լարիսան:

Երկրորդ յարկ: Երրորդ յարկ: Նկարներ: Եթէ երոպական թանգարանի մը մէջ դրուած ըլլային Կալենցի իւղաներկ կտաւները, արուեստասէրը անմիջապէս զանոնք պիտի դասէր ընդունուած նկարչական այս կամ այն դպրոցին մէջ, պիտի ըսէր տպաւորապաշտ (impressionniste) կամ «քիւպիստ» (cubiste- խորանարդապաշտ), տեսնելով գիծերու եւ դեմքերու ներաշխարհի դրսեւորող ձեւափոխութիւնները: Հոս կային Կալենցի պահուած գործերը:

Անոր գեղանկարներէն կան մաւէ Հայաստանի պատկերասրահին, անհատական հաւաքածոներու մէջ, Սէնթ Փեթերսպուրկ, Մոսկուա, Թիֆլիս, Նիւ

Կալենց՝ ինքնանկար

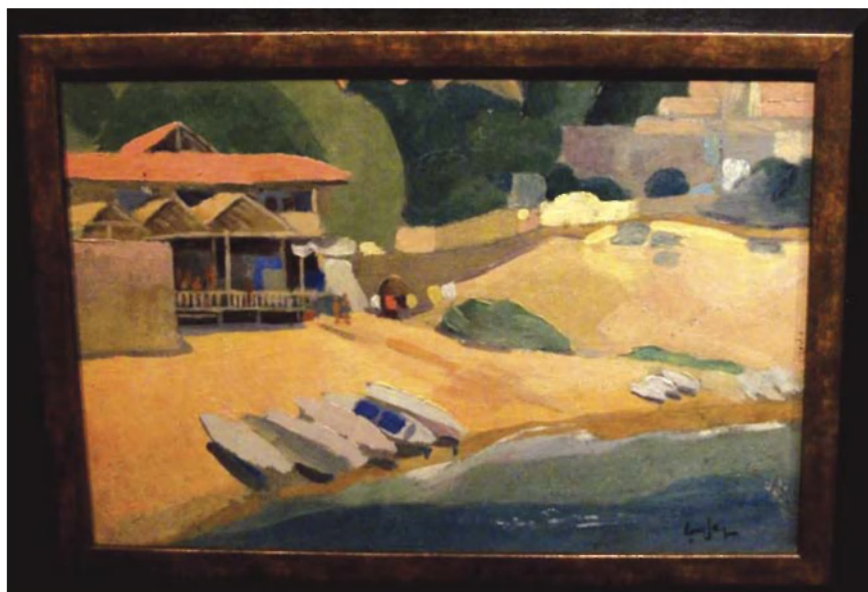

Հարսանիք, 1938

Երբ, Փարիզ, Վիեննա, Պեյրոս, Հալեպ, Զեմպրին, Սան Ֆրանսիսկո, Լոս Անճելես եւ այլն:

Անակնկալ էր նոյն քանգարանին մէջ հանդիպիլ նաեւ Արմինէի (Կալենց) նկարներուն, զգայուն եւ տարբեր մթնոլորտ մը փոխանցող, որ սորվածի միագիծ եւ կրկնող արտայայտութիւն չէր:

Կալենցի կենսագրութիւնը, ինչպէս սովորութիւն է ըսել ամբողջ սերունդի մը համար, հայու պատմութիւն է: Ան ծնած է Կիրին քաղաքը, 27 Մարտ 1910-ին: Հոն կը դրսեւորուի գոյներուն տիրապետելու իր շնորհը: Հայրը՝ Տիրատուր, բուրդ ներկելու եւ գորգի գործ ըրած է: Այդ գոյներու ալիմիին տպաւորութիւնները հաւանօրէն դրոշմած են իր մանկական վաղ երեւակայութեան աշխարհը եւ մնացած իր յիշողութեան ծալքերուն մէջ: Մարտ Կալենց կ'ըսէ, թէ իր հայրը այդ կը պատմէր: 1915-ին թուրքերը տարած են

Պեյրոս ծովափ, 1925

Կալենցի հայրը, եւ ան չէ վերադարձած: Ըլլալ արմատախիլ եւ որբ: Ընտանիքի մնացեալ անդամները՝ մայր եւ երեք զաւակ, տաժանագին ճամբորդու-

Աշունը քուսարանական այգում

թենե մը ետք կը յաջողին հասնիլ Հալէպ, ուր քանի մը օր ետք կը մեռնի սովի եւ յոգնութեան իբրեւ հետեւանք հիւծած մայրը: Կալենց եւ իր եղբայրները կը պատսպարուին որբանոցի մը մէջ, որուն տխուր կեանքը չի խամրեցներ իր բնատուր շնորհը: Մանկութեան օրերէն ի յայտ կը բերէ գեղանկարիչի արտակարգ կարողութիւն, զոր կը զարգացընէ որբանոցի պատասախանատու քոյրերէն մէկուն քաջալերանքով: Յաճախ փախուստ կու տայ որբանոցէն, Հալէպի արեւելեան բազմերանգ շուկաները կը թափառի եւ կը նկարէ: Տասներկու տարեկանին դուրս կու գայ որբանոցէն եւ, որպէս սկսնակ, վիմագրութեան (lithographie) աշխատանոցի մը մէջ գործ կը գտնէ: Հետագային, Հալէպի մէջ, նկարչական իր առաջին դասերը կը ստանայ Օննիկ Աւետիսեանէն (ծնած 1898-ին, Թուրքիա, մեռած 1974-ին, Գահիրէ, նկարիչ, արուեստաբան, մանկավարժ): Կալենց իր եղբայրներուն հետ կը փոխադրուի Թրիփոլի, Լիբանան, ուր կը հիմնեն լուսանկարչատուն մը: Ինք կը նկարէր լուսանկարչատան խորքի տեսարանները: 1929-1933, Պէյրութի Գեղարուեստից վարժարանին մէջ կ'աշակերտէ ֆրանսացի տպատրապաշտ նկարիչ Քլոտ Միշլէի: 1939-ին կ'արժանանայ Նիւ Եորքի Միջազգային ցուցահանդէսի շքանշանին, իսկ հոն ներկայացուած իր որմնաքանդակներուն համար՝ Լիբա-

Կալենց՝ երիտասարդ

նանի կառավարութեան պատուոյ մրցանակին: 1938-ին կը սկսի իրեն աշակերտել Արմինէ Պարոնեանը, որուն հետ կ'ամուսնանայ 1943-ին, եւ որ հետագային կը դառնայ կարեւոր գեղանկարիչ, եւ պէտք է ըսել, հակառակ Կալենցի դժուար մարդ մը ըլլալուն, կը մնայ անոր պահապան հրեշտակը եւ վաստակին ու յիշատակին նուիրեալ աւանդապահը:

Կալենց եւ Արմինէ 1946-ին կը ներգաղթեն Հայաստան: Կալենց կը մասնակցի ցուցահանդէսներու: 1947-էն սկսեալ անդամ է Հայաստանի նկարիչներու միութեան: Երեսն եւ Մոսկուա

Նապիր մորթ, 1967

կ'ունենայ ցուցահանդեսներ: 1967-ին իրեն կը տրուի Հայաստանի Հանրապետության պետական մրցանակը:

Կալենցի կեանքն ու աշխարհի ճանաչումը համար լաւագոյն աղբիւրը Արմինէ Կալենցի «Ներքի ինձ, Յարութիւն» անունով գիրքն է: Տաղանդաւոր նկարիչ մըն է Կալենց, որ կը պեղէ իր ներաշխարհի եւ աշխարհի, կանգ չառնող եւ վերանորոգուող ստեղծագործութեան հոսանքին մէջ մնալու համար: Միշտ ստեղծագործած է: Յատկանշական են իր դիմանկարները, որոնք սոսկ պատկեր չեն, կը խօսին տիպարի հոգեկան աշխարհի մասին, որ անմիջականօրէն

տեսանելի չէ, կամ ենթական ինք ցոյց չի տար: Անոնք կարծէք ներկայ են եւ կ'ապրին նաեւ այսօր, եւ ըսելիք ունին:

Հետաքրքրական է այն, ինչպէս մեծ վարպետներու պարագային, որ գոյները ինքնանպատակ չեն, զարդ չեն, բխում են: Կրնաք նկարները դիտելով բանաստեղծութիւն գրել իր տան բակի ծալուող աթոռին եւ անոր շուրջ գտնուող լուռ պատմութեան մասին: Իր գաղտնի պարտէզը մտնելու հրաւեր: Անհուն սէր կայ բնութեան եւ երկրի հանդէպ, կարօտ եւ խաղաղութեան երագ, օրինակ՝ «Աշունը Չանգուի ձորում» կամ «Աշունը Հրազդանի ափին» գեղանկարներուն մէջ:

Երկրորդ այցելութիւն Կալենցի տուն-թանգարան: Այս անգամ ժամադրուած ենք գեղանկարիչ Սարօ Կալենցի հետ, դասախօս պետական

գեղարուեստի ակադեմեայի: Ինք ինչպէ՞ս եկած էր նկարչութեան, միաժամանակ իր վկայութիւնը հօր մասին այլապէս հետաքրքրական կրնար ըլլալ:

- Հայրիկս գեղեցիկ տղամարդ էր: Նայուածքս չէի կրնար հեռացնել հայրիկէս, երբ ան կը նկարէր: Երբ կը նկարէր, կը խօսէր, կը խորհէր, բնորոշները կը վազէին դէպի հայրիկս եւ զինք կը համբուրէին: Գիտէք, ես ըմբշամարտի ախոյեան էի, բայց երբ կը տեսնէի բնորոշները, որոնք կը համբուրէին հայրիկս, կը նախանձէի, այդ համբոյրին համար կ'ուզէի նկարիչ դառնալ: Մայրս

արուեստագետ եւ գիտակ կին էր, կրօնի, արուեստի, գրականութեան մասին կարծիք ունէր, տարբեր լեզուներ գիտէր եւ կր կարդար, կր կարդար նաեւ հայրիկիս: Իսկ հայրիկս մեզի կ'ըսէր, որ մայրս իր լաւագոյն աշակերտն էր: Հայրս արուեստի բոլոր հարցերուն գիտէր պատասխանել, բոլոր ժամանակներու արուեստագէտներու մասին ըսելիք ունէր: Անրնդիատ կր հետաքրքրուէր եւ կր սորվէր, կր պատմէր, թէ ի՞նչ բան է նկարչութիւնը: Կ'ըսէր, որ ամէն բան գեղեցիկ է, բնութիւնը գեղեցիկ է, կարիք չկայ գեղեցիկը տեսնելու դիրք փնտռել, անկիւն փնտռել՝ աւելցնելով, որ նկարչութիւնը պատճենահանում չէ, քանի որ բնութիւնը ինք տեսաբար շարժման մէջ է:

Խօսելով ինքն իր մասին, Սարո Կալենց կր պատմէ.

- Կր նկարեմ, երկար գծագրութիւններ կ'ընեմ: Ինչ կր վերաբերի հայրիկիս եւ մօրս, կրնամ ըսել, որ իմ մէջ երկու մարդ կայ. Արմինէ եւ Կալենց, նկարչութիւնս կեանքս է:

Սարո Կալենցի նկարները ինքնատիպ են, անոնց մէջ տպաւորելու ցանկութիւն չկայ, բայց կան խորացում, մտածում, ինքնուրոյնութիւն, ուրիշ տեղ երթալու հրաւեր: Կր խօսի իր ասպարէզին մասին.

- Հայաստանի մէջ չեմ ցուցադրեր գործերս, ցուցահանդէսներ կր կազմակերպեմ երկրէն դուրս, ես չեմ նկարեր

Սարո Կալենց՝ Արմինէին գոյնէրով

վաճառքի համար: Ես *տիզայնըր* եմ եւ այդպէս կր շահիմ կեանքս: Իսկ նկարներս ես գիտեմ, թէ ինչպէս կր գնահատեն դուրսը, եւ ինչպէս ես կր գնահատեմ: Իսկ հոս ինչպէ՞ս ցուցահանդէս

Արմինէ՝ իր զաւակներուն հետ

կազմակերպել եւ սուղ վաճառել, երբ ժողովուրդը սոված է:

Սարո Կալենց արուեստի եւ արուեստագէտներու մասին կարծիքներ ունի, կր մերժէ գնահատումներ ընել, մանա-

ւանդ՝ բացասական, քննադատական: Իր դատումները կրնան օրինակ ծառայել արուեստասերներուն, երբ կ'ըսէ, թէ արուեստը վերանորոգ ստեղծագործութիւն է, կան լաւ նկարիչներ, որոնք կը մնան նոյն հորիզոնական գիծին վրայ, չեն ժայթքեր գիծէն դուրս:

Ի հարկէ, իր հիացումը կ'երթայ իր հօր, որ նոյն անձը բազմիցս բնորդ ունենալով հանդերձ, ինքզինք չէ կրկնած: Կը խօսի նաեւ Արմինէին մասին, որ չէ ներկայացած Կալենց անունով, գնահատուած է, ունեցած է բազմաթիւ ցուցահանդէսներ Հայաստանի մէջ թէ դուրսը, մասնաւորաբար Միացեալ Նահանգներ, Պէյրութ: Կ'ըսէ, թէ Արմինէի ստեղծագործութեան մէջ փիլիսոփայութիւն կայ, եւ այդ կ'արտայայտուի գոյներու ինքնատուութեամբ եւ, ըստ խորհրդանշաններու:

Սարօ Կալենց պատմեց դրուագներ: Մեծ գիտնական Արտեմ Ալիխանեանը եղած է Կալենցի հիացող եւ ունեցած է Կալենցէն բազմաթիւ գործեր:

Կ'իմանանք, որ Հայաստանի պատկերասրահին մէջ մնալուն տեղ չէ յատկացուած Կալենցի, եւ որ երբեմն կը ցուցադրուին անոր գործերը, երբեմն կը հանուին: Երբ Կալենցի գործերը կը ցուցադրուին ուրիշներու հետ, վերջինները նուազ ուշագրաւ կը դառնան: Վերջապէս Սարօ Կալենց կ'ըսէ նաեւ, որ՝ ըլլալով տարբեր բնորոնուած չափանիշներէն, հակառակ դժուարութիւններուն, Հայաստանի մէջ ազատ արուեստը սկսաւ Կալենցով:

Երեխայ ունենալու երեք հանգրուանները

Խաղաղ կեանք եւ բնութիւն, Սարօ Կալենց

Ձրոյցը շարունակուեցաւ, տողանցեցին նկարիչներ եւ քանդակագործներ՝ Սարեան, Քոչար, արուեստագէտներ, որոնց մեծ մասը անցած է Կալենցի տունէն եւ արուեստանոցէն՝ Մինաս, Արտո Չաքմաքճեան, Գոհար Գապարեան, Տիգրան Լեւոնեան եւ ուրիշներ: Կը պատմէ Կալենցի եւ Արմինէի սիրոյ մասին, նաեւ Կալենցի ազատ կենցաղին: Եւ Արմինէն, հակառակ իր կրած վիրատրանքներուն, ներած է անոր՝ ի տես հանճարեղ նկարիչի ստեղծագործութիւններուն:

Այս փոքրիկ տուն-թանգարանը շատ անշուք է մեծ նկարիչին համար: Կը պահուի Կալենց ընտանիքին միջոցներով: Սարո Կալենցի եղբայրը՝ Արմէն, որ Միացեալ Նահանգներ կը բնակի, իր հօր նկարները չէ տարած: Եթէ վաճառուէին այս գեղանկարները, կը ստացուէր մեծ հարստութիւն: Հոս կը պահուի Կալենց մեծ նկարիչին եւ Արմինէի արուեստի ժառանգութիւնը:

Պետութիւն, ֆոնտեր եւ բարերարներ ընելիք չունի՞ն այս թանգարանի զարգացման, Կալենցի ու Արմինէի գործերու արդիական միջոցներով պաշտպանութեան եւ ծանօթացման համար: Հաշատան այցելող հայ եւ օտար զբօսաշրջիկները կ'իմանա՞ն, որ ցեղասպանութենէն ճողոպրած, որբանոց տեսած, խորհրդային օրերուն հայրենադարձ Յարութիւն Կալենց ապրիլ ուզող ժողովուրդի մը արժանաւոր զաւակն է, որ խորհրդային եւ արեւմտեան աշխարհին առջեւ վկայած է, որ հայը

Կալենց՝ Գոհար Գապարեան

ծունկի չէր եկած, քանի որ գիտէր ծնունդ տալ հանճարներու:

Փարիզ եւ Նիւ Եորք տեսած են տուն-թանգարաններ: Կ'արժէ անոնց այցի երթալ եւ բաղդատուիլ, ասպետի եւ իշխանի շքանշաններ ստանալէ առաջ:

Երեք օր ետք, մեծ խորհրդաժողով մը պիտի գումարուի 1000 տիտղոսաւոր պատգամաւորներով, ցեղասպանութեան օրակարգով: Երեւելիներ այցի պիտի երթա՞ն 1910-ին ծնած եւ ցեղասպանութեան որբ հայ մեծ նկարիչին, որ ոգի ապրեցուցած է...

16 Սեպտեմբեր 2014
Երեւան

«ՅՈՒՆԱՍՏԵԱՆ» Ազգային Լեւոն եւ
Սոֆիա Յակոբեան քոլեճի
1964-2014
Պէյրուժ, 2014

«ԿԸ ԽՕՍԻՆ ՆԱՍԱԿՆԵՐԸ»
Յեղինակ՝ Ասատուր Կիւզելեան
Պէյրուժ, 2014

«ԱԿՍԵԼ ԲԱԿՈՒՆՑ»
Համազգայինի «Վահէ Սեթեան»
հրատարակչատուն եւ «Էդիթ Պրինտ»
Պէյրուժ, 2014

«ՁԱՅՆԵՐ ԼՈՒՌԹԵԱՆ ՄԷՋ»
Յեղինակ՝ Արամ Սեփեթեան
Պէյրուժ, 2014

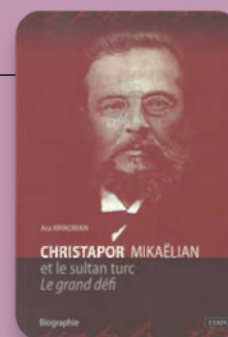
«ԳՐԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՊՈՒՄՆԵՐ»
Յեղինակ՝ Արամ Սեփեթեան
Պէյրուժ, 2014

«CHRISTAPOR MIKAELIAN et son temps»
Ara Krikorian
France, 2012

**“CHRISTAPOR MIKAELIAN et la sultan turc.
Le grand défi”**
Ara Krikorian
France, 2012

ԿԱՐԵՒՐՈՒԹԵԱՄԲ ՄԵՐ ԱՇԽԱՏԱԿԻՑՆԵՐՈՒ ՈՒՇԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԿԸ ՅԱՆՁՆԵՆՔ ՀԵՏԵԻՇԱԼԸ.

**ԿԸ ԽՆԴՐԵՆՔ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ ԶՂՐԿԵԼ ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ,
ՈՐՈՒՆՔ ՆԱԽԱՊԵՍ ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԾ ԵՆ ԳԻՐՔՈՎ, ՍԱՄՈՒԼՈՎ ԿԱՄ ՀԱՄԱՅԱՆՅՈՎ:**

ՈՂՋՈՂՆ ԶԵԶ...

Ողզո՛յն փեյ հայ ժողովուրդ,- մեղա՛յ, ողզո՛յն չեյ հայություն
մնացորդներ,- հեռուէն, շար հեռուներէն կու գամ:

Տեր Զօրէն կու գամ, որուն կամարդէն երեք հարիւր հազար հայեր
անցան, եւ որոնցմէ աչօր մի միայն հազար հինգ հարիւր կիներ ու որք փղափ
ողջ մնացին:

Առ գամ Գամակ՛տէն, ուրկէ քեղաքարաւի անշրտով մի վաթսուն հազար
հայեր խառապանի հարուածներու քակ թշուեցան շերտէ շերտ:

Առ գամ Քույսակիէն դէպի Թարսուս քանոյ աղէքաւի ճամբայէն, ուր
նորածին հայ մանկիկները եղեւիներու ներքեւ իրենց մայրերէն լքուած, մեր
աւփերուն առջեւ շագալներու եւ շուներու կեր կ'ըլլային:

Առ գամ Հայտայէն Տեր Զօր երկարող այն անիծեալ անապարներէն,
ուր քասնեակ հազարաւորներով հայեր, երեք քարի վրասներու քակ,
կոյրորուեցան քնկղէն, թիֆուտէն ու թանգփէն:

Առ գամ Մեայիլի վրասներէն, ուր անօթի ճնողքներ իրենց պառակները
աճուրդի հանեցին, եւ ուր քասր քարեկան աղգիկներ վաթսուն փարայի
վաճառուեցան:

Առ գամ Սորիայէն, ուր հարիւր հազարէ աւելի հայեր, բնագինգ ղըլալու
ապանալիքին քակ, իրենց Ասրուածը ոքայան:

Առ գամ Համայէն ու Հոմսէն, Մէսքէտէն, Համհամէն, Միսրիսէն,
Էլպուսերայէն, Սուլթանէն ու Գոնիայէն, ուր երեսուն-քառասուն հազար
հայ որբուկներ մայրի՛կ, մայրի՛կ կը ճակ դեռ, թորթ բնակարաններու
խափէսներու երեսէն:

Առ գամ Եղեւնի այն դժոխային վայրերէն, ուր Զօհրապներ,
Ակնունիներ, Դաժակներ, Զարդարեաններ, Միամահթօներ,
Վարուժաններ, Մեռակներ, Տաղաւարեաններ,- ամբողջ ազգի մը ողբեր
գարդ ու փշուր եղաւ, Էլեկթրիմարներու եւ Ճէկիպխաններու արժանաւոր
յագորդներուն շերտով:

Ողզո՛յն չեյ, հայություն խշտակներ:

ԵՐՈՒՄԱՆԴ ՕՏԵԱՆ

ՀԱՍԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՅ ԿՐԹԱԿԱՆ
ԵՒ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ